

Logika és számításelmélet

I. rész

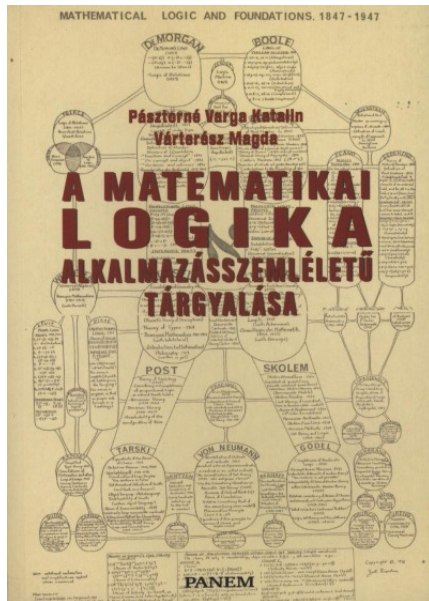
Logika

Tejfel Máté

Déli épület, 2.606

matej@inf.elte.hu

<http://matej.web.elte.hu>

Bevezető fogalmak

Ítéletlogika

Ítéletlogika leíró nyelve – Ábécé

Ítéletlogika leíró nyelve – Szintaxis

Ítéletlogika leíró nyelve – Szemantika

Halmazok direktszorzata

A és B tetszőleges halmazok direkt vagy Descartes szorzata $A \times B$ az összes olyan (a, b) párok hamaza, ahol $a \in A$ és $b \in B$.

U^n -nel jelöljük U -nak önmagával vett n -szeres direktszorzatát, ami az U elemeiből képezhető összes n elemű sorozatok halmaza ($U^2 = U \times U$).

Függvény

Legyenek D és R (nem feltétlenül különböző) halmazok.

Függvénynek nevezünk egy $D \rightarrow R$ (D halmaz minden eleméhez egy R -beli elemet rendelő) leképezést. D a leképezés értelmezési tartománya, R az értékkészlete.

Függvény fajtái

Legyen D a függvény értelmezési tartománya, R az értékkészlete. Valamint legyen U egy tetszőleges (individuum)halmaz.

- Ha $D = U$, akkor a függvény egyváltozós,
- ha $D = U^n$ ($n > 1$), akkor n változós,
- ha $R = \mathbb{N}$, akkor a függvény egészértékű,
- ha $R = \{i, h\}$, akkor a függvény logikai függvény, más néven reláció,
- ha $D = R^n$ (azaz a függvény általános alakja: $U^n \rightarrow U$), akkor a függvény matematikai függvény, más néven művelet,
- az $\{i, h\}^n \rightarrow \{i, h\}$ alakú függvény logikai művelet.

Logikai műveletek igazságtáblája

A lehetséges **kétváltozós** logikai műveletek közös igazságtáblája.

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
X	Y	$X \wedge Y$	$X \vee Y$	$X \supset Y$	$X \leftrightarrow Y$	$\neg \leftrightarrow$	$\neg \wedge$	$\neg \vee$	$\neg \supset$	$\neg \subset$	$X \subset Y$	$\neg X$	$\neg Y$	X	Y	i	h
i	i	i	i	i	i	h	h	h	h	h	i	h	h	i	i	i	h
i	h	h	i	h	h	i	i	h	i	h	i	h	i	i	h	i	h
h	i	h	i	i	h	i	i	h	h	i	h	i	h	h	i	i	h
h	h	h	h	i	i	h	i	i	h	h	i	i	i	h	h	i	h

A táblázat tartalmazza a 16 db 2-változós műveletet (a 4 db 1- és a 2 db 0-változós művelet is köztük van). Ezekből a logika tárgyalásánál a $\neg, \wedge, \vee, \supset$ műveleteket használjuk csak.

$\text{Nyelv} = \text{Ábécé} + \text{Szintaxis} + \text{Szemantika}$

Szerkezeti rekúrízió

- definíciós módszer
- alaplépés + rekurzív lépés
- példa: logikai formulákon értelmezett függvények definíciója

Szerkezeti indukció

- bizonyítási módszer rekurzívan definiált struktúrák tulajdonságairól
- alaplépés + indukciós lépés
- speciális példa: teljes indukció
- példa: logikai formulák tulajdonságainak bizonyítása

- A logika tárgya az emberi gondolkodás vizsgálata.
- A logika célkitűzése.
Gondolkodási folyamatok vizsgálata során
a helyes következtetés törvényeinek feltárása,
újabb helyes következtetési módszerek kidolgozása.

Következtetésforma

Gondolkodásforma vagy következtetésforma

Egy $F = \{A_1, A_2, \dots, A_n\}$ állításhalmazból és egy A állításból álló (F, A) pár.

Helyes következtetésforma

Egy $F = \{A_1, A_2, \dots, A_n\}$ állításhalmazból és egy A állításból álló (F, A) pár, ha létezik olyan eset, hogy az F állításhalmazban szereplő mindegyik állítás igaz és minden ilyen esetben az A állítás is igaz.

Bevezető fogalmak

Ítéletlogika

Ítéletlogika leíró nyelve – Ábécé

Ítéletlogika leíró nyelve – Szintaxis

Ítéletlogika leíró nyelve – Szemantika

Ítéletlogika vagy állításlogika

Tárgya az egyszerű állítások és a belőlük logikai műveletekkel kapott összetett állítások vizsgálata.

Egyszerű állítás

Egy olyan kijelentés, amelynek tartalmáról eldönthető, hogy igaz-e vagy nem. Egy állításhoz hozzárendeljük az igazságértékét: az i vagy h értéket.

Összetett állítás

Egy egyszerű állításokból álló összetett mondat, amelynek az igazságértéke csak az egyszerű állítások igazságértékeitől függ. Az összetett állítások csak olyan nyelvtani összekötőszavakat tartalmazhatnak amelyek logikai műveleteknek feleltethetők meg.

Ítéletlogika

Ítéletlogika leíró nyelve – Ábécé

Ítéletlogika leíró nyelve – Szintaxis

Ítéletlogika leíró nyelve – Szemantika

Az ítéletlogika leíró nyelvének ábécéje (V_0)

Az ítéletlogika leíró nyelvének ábécéje (V_0)

- Ítéletváltozók (V_v): $X, Y, X_i, \dots$
- Unér és binér logikai műveleti jelek: $\neg, \wedge, \vee, \supset$
- Elválasztójelek: $( )$

Ítéletlogika

Ítéletlogika leíró nyelve – Ábécé

Ítéletlogika leíró nyelve – Szintaxis

Ítéletlogika leíró nyelve – Szemantika

Ítéletlogikai formula (Tk.4.1.2 def.)

- ① (alaplépés) Minden ítéletváltozó ítéletlogikai formula.
(*prímformula*)
- ② (rekurziós lépés)
  - Ha A ítéletlogikai formula, akkor $\neg A$ is az.
  - Ha A és B ítéletlogikai formulák, akkor $(A \circ B)$ is ítéletlogikai formula " $\circ$ " a három binér művelet bármelyike.
- ③ Minden ítéletlogikai formula az 1, 2 szabályok véges sokszori alkalmazásával áll elő.

Ítéletlogikában a következő formulaszerkezeteket különböztetjük meg:

- $\neg A$ negáció
- $A \wedge B$ konjunkció
- $A \vee B$ diszjunkció
- $A \supset B$ implikáció

Közvetlen részformula (Tk.4.1.6. def.)

- 1 Prímformulának nincs közvetlen részformulája.
- 2 $\neg A$ közvetlen részformulája az A formula.
- 3 Az $(A \circ B)$ közvetlen részformulái az A (*baloldali*) és a B (*jobboldali*).

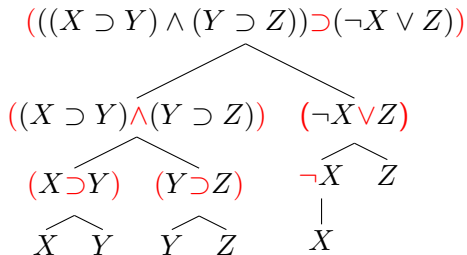
Példa

A $(\neg(Z \supset \neg X) \vee Y)$ formula baloldali részformulája: $\neg(Z \supset \neg X)$, jobboldali részformulája: Y .

Szerkezeti fa (Tk. 49.o)

Egy adott formulához tartozó szerkezeti fa egy olyan fa, melynek gyökere a formula, minden csúcs gyerekei a csúcshoz tartozó formula közvetlen részformulái, a fa levelei pedig ítéletváltozók.

Szerkezeti fa egy példa formulához:

A teljesen zárójelezett formulákat kevesebb zárójellel írhatjuk fel, ha bevezetjük a műveletek prioritását: $\neg$, $\wedge$, $\vee$, $\supset$ (csökkenő sorrend).

A **zárójelelhagyás**¹ célja egy formulából a legtöbb zárójel elhagyása a formula szerkezetének megtartása mellett.

---

¹Tk. 52. o.

Lépései:

- 1 A formula külső zárójel párjának elhagyása (ha még van ilyen).
- 2 Egy binér logikai összekötő hatáskörébe eső részformulák külső zárójelei akkor hagyhatók el, ha a részformula fő logikai összekötőjele nagyobb prioritású nála.

Példa

$((X \supset Y) \wedge (Y \supset Z)) \supset (\neg X \vee Z)$ a zárójelelhagyás után:
 $(X \supset Y) \wedge (Y \supset Z) \supset \neg X \vee Z$

- **Konjunkciós:** $A_1 \wedge A_2 \wedge \dots \wedge A_n$ (tetszőlegesen zárójelezhető)
- **Diszjunkciós:** $A_1 \vee A_2 \vee \dots \vee A_n$ (tetszőlegesen zárójelezhető)
- **Implikációs:** $A_1 \supset A_2 \supset \dots \supset A_n$ (default zárójelezése jobbról-balra) $A_1 \supset (A_2 \supset \dots (A_{n-1} \supset A_n) \dots)$

Literál

Ha X ítéletváltozó, akkor az X és a $\neg X$ formulákat literálnak nevezzük. Az ítéletváltozó a literál alapja. (X és $\neg X$ azonos alapú literálok.)

Elemi konjunkció

Különböző literálok konjunkciója.

Pl.: $X \wedge \neg Y \wedge \neg W \wedge Z$

Elemi diszjunkció

Különböző literálok diszjunkciója.

Pl.: $\neg X \vee Y \vee \neg W \vee \neg Z$

Egy A formula **logikai összetettsége**: $\ell(A)$

Szerkezeti rekurziót alkalmazó definíció (Tk.4.1.12)

Alaplépés

- Ha A ítéletváltozó, akkor $\ell(A) = 0$

Rekurziós lépések

- $\ell(\neg A) = \ell(A) + 1$
- $\ell(A \circ B) = \ell(A) + \ell(B) + 1$

Logikai műveletek hatásköre

Definíció (Tk.4.1.17.)

Logikai műveletek hatásköre a formula részformulái közül az a legkisebb logikai összetettségű, amelyben az adott logikai összekötőjel előfordul.

Példa

A $(X \supset Y) \wedge (Y \supset Z) \supset \neg X \vee Z$ formula $\wedge$ műveletet tartalmazó részformulái:

① $\ell[(X \supset Y) \wedge (Y \supset Z) \supset \neg X \vee Z] = 6$

② $\ell[(X \supset Y) \wedge (Y \supset Z)] = 3$

Ezek közül a 2. formula az $\wedge$ hatásköre. Egy művelet hatáskörébe eső formulák egyben *közvetlen komponensek* is.

Definíció (Tk.4.1.18.)

Egy formula **fő logikai összekötőjele** az az összekötőjel, amelynek a hatásköre maga a formula.

Ítéletlogika

Ítéletlogika leíró nyelve – Ábécé

Ítéletlogika leíró nyelve – Szintaxis

Ítéletlogika leíró nyelve – Szemantika

A nyelv ábécéjének értelmezése (interpretációja - modellezése).

Az ítéletlogika ábécéjében már csak az ítéletváltozókat kell interpretálni. Az ítéletváltozók befutják az állítások halmazát. Ha megmondjuk melyik ítéletváltozó melyik állítást jelenti, akkor a változó igazságértékét adtuk meg. Annak rögzítését melyik ítéletváltozó i (gaz) és melyik h (amis) igazságértékű **interpretációnak** nevezzük.

Igazságkiértékelés, interpretáció (Tk.4.2.1.)

$$\mathcal{I} = V_v \rightarrow \{i, h\}$$

$\mathcal{I}(x)$ jelöli az x ítéletváltozó értékét az $\mathcal{I}$ interpretációban.

n db ítéletváltozó interpretációinak száma 2^n .

Megadása:

- Felsorolással
- Szemantikus fával
- Stb.

$n = 3$ esetén legyenek az ítéletváltozók X, Y, Z . Ezen változók egy sorrendjét **bázis**nak nevezzük. Legyen most a bázis X, Y, Z . Ekkor az összes interpretációt megadhatjuk táblázatos felsorolással, vagy szemantikus fával is.

Interpretáció megadása táblázattal

X	Y	Z
i	i	i
i	i	h
i	h	i
i	h	h
h	i	i
h	i	h
h	h	i
h	h	h

táblázat: Interpretáció megadása táblázattal X, Y, Z bázis esetén

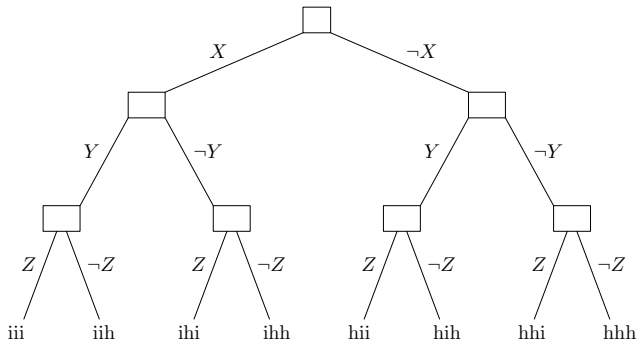
Szemantikus fa

Egy n -változós **szemantikus fa** egy n -szintű bináris fa, ahol a szintek a bázisbeli változóknak vannak megfeleltetve. Egy X változó szintjén a csúcsokból kiinduló élpárokhoz X , $\neg X$ címkéket rendelünk. X jelentése X *igaz*, $\neg X$ jelentése X *hamis* az élhez tartozó interpretációkban, így egy n -szintű szemantikus fa ágain az összes (2^n) lehetséges igazságkiértékelés (I interpretáció) megjelenik.

Interpretáció megadása szemantikus fával

Szemantikus fa az X, Y, Z logikai változókra, mint bázisra:

Formula helyettesítési értéke $\mathcal{I}$ interpretációban: $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(C)$.

$\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(C)$ definíciója szerkezeti rekurzióval (Tk.4.2.2.)

- 1 Ha C formula ítéletváltozó, akkor $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(C) = \mathcal{I}(C)$.
- 2 Ha C formula negációs, akkor $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(\neg A) = \neg \mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A)$.
- 3 Ha C formula $(A \circ B)$ alakú, akkor
$$\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A \circ B) = \mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A) \circ \mathcal{B}_{\mathcal{I}}(B).$$

Formula igazságtáblája

Egy n -**változós formula igazságtáblája** egy olyan $n + 1$ oszlopból és $2^n + 1$ sorból álló táblázat, ahol a fejlécben a bázis (a formula változói rögzített sorrendben) és a formula szerepel. A sorokban a változók alatt az **interpretációk** (a **változók igazságkiértékelései**), a formula alatt a **formula helyettesítési értékei** találhatók.

Formula igazságtáblája

Egy n -változós formula az igazságtáblájával megadott $\{i, h\}^n \rightarrow \{i, h\}$ n -változós logikai műveletet ír le.

X	Y	Z	$(\neg(Z \supset \neg X) \vee Y)$
i	i	i	i
i	i	h	i
i	h	i	i
i	h	h	h
h	i	i	i
h	i	h	i
h	h	i	h
h	h	h	h

táblázat: A $(\neg(Z \supset \neg X) \vee Y)$ formula igazságtáblája

Egy formula **igazhalmaza** azon $\mathcal{I}$ interpretációk halmaza, amelyekre a formula helyettesítési értéke igaz.

Egy formula **hamishalmaza** azon $\mathcal{I}$ interpretációk halmaza, amelyekre a formula helyettesítési értéke hamis.

Logika és számításelmélet

I. rész

Logika

Második előadás

Ítéletlogika - Szemantika (folytatás)

Formulák és formulahalmazok szemantikus tulajdonságai

Szemantikus következményfogalom

Formalizálás az ítéletlogikában

Igazságértékelés függvény

Egy formula **igaz-/hamishalmazának** előállításához keressük a formula bázisának interpretációira azokat a feltételeket, amelyek biztosítják, hogy ő az igazhalmaz illetve a hamishalmaz eleme legyen.

Ennek eszköze a φA^α **igazságértékelés függvény** ($\alpha = \mathbf{i}$ vagy $\mathbf{h}$), amely egy A formula esetén az igazságtábla felírása nélkül megadja a formula közvetlen részformuláin keresztül az A interpretációira vonatkozó $\varphi A^{\mathbf{i}}$ és a $\varphi A^{\mathbf{h}}$ feltételeket, amelyeket teljesítő interpretációkban a formula értéke $\mathbf{i}$ vagy $\mathbf{h}$ lesz.

A φA^α függvény értelmezési tartománya a formulák halmaza értékészlete a formula interpretációira vonatkozó feltételek.

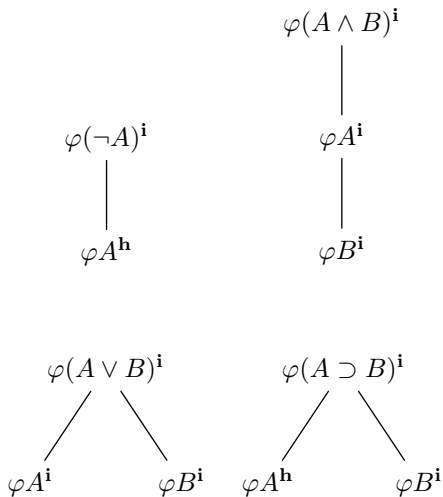
A φ -igazságértékelés függvény definiálása szerkezeti rekurzióval

- 1 Ha A prímformula (ítéletváltozó), akkor φA^i feltételt pontosan azok az $\mathcal{I}$ interpretációk teljesítik, amelyekben $\mathcal{I}(A) = i$, a φA^h feltételt pedig azok, amelyekben $\mathcal{I}(A) = h$.
- 2 A $\varphi(\neg A)^i$ feltételek pontosan akkor teljesülnek, ha teljesülnek a φA^h feltételek.
- 3 A $\varphi(A \wedge B)^i$ feltételek pontosan akkor teljesülnek, ha teljesülnek mind a φA^i , mind a φB^i feltételek.
- 4 A $\varphi(A \vee B)^i$ feltételek pontosan akkor teljesülnek, ha teljesülnek a φA^i vagy a φB^i feltételek.
- 5 A $\varphi(A \supset B)^i$ feltételek pontosan akkor teljesülnek, ha teljesülnek a φA^h vagy a φB^i feltételek.

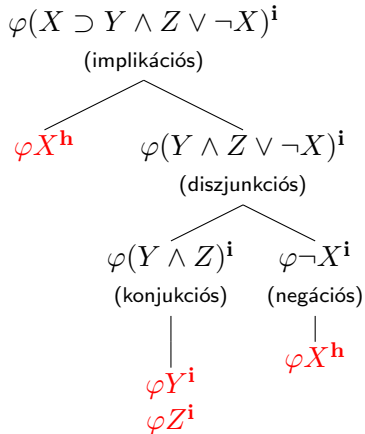
A $\varphi(\neg A)^h$, a $\varphi(A \wedge B)^h$, a $\varphi(A \vee B)^h$, és a $\varphi(A \supset B)^h$ feltételek értelemszerűen adódnak.

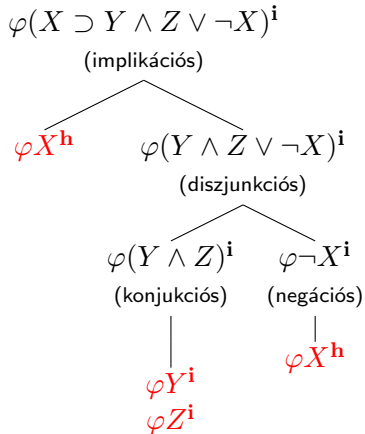
Igazságértékelés szabályok grafikus ábrázolása

Példa – igazhalmaz igazságértékelés fával

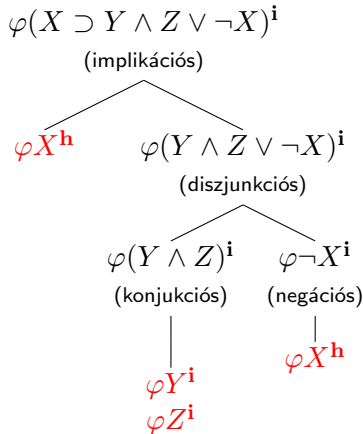

Példa – igazhalmaz igazságértékelés fával

1.ág			2.ág			3.ág		
X	Y	Z	X	Y	Z	X	Y	Z
h	$\sim$	$\sim$	$\sim$	i	i	h	$\sim$	$\sim$

Példa – igazhalmaz igazságértékelés fával

Az igazhalmaz:

X	Y	Z
i	i	i
h	i	i
h	i	h
h	h	i
h	h	h

1.ág			2.ág			3.ág		
X	Y	Z	X	Y	Z	X	Y	Z
h	$\sim$	$\sim$	$\sim$	i	i	h	$\sim$	$\sim$

Példa – hamishalmaz igazságértékelés fával

A hamishalmazt az igazhalmazban nem szereplő interpretációk alkotják.

A **hamishalmazt** a formula hamissá válás feltételeinek megkeresésével rekurzív módon is megkapjuk.

Példa – hamishalmaz igazságértékelés fával

A hamishalmazt az igazhalmazban nem szereplő interpretációk alkotják.

A **hamishalmazt** a formula hamissá válás feltételeinek megkeresésével rekurzív módon is megkapjuk.

$$\varphi(X \supset Y \wedge Z \vee \neg X)^h \text{ } (\neg\text{implikációs})$$

$$\begin{array}{c} | \\ \varphi X^i \\ \varphi(Y \wedge Z \vee \neg X)^h \text{ } (\neg\text{diszjunkciós}) \end{array}$$

$$\begin{array}{c} | \\ \varphi(\neg X)^h \\ \varphi(Y \wedge Z)^h \end{array}$$

$$\begin{array}{c} | \\ \varphi X^i \\ \swarrow \quad \searrow \\ \varphi Y^h \quad \varphi Z^h \end{array}$$

Példa – hamishalmaz igazságértékelés fával

A hamishalmazt az igazhalmazban nem szereplő interpretációk alkotják.

A **hamishalmazt** a formula hamissá válás feltételeinek megkeresésével rekurzív módon is megkapjuk.

$\varphi(X \supset Y \wedge Z \vee \neg X)^h$ ($\neg$ implikációs)

φX^i
 $\varphi(Y \wedge Z \vee \neg X)^h$ ($\neg$ diszjunkciós)

$\varphi(\neg X)^h$
 $\varphi(Y \wedge Z)^h$

φX^i
 φY^h φZ^h

1.ág			2.ág		
X	Y	Z	X	Y	Z
i	h	$\sim$	i	$\sim$	h

Példa – hamishalmaz igazságértékelés fával

A hamishalmazt az igazhalmazban nem szereplő interpretációk alkotják.

A **hamishalmazt** a formula hamissá válás feltételeinek megkeresésével rekurzív módon is megkapjuk.

$$\varphi(X \supset Y \wedge Z \vee \neg X)^h \text{ (}\neg\text{implikációs)}$$

$$\begin{array}{c} | \\ \varphi X^i \\ | \\ \varphi(Y \wedge Z \vee \neg X)^h \text{ (}\neg\text{diszjunkciós)} \end{array}$$

$$\begin{array}{c} | \\ \varphi(\neg X)^h \\ | \\ \varphi(Y \wedge Z)^h \end{array}$$

$$\begin{array}{c} | \\ \varphi X^i \\ \swarrow \quad \searrow \\ \varphi Y^h \quad \varphi Z^h \end{array}$$

A hamishalmaz:

X	Y	Z
i	i	h
i	h	i
i	h	h

1.ág			2.ág		
X	Y	Z	X	Y	Z
i	h	$\sim$	i	$\sim$	h

Ítéletlogika - Szemantika (folytatás)

Formulák és formulahalmazok szemantikus tulajdonságai

Szemantikus következményfogalom

Formalizálás az ítéletlogikában

Formulák szemantikus tulajdonságai

Interpretáció kielégít egy formulát

Az ítéletlogikában egy $\mathcal{I}$ **interpretáció kielégít egy B formulát** ($\mathcal{I} \models_0 B$), ha a formula helyettesítési értéke i az $\mathcal{I}$ interpretációban. A formulát kielégítő $\mathcal{I}$ interpretációt a formula modelljének is szokás nevezni.

Kielégíthetőség/kielégíthetetlenség/tautológia formulákra (Tk.4.3.1.)

Egy B formula **kielégíthető**, ha legalább egy interpretáció kielégíti.

Egy B formula **kielégíthetetlen**, ha egyetlen interpretáció sem elégíti ki.

Egy B formula **tautológia** ($\models_0 B$), ha minden interpretáció kielégíti. A tautológiát **ítéletlogikai törvénynek** is nevezik.

Példák ítéletlogikai törvényekre (Tk 71.o és 74.o)

$$\models_0 A \supset (B \supset A)$$

$$\models_0 (A \supset B \supset C) \supset (A \supset B) \supset A \supset C$$

$$\models_0 A \supset B \supset (A \wedge B)$$

$$\models_0 ((A \supset B) \supset A) \supset A$$

Formulahalmazok szemantikus tulajdonságai

Legyen $\mathcal{F} = \{A_1, A_2, \dots, A_n\}$ formulahalmaz.

Interpretáció kielégít egy formulahalmazt

Az ítéletlogikában egy $\mathcal{I}$ interpretáció **kielégít** egy F formulahalmazt ($\mathcal{I} \models_0 \mathcal{F}$), ha a formulahalmaz minden formulájának helyettesítési értéke i az $\mathcal{I}$ interpretációban.

Kielégíthetőség/kielégíthetetlenség formulahalmazokra
(Tk.4.3.12.)

Egy $\mathcal{F}$ formulahalmaz **kielégíthető**, ha legalább egy interpretáció kielégíti.

Egy $\mathcal{F}$ formulahalmaz **kielégíthetetlen**, ha bármely interpretációban legalább egy formulája h (nincs olyan interpretáció, ami kielégítené).

Ítéletlogika - Szemantika (folytatás)

Formulák és formulahalmazok szemantikus tulajdonságai

Szemantikus következményfogalom

Formalizálás az ítéletlogikában

Szemantikus következményfogalom

Szemantikus következmény (Tk.4.4.1.)

Egy G formula **szemantikus** vagy **tautologikus következménye** az $\mathcal{F} = \{F_1, F_2, \dots, F_n\}$ formulahalmaznak, ha minden olyan $\mathcal{I}$ interpretációra, amelyre $\mathcal{I} \models_0 \{F_1, F_2, \dots, F_n\}$ fennáll, $\mathcal{I} \models_0 G$ is fennáll (ha $\mathcal{I}$ modellje $\{F_1, F_2, \dots, F_n\}$ -nek, akkor modellje G -nek is).

Jelölés: $\{F_1, F_2, \dots, F_n\} \models_0 G$

Tétel

Ha egy G formula bármely $\mathcal{F}$ feltételhalmaznak következménye, akkor G tautológia ($\models_0 G$).

Tehát (F, G) akkor helyes következtetésforma, ha teljesül, hogy $F \models_0 G$ és létezik olyan $\mathcal{I}$ interpretáció, melyre $\mathcal{I} \models_0 F$.

Tétel (Tk.4.4.3.)

Ha $\mathcal{F}$ -nek következménye G_1 ($\mathcal{F} \models_0 G_1$) és
 $\mathcal{F}$ -nek következménye G_2 ($\mathcal{F} \models_0 G_2$) valamint
 $\{G_1, G_2\}$ -nek következménye A ($\{G_1, G_2\} \models_0 A$),
akkor $\mathcal{F}$ -nek következménye A ($\mathcal{F} \models_0 A$).

Szemantikus következményfogalom

Eldöntésprobléma

Eldöntésproblémának nevezik a logikában annak eldöntését, hogy egy (F, G) pár a szemantikus következményfogalom szerint helyes gondolkodásforma-e.

Tétel (Tk.4.4.4.)

$\mathcal{F}$ -nek akkor és csak akkor következménye G , ha az $\mathcal{F} \cup \neg G$ vagy $F_1 \wedge F_2 \wedge \dots \wedge F_n \wedge \neg G$ kielégíthetetlen.

Ennek alapján az **egyik szemantikus eldöntésprobléma**:
tetszőleges ítéletlogikai formuláról eldönteni, hogy
kielégíthetetlen-e.

Tétel (dedukciós) (Tk.4.4.7.)

$\{F_1, F_2, \dots, F_n\} \models_0 G$ akkor és csak akkor, ha
 $\{F_1, F_2, \dots, F_{n-1}\} \models_0 (F_n \supset G)$

Tétel (eldöntésprobléma) (Tk.4.4.8.)

$\{F_1, F_2, \dots, F_n\} \models_0 G$ akkor és csak akkor, ha
 $\models_0 F_1 \supset (F_2 \supset \dots (F_{n-1} \supset (F_n \supset G)) \dots)$

Ennek alapján a **másik szemantikus eldöntésprobléma**:
tetszőleges ítéletlogikai formuláról eldönteni, hogy tautológia-e.

Definíció 1. változat (Tk.4.3.7.)

Két vagy több formula igazságtáblája lehet azonos, ekkor azt mondjuk, hogy a formulák **tautologikusan ekvivalensek**. Ennek jelölésére a $\sim_0$ szimbólumot használjuk.

Definíció 2. változat

Az A és B formulák **tautologikusan ekvivalensek**, ha $A \models_0 B$ és $B \models_0 A$.

Ekkor $\models_0 (A \supset B) \wedge (B \supset A)$.

Példák átalakítási szabályokra

$$X \supset Y \sim_0 \neg X \vee Y$$

$$\neg\neg X \sim_0 X$$

De Morgan szabályok:

$$\textcircled{1} \neg(X \wedge Y) \sim_0 \neg X \vee \neg Y$$

$$\textcircled{2} \neg(X \vee Y) \sim_0 \neg X \wedge \neg Y$$

Egyszerűsítési szabályok:

$$\textcircled{1} (X \vee d) \wedge (\neg X \vee d) \sim_0 d$$

$$\textcircled{2} (X \wedge k) \vee (\neg X \wedge k) \sim_0 k$$

ahol d elemi diszjunkció és k elemi konjunkció.

Következtetési módok I.

Definíció (Tk.4.4.14.)

Legyen a $\mathcal{F}$ feltételhalmazban szereplő változók száma n . Ekkor a **legsűkebb következmény** az az $\{i, h\}^n \rightarrow \{i, h\}$ leképezés, amely pontosan azokhoz az interpretációkhoz rendel i értéket, amelyek kielégítik az $\mathcal{F}$ -et.

Előrekövetkeztetés

Ismert az $\mathcal{F}$ feltételhalmaz, és keressük $\mathcal{F}$ lehetséges következményeit. Megkeressük $\mathcal{F}$ legsűkebb következményét, R -t. Következmény minden olyan G formula, amelyre $R \supset G$ tautológia, azaz R igazhalmaza része G igazalmazának.

Előrekövetkeztetés – példa

$$\mathcal{F} = \{Z \supset M \vee P, Z, \neg P\}$$

P	M	Z	$Z \supset M \vee P$	Z	$\neg P$	lszk.	köv.
i	i	i	i	i	h	h	h/i
i	i	h	i	h	h	h	h/i
i	h	i	i	i	h	h	h/i
i	h	h	i	h	h	h	h/i
h	i	i	i	i	i	i	i
h	i	h	i	h	i	h	h/i
h	h	i	h	i	i	h	h/i
h	h	h	i	h	i	h	h/i

Csak egy igazságértékre kielégíthető a feltételhalmaz.

Következtetési módok II.

Visszakövetkeztetés

Az $\mathcal{F}$ feltételhalmaz és a B következményformula ismeretében eldöntjük, hogy B valóban következménye-e $\mathcal{F}$ -nek. Mivel $\mathcal{F} \models_0 B$ pontosan akkor, ha az $\mathcal{F} \cup \{\neg B\}$ formulahalmaz kielégíthetetlen.

Más szóval B pontosan akkor következménye $\mathcal{F}$ -nek, ha minden olyan interpretációban, ahol B hamis, az $\mathcal{F}$ kielégíthetetlen.

Példa

Legyen $\mathcal{F} = \{Z \supset M \vee P, Z, \neg P\}$ és lássuk be, hogy M következmény. Be kell látni, hogy, ha $\neg M$ igaz egy interpretációban, akkor $\mathcal{F}$ nem lesz kielégíthető. Ahhoz, hogy minden feltételformula i legyen $Z = i$, $P = h$ mellett $Z \supset M \vee P$ -nek igaznak kellene lennie, viszont ha M hamis, akkor $Z \supset M \vee P = h$ lehet csak. Tehát M következménye $\mathcal{F}$ -nek.

Ítéletlogika - Szemantika (folytatás)

Formulák és formulahalmazok szemantikus tulajdonságai

Szemantikus következményfogalom

Formalizálás az ítéletlogikában

Tegyük fel, hogy adott valamilyen köznapi vagy matematikai probléma. Ennek természetes nyelvű egyszerű vagy összetett kijelentő mondatokkal való leírását ismerjük.

Az **egyszerű kijelentő mondatok** formalizálására bevezetünk egy azonosítót (állításjel, ítéletváltozó).

Az **összetett mondatot** analizáljuk, átalakítjuk azonos értelmű, de egyszerű kijelentő mondatokból olyan nyelvtani összekötőkkel felírt mondattá, ahol **a nyelvtani összekötők egyben logikai összekötők** (logikai műveletek).

---

¹Tk.54-55.o.

Betörtek egy áruházba. A nyomozási jegyzőkönyv a következőket tartalmazza:

Ha férfi a tettes, akkor kistermetű.

Ha kistermetű, akkor az ablakon mászott be.

A tettes férfi vagy legalábbis férfiruhát hordott.

Ha férfiruhát hordott és feltéve, hogy a szemtanú vallomása hiteles akkor az ablakon mászott be.

A helyszíni szemle megállapította, hogy az ablakon senki sem mászott be.

A nyomozók azt sejtik, hogy a tettes nem férfi.

Betörtek egy áruházba. A nyomozási jegyzőkönyv a következőket tartalmazza:

Ha férfi a tettes (F), akkor kistermetű (K). $F \supset K$

Ha kistermetű, akkor az ablakon mászott be (A). $K \supset A$

A tettes férfi vagy legalábbis férfiruhát hordott (R). $F \vee R$

Ha férfiruhát hordott és feltéve, hogy a szemtanú vallomása hiteles (H), akkor az ablakon mászott be. $(R \wedge H) \supset A$

A helyszíni szemle megállapította, hogy az ablakon senki sem mászott be. $\neg A$

A nyomozók azt sejtik, hogy a tettes nem férfi. $\neg F$

A feltételhalmaz: $\{F \supset K, K \supset A, F \vee R, (R \wedge H) \supset A, \neg A\}$

A feltételezés szerinti következmény: $\neg F$

Előrekövetkeztetés:

Az $\{F \supset K, K \supset A, F \vee R, (R \wedge H) \supset A, \neg A\}$ formulahalmazt egyetlen interpretáció elégíti ki:

$A = h, F = h, K = h, R = i, H = h$, azaz a legszűkebb következenyt leíró formula: $\neg A \wedge \neg F \wedge \neg K \wedge R \wedge \neg H$
 $(\neg A \wedge \neg F \wedge \neg K \wedge R \wedge \neg H) \supset \neg F$ tautológia, így $\neg F$ következmény.

Visszakövetkeztetés:

$\neg F$ következmény, mivel a negáltját hozzávéve a feltételhalmazhoz, a kapott formulahalmaz:

$\{F \supset K, K \supset A, F \vee R, (R \wedge H) \supset A, \neg A, F\}$ kielégíthetetlen.

Logika és számításelmélet

I. rész

Logika

Harmadik előadás

Elsőrendű logika – bevezetés

Az elsőrendű logika szintaxisa

Nulladrendű állítás

Az ítéletlogikában nem foglalkoztunk az állítások minősítésével és az állítások leírásával. Az állítás definíciója szerint az állítást egy kijelentő mondatból ki lehet fejezni.

Ha a kijelentő mondat *alanya valamely konkrét dolog*, akkor az állítást **nulladrendű állítás**nak hívjuk. Az ilyen állítások formális leírására egy relációt (logikai függvényt) definiálunk.

Példák

- $E(x) = i$, ha x egész szám
- $P(x) = i$, ha x prímszám
- $L(x, y, z) = i$, ha z az x és az y legnagyobb közös osztója

Az állítás konkrét egyedekkel behelyettesített reláció. Pl.: $E(9)$ vagy $L(9,6,3)$ állítások, de $L(9,6,z)$ nem állítás (paraméteres állítás).

Ha a kijelentő mondat *alanya egy halmaz*, akkor az állítást **elsőrendű állítás**nak hívjuk.

Ilyenkor az állítás az összes elemre egyidejűleg fennálló megállapítást/általánosítást vagy a halmaz bizonyos elemeire (nem feltétlenül mindre) fennálló megállapítást/létezést fogalmaz meg.

Leírásukhoz a kvantorokat ($\forall, \exists$) használjuk.

Példa

- $\forall x E(x)$ azt jelenti, hogy a halmaz minden eleme egész szám.
- $\exists x P(x)$ azt jelenti, hogy a halmazban van olyan elem, ami prímszám.

Az 1800-as évek végén és az 1900-as évek elején a matematikai struktúrák (halmazelmélet és az aritmetika – számelmélet) logikai vizsgálatához meg kellett teremteni mind a nulladrendű, mind az elsőrendű állítások leírására szolgáló eszközöket. Szükségessé vált a matematikai struktúrákat leíró nyelv definiálása.

Definíció

A matematikai struktúra egy $\langle U, R, M, K \rangle$ halmaznégyes, ahol

- U : nem üres halmaz, a struktúra értelmezési tartománya (amennyiben U egyfajtájú elemekből áll)
- R : az U -n értelmezett n -változós ($n = 1, 2, \dots, k$) logikai függvények (**alaprelációk**) halmaza
- M : az U -n értelmezett n -változós ($n = 1, 2, \dots, k$) matematikai függvények (**alpműveletek**) halmaza
- K : az U megjelölt elemeinek egy (esetleg üres) részhalmaza

A **struktúra szignatúrája** (ν_1, ν_2, ν_3 egészértékű fgv.együttes) megadja az alaprelációk és az alpműveletek arítását, valamint K elemszámát.

Adott matematikai struktúra leíró nyelv ábécéjének logikán kívüli része áll:

- az R halmazbeli alaprelációk *neveiből*
- az M halmazbeli alpműveletek *neveiből*
- a K halmazbeli elemek *neveiből*

Ezekkel a nevekkal már lehet egyszerű (nulladrendű és paraméteres) állításokat leírni. Az R , M , K -beli nevek a leíró nyelv **logikán kívüli** részét képezik.

Az összetett állítások és az elsőrendű állítások leírására kibővítjük az ábécét a **logikai szimbólumokkal** (az ábécé logikai része):

- individuumváltozók
- unér és binér logikai műveleti jelek $\neg, \wedge, \vee, \supset$
- kvantorok $\forall, \exists$
- elválasztójelek $( ) ,$

Ez együtt egy adott matematikai struktúra logikai leíró nyelvének az ábécéje.

$\langle \mathbb{N}_0; =, s, +, *; 0 \rangle$ együttes, ahol

- $x, y, \dots$: individuumváltozók befutják a természetes számok halmazát ($\mathbb{N}_0$ -t)
- $=$: az $\{(x, x)\}$ igazhalmazú alapreláció neve
- s : az egyváltozós rákövetkezés függvény neve
- $+$ és $*$: rendre az összeadás és a szorzás műveletek nevei
- 0 : a megjelölt univerzumelem neve (az az elem, amely nem tartozik a rákövetkezés függvény értékkészletébe)

---

¹Tk.36-37.o.

A **struktúra szignatúrája** alatt az alaprelációk és az alapműveletek arításait, valamint a konstansok számát megadó ν_1, ν_2, ν_3 egész értékű függvényeket értjük.

Esetünkben: $\nu_1(=) = 2$, $\nu_2(s) = 1$, $\nu_2(+) = 2$, $\nu_2(*) = 2$, $\nu_3 = 1$

Felsorolással megadva:

=	s	+	*	0
2	1	2	2	1

Az elemi aritmetika leíró nyelvének ábécéjében az $\mathbb{N}_0$ kezelésére a **változók** ($x, y, \dots$) szolgálnak (individuumváltozók), az $\{=, s, +, *, 0\}$ jelek a megfelelő **leképezések azonosítói**. A leíró nyelv szignatúrája ugyanaz, mint a struktúráé.

Az alaprelációkkal (itt az $=$ relációval) lehet állításokat leírni, pl. $2 = 3$, $5 = 5$. De nem állítás pl. $y = 5$ vagy $z = w$ (paraméteres állítások). Egyéb ismert egyszerű állításokat pl. a kisebb egyenlő relációt ezen a nyelven csak összetett állítás formájában lehet felírni (formalizálni). Ehhez a nyelv ábécéjét logikai résszel bővítjük ki. Ezek:

- individuumváltozók: $x, y, \dots$
- logikai összekötőjelek: $\neg, \wedge, \vee, \supset$
- kvantorok: $\forall, \exists$
- elválasztójelek: $( ) ,$

Példa – aritmetika, geometria

Definiáljuk (formalizáljuk) az aritmetika logikai leíró nyelvén a $\leq$ relációt:

$$x \leq y$$

$$x \leq y =_{def} \exists z((x + z) = y)$$

Megjegyzés: Az aritmetika univerzuma *egyfajtájú* elemekből, a természetes számokból állt. Egy matematikai struktúra univerzuma *többfajtájú* elemekből is állhat. Például a térgeometriában pontok, egyenesek és síkok alkotják az értelmezési tartományt. Ekkor a leíró nyelv ábécéjében a fajták elnevezésére is bevezetünk jeleket. Esetünkben ezek a nevek: p, e, s . Így az értelmezési tartomány $U_p \cup U_e \cup U_s$ lesz, a struktúra pedig az $\langle U_p \cup U_e \cup U_s, R, M, K \rangle$ együttes.

Az elsőrendű logika leíró nyelve ($\mathcal{L}$) – követelmények

Olyan ábécével kell hogy rendelkezzen, melynek a logikán kívüli szimbólumai és azok szignatúrája paraméterezéssel bármely adott matematikai struktúra szignatúrájával megfeleltethető kell legyen, és ennél fogva a szimbólumok lehessenek a struktúra relációinak, műveleteinek és megjelölt elemeinek a nevei. Más szóval a nyelv alkalmas kell, hogy legyen tetszőleges szignatúrájú matematikai struktúrák leírására.

Egyféle elemből álló U esetén az $\langle U, R, M, K \rangle$ struktúra leíró nyelv **logikán kívüli** része lehet a következő.

Az $\mathcal{L}$ nyelv ábécéje: $\langle Pr, Fn, Cnst \rangle$, szignatúrája: (ν_1, ν_2, ν_3) .

- Pr : predikátumszimbólumok halmaza
 ν_1 : $P \in Pr$ -re megadja P aritását (k)
- Fn : függvényszimbólumok halmaza
 ν_2 : $f \in Fn$ -re megadja f aritását (k)
- $Cnst$: konstansszimbólumok halmaza
 ν_3 : megadja a konstansok számát

Többfajtájú struktúrákat leíró nyelvek

Többféle elemből álló U esetén az $\langle U, R, M, K \rangle$ struktúra leíró nyelv **logikán kívüli** része lehet a következő.

Az $\mathcal{L}$ nyelv ábécéje: $\langle Srt, Pr, Fn, Cnst \rangle$, szignatúrája: (ν_1, ν_2, ν_3) .

- Srt : nemüres halmaz, melynek π_j elemei fajtákat szimbolizálnak
- Pr : predikátumszimbólumok halamaza
 ν_1 : $P \in Pr$ -re megadja P aritását (k), és hogy milyen fajtájúak az egyes argumentumok $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k)$
- Fn : függvényszimbólumok halamaza
 ν_2 : $f \in Fn$ -re megadja f aritását (k), és hogy milyen fajtájúak az egyes argumentumok, valamint a függvény értéke $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k; \pi_f)$
- $Cnst$: konstansszimbólumok halamaza
 ν_3 : megadja minden fajtához a konstansok számát.

- különböző fajtájú individuumváltozók (minden fajtához megszámlálhatóan végtelen sok): $x, y, y_k, \dots$
- unér és binér logikai műveleti jelek: $\neg, \wedge, \vee, \supset$
- kvantorok: $\forall, \exists$
- elválasztójelek: $( ) ,$

Az $\mathcal{L}$ nyelv ábécéjére $V[V_\nu]$ -vel hivatkozunk, ahol V_ν adja meg a (ν_1, ν_2, ν_3) szignatúrájú $\langle Srt, Pr, Fn, Cnst \rangle$ halmaznégyest.

Elsőrendű logika – bevezetés

Az elsőrendű logika szintaxisa

A nyelv kifejezései

A nyelv kifejezései informálisan:

- **termek:** a matematikai leképezéseket szimbolizálják
- **formulák:** a logikai leképezéseket szimbolizálják

Az elsőrendű logika szintaxisa ² – term I.

Egyfajtájú eset.

Termek – $\mathcal{L}_t(V_\nu)$

- ① (alaplépés) Minden individuumváltozó és konstans szimbólum term.
- ② (rekurzív lépés) Ha az $f \in Fn$ k -változós függvénytípus szimbólum és $t_1, t_2, \dots, t_k$ termek, akkor $f(t_1, t_2, \dots, t_k)$ is term.
- ③ Minden term az 1, 2 szabályok véges sokszori alkalmazásával áll elő.

---

²Tk.112.o.

Egyfajtájú eset.

Formulák – $\mathcal{L}_f(V_\nu)$

- ① (alaplépés) Ha a $P \in Pr$ k -változós predikátumszimbólum és $t_1, t_2, \dots, t_k$ termek, akkor $P(t_1, t_2, \dots, t_k)$ formula (atomi formula).
- ② (rekurzív lépés)
  - Ha A formula, akkor $\neg A$ is az.
  - Ha A és B formulák, akkor $(A \circ B)$ is formula, ahol $\circ$ a három binér művelet bármelyike.
- ③ Ha A formula, akkor $\forall x A$ és $\exists x A$ is az.
- ④ Minden formula az 1, 2, 3 szabályok véges sokszori alkalmazásával áll elő.

Többfajtájú eset.

Termek – $\mathcal{L}_t(V_\nu)$

- 1 (alaplépés) Minden $\pi \in Srt$ fajtájú individuumváltozó és konstans szimbólum π fajtájú term.
- 2 (rekurzív lépés) Ha az $f \in Fn(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k; \pi_f)$ fajtájú függvényszimbólum és $t_1, t_2, \dots, t_k$ rendre $\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k$ fajtájú termek, akkor $f(t_1, t_2, \dots, t_k)$ π_f fajtájú term.
- 3 Minden term az 1, 2 szabályok véges sokszori alkalmazásával áll elő.

Többfajtájú eset.

Formulák – $\mathcal{L}_f(V_\nu)$

- ① (alaplépés) Ha a $P \in Pr(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k)$ fajtájú predikátumszimbólum és $t_1, t_2, \dots, t_k$ rendre $\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k$ fajtájú termék, akkor $P(t_1, t_2, \dots, t_k)$ formula (atomi formula).
- ② (rekurzív lépés)
  - Ha A formula, akkor $\neg A$ is az.
  - Ha A és B formulák, akkor $(A \circ B)$ is formula, ahol $\circ$ a három binér művelet bármelyike.
- ③ Ha A formula, akkor $\forall x A$ és $\exists x A$ is az.
- ④ Minden formula az 1, 2, 3 szabályok véges sokszori alkalmazásával áll elő.

Elsőrendű logikai nyelv: $\mathcal{L}(V_\nu) = \mathcal{L}_t(V_\nu) \cup \mathcal{L}_f(V_\nu)$.

- $\neg A$ negáció
- $A \wedge B$ konjunkció
- $A \vee B$ diszjunkció
- $A \supset B$ implikáció
- $\forall x A$ univerzálisan kvantált
- $\exists x A$ egzisztenciálisan kvantált

A $\forall x A$ és $\exists x A$ formulák esetén az A formula a kvantált formula törzse - mátrixa.

Elsőrendű formulákhoz kapcsolódó fogalmak

Vezessük be a $\forall, \exists, \neg, \wedge, \vee, \supset$ prioritási sorrendet, ekkor az ítéletlogikához hasonlóan definiáljuk:

- a zárójelelhagyásokat
- a műveletek és a kvantorok hatáskörét
- a komponens és prímkomponens fogalmakat
- egy formula fő műveleti jelét

Az ítéletlogikában minden formulát fel lehet írni a prímmformulák (azaz ítéletváltozók) és a műveletek segítségével. Az elsőrendű nyelvben is vannak ilyen formulák. **Prímmformulák**^a az elsőrendű nyelvben az atomi formulák és a kvantált formulák.

---

^aTk.113.o.

Közvetlen részterm és részformula

Közvetlen részterm

- 1 Konstansnak és individuumváltozónak nincs közvetlen résztermje.
- 2 Az $f(t_1, t_2, \dots, t_k)$ term közvetlen résztermjei a $t_1, t_2, \dots, t_k$ termek.

Közvetlen részformula

- 1 Egy atomi formulának nincs közvetlen részformulája.
- 2 $\neg A$ közvetlen részformulája az A formula.
- 3 Az $(A \circ B)$ közvetlen részformulái az A (baloldali) és a B (jobboldali) formulák.
- 4 A QxA ($Q \in \{\forall, \exists\}$) közvetlen részformulája az A formula.

Prímkomponensek

Egy formulában egy logikai művelet hatáskörében lévő részformulá(ka)t **komponens formuláknak** nevezzük.

- 1 Egy atomi formulának nincs közvetlen komponense (**prímformula**).
- 2 $\neg A$ közvetlen komponense az A formula.
- 3 Az $(A \circ B)$ közvetlen komponensei az A és a B formulák.
- 4 A QxA ($Q \in \{\forall, \exists\}$) formulának nincs közvetlen komponense (**prímformula**).

Megjegyzés: **prímkomponensnek** nevezzük azokat a prímformulákat, amelyekből a formula kizárólag a $\neg, \wedge, \vee, \supset$ műveletek segítségével épül fel.

Ennek megfelelően a **prímformulák**:

- 1 Egy atomi formula prímformula.
- 2 Egy QxA formula prímformula.

Term szerkezeti fája.

Egy t term szerkezeti fája egy olyan véges fa, melyre teljesül, hogy

- a gyökeréhez a t term van rendelve,
- ha valamelyik csúcsához egy t' term van rendelve, akkor az adott csúcs gyerekeihez a t' term közvetlen résztermjei vannak rendelve,
- leveleihez individuumváltozók vagy konstansok vannak rendelve.

---

³Tk. 116-118.o.

Formula szerkezeti fája.

Egy F formula szerkezeti egy olyan véges fa, melyre teljesül, hogy

- a gyökeréhez az F formula van rendelve,
- ha valamelyik csúcsához egy F' formula van rendelve, akkor az adott csúcs gyerekeihez az F' formula közvetlen részformulái vannak rendelve,
- leveleihez atomi formulák vannak rendelve.

Egy A formula **logikai összetettsége**: $\ell(A)$

Szerkezeti rekurzió szerinti definíció (Tk.5.1.15)

- ① Ha A atomi formula, akkor $\ell(A) = 0$
- ② $\ell(\neg A) = \ell(A) + 1$
- ③ $\ell(A \circ B) = \ell(A) + \ell(B) + 1$
- ④ $\ell(QxA) = \ell(A) + 1$

Egy formulában egy x változó egy előfordulása

- **szabad**, ha nem esik x -re vonatkozó kvantor hatáskörébe
- **kötött**, ha x -re vonatkozó kvantor hatáskörébe esik

Egy x változó egy formulában

- **kötött változó**, ha x minden előfordulása kötött
- **szabad változó**, ha x minden előfordulása szabad
- **vegyes változó**, ha x -nek van szabad és kötött előfordulása is

Megjegyzés: Ha egy formulában egy változó kötött, akkor átnevezve ezt a változót a formulában elő nem forduló változónévvvel a formula ekvivalens marad az eredetivel. Ily módon minden formula átírható változóátnevezésekkel *vegyes változót* már *nem tartalmazó formulává*.

Szabad és kötött változók – példa

Szabad és kötött változók

A formula: $\forall x P(x) \supset \exists y Q(w, y) \vee P(v) \supset \forall z Q(w, z)$

A prímkomponensek: $\forall x P(x)$, $\exists y Q(w, y)$, $P(v)$, $\forall z Q(w, z)$

A szabad individuumváltozók: v , w

Zártság

- **Egy formula zárt**, ha minden változója kötött.
- **Egy formula nyitott**, ha legalább egy individuumváltozónak van legalább egy szabad előfordulása.
- **Egy formula kvantormentes**, ha nem tartalmaz kvantort.

1. rendű állításokat szimbolizálnak az $\mathcal{L}$ nyelven a zárt formulák vagy **mondatok**.

Alapkifejezés

Alapkifejezés a változót nem tartalmazó $\mathcal{L}$ kifejezés (alapformula, alapterm). Ezeket alappéldányoknak is nevezik. Az atomi formulák alappéldányait két csoportba soroljuk:

- 1 Egy atomi formula **alapatom**, ha argumentumai konstans szimbólumok vagy egy megadott univerzum elemei (pl. $P(c)$)
- 2 Egy atomi formulát **az atomi formula alappéldányának** nevezzük, ha argumentumai **alaptermek** (pl. $Q(f(a, b), a)$)

Megjegyzés: Egy atomi formulát (nem alappéldány) egyébként paraméteres állításnak is neveznek.

Logika és számításelmélet

I. rész

Logika

Negyedik előadás

Az elsőrendű logika szemantikája

Formulák és formulahalmazok szemantikus tulajdonságai

Elsőrendű logikai nyelv interpretációja

Egy elsőrendű logikai nyelv $\mathcal{L}[V_\nu]$ interpretációja egy, az $\mathcal{L}$ nyelvvel azonos szignatúrájú $\langle U, R, M, K \rangle$ matematikai struktúra.

Másik megfogalmazás: egy, a szignatúrának megfelelő U halmaz megadása, ezen a Pr , Fn , $Cnst$ szimbólumhalmazok szignatúrájával megegyező R , M , K reláció-, művelet- és konstanshalmaz definiálása.

Az $\mathcal{I}$ interpretáció működése: $\mathcal{I} = \langle \mathcal{I}_{Srt}, \mathcal{I}_{Pr}, \mathcal{I}_{Fn}, \mathcal{I}_{Cnst} \rangle$ függvénynégyes, ahol:

- $\mathcal{I}_{Srt}: \pi \mapsto \mathcal{U}_\pi$, ahol ha Srt egyelemű, akkor az interpretáció U univerzuma egyfajtájú elemekből áll
- az $\mathcal{I}_{Pr}: P \mapsto P^{\mathcal{I}}$, ahol $P^{\mathcal{I}}$ a struktúra R halmaza
- az $\mathcal{I}_{Fn}: f \mapsto f^{\mathcal{I}}$, ahol $f^{\mathcal{I}}$ a struktúra M halmaza
- az $\mathcal{I}_{Cnst}: c \mapsto c^{\mathcal{I}}$, ahol $c^{\mathcal{I}}$ a struktúra K halmaza

Változókiértékelés

Egy $\kappa: V \rightarrow \mathcal{U}$ leképezés, ahol V a nyelv változóinak halmaza, $\mathcal{U}$ pedig az interpretáció univerzuma.

$|x|^{\mathcal{I}, \kappa}$ az $\mathcal{U}$ univerzumbeli $\kappa(x)$ elem.

Formula jelentése – informális definíció

Legyen egy formula valamely $\mathcal{L}(P_1, P_2, \dots, P_n; f_1, f_2, \dots, f_k)$ formalizált nyelven, ahol $(r_1, r_2, \dots, r_n; s_1, s_2, \dots, s_k)$ az $\mathcal{L}$ nyelv, típusa/szignatúrája (ν_1, ν_2, ν_3) .

- 1.lépés Választunk egy $S = U(R_1, R_2, \dots, R_n; o_1, o_2, \dots, o_k)$ matematikai struktúrát, amelynek a típusa/szignatúrája $(r_1, r_2, \dots, r_n; s_1, s_2, \dots, s_k)/(\nu_1, \nu_2, \nu_3)$ megegyezik a nyelvével és a logikán kívüli szimbólumokat a megfelelő relációknak illetve műveleteknek feleltetjük meg: $P_i = P_i^{\mathcal{I}}$, $f_k = f_k^{\mathcal{I}}$ (ha az interpretáló struktúrának nincs leíró nyelve, vagy nem akarjuk azt használni. Ha felhasználjuk az interpretáló struktúra leíró nyelvét, akkor $P_i^{\mathcal{I}} = R_i$ neve és $f_k^{\mathcal{I}} = o_k$ neve. Ez a nyelv szimbólumainak interpretációja, ahol R_i és o_k jelentése egyértelmű).
- 2.lépés A nem kötött individuumváltozók kiértékelése $(|x|^{\mathcal{I}, \kappa})$ és a kifejezések helyettesítési értékeinek kiszámítása.

Formális definíció: termék szemantikája

Termék szemantikája

- 1 ha c konstansszimbólum, $|c|^{\mathcal{I},\kappa}$ az U -beli $c^{\mathcal{I}}$ elem
- 2 ha x individuumváltozó, $|x|^{\mathcal{I},\kappa}$ a $\kappa(x) \in U$ elem
(ahol κ egy változókiértékelés)
- 3 $|f(t_1, t_2, \dots, t_n)|^{\mathcal{I},\kappa} = f^{\mathcal{I}}(|t_1|^{\mathcal{I},\kappa}, |t_2|^{\mathcal{I},\kappa}, \dots, |t_n|^{\mathcal{I},\kappa})$

Formális definíció: formulák szemantikája

Formulák szemantikája

- 1 $|P(t_1, t_2, \dots, t_n)|^{\mathcal{I}, \kappa} = i$, ha $(|t_1|^{\mathcal{I}, \kappa}, |t_2|^{\mathcal{I}, \kappa}, \dots, |t_n|^{\mathcal{I}, \kappa}) \in P^{\mathcal{I}}$, ahol a $P^{\mathcal{I}}$ jelöli a $P^{\mathcal{I}}$ reláció igazhalmazát.
- 2 $|\neg A|^{\mathcal{I}, \kappa} = \neg |A|^{\mathcal{I}, \kappa}$
 $|A \wedge B|^{\mathcal{I}, \kappa} = |A|^{\mathcal{I}, \kappa} \wedge |B|^{\mathcal{I}, \kappa}$
 $|A \vee B|^{\mathcal{I}, \kappa} = |A|^{\mathcal{I}, \kappa} \vee |B|^{\mathcal{I}, \kappa}$
 $|A \supset B|^{\mathcal{I}, \kappa} = |A|^{\mathcal{I}, \kappa} \supset |B|^{\mathcal{I}, \kappa}$
- 3 $|\forall x A|^{\mathcal{I}, \kappa} = i$, ha $|A|^{\mathcal{I}, \kappa^*} = i$ κ minden κ^* x variánsára
 $|\exists x A|^{\mathcal{I}, \kappa} = i$, ha $|A|^{\mathcal{I}, \kappa^*} = i$ κ legalább egy κ^* x variánsára

A továbbiakban egyfajtájú struktúrákkal és egyfajtájú $\mathcal{L}$ nyelvvel (Srt egyelemű halmaz) foglalkozunk az elsőrendű logika tárgyalása során.

$\forall xP(x, y)$ formula kifejtése

$U = \{a, b, c\}$, formulakifejtés $\kappa(y) = a, b, c$ -re:

- $\kappa(y) = a$
 $|\forall xP(x, y)|^{\mathcal{I}, \kappa} = |\forall xP(x, a)|^{\mathcal{I}} = P^{\mathcal{I}}(a, a) \wedge P^{\mathcal{I}}(b, a) \wedge P^{\mathcal{I}}(c, a)$
- $\kappa(y) = b$
 $|\forall xP(x, y)|^{\mathcal{I}, \kappa} = |\forall xP(x, b)|^{\mathcal{I}} = P^{\mathcal{I}}(a, b) \wedge P^{\mathcal{I}}(b, b) \wedge P^{\mathcal{I}}(c, b)$
- $\kappa(y) = c$
 $|\forall xP(x, y)|^{\mathcal{I}, \kappa} = |\forall xP(x, c)|^{\mathcal{I}} = P^{\mathcal{I}}(a, c) \wedge P^{\mathcal{I}}(b, c) \wedge P^{\mathcal{I}}(c, c)$

Formulakifejtés – példa

$\forall x \exists y (P(x, y) \supset R(x, y))$ formula kifejtése

$$U = \{a, b, c\}$$

$$|\forall x \exists y (P(x, y) \supset R(x, y))|^{\mathcal{I}}$$

=

$$|\exists y (P(a, y) \supset R(a, y))|^{\mathcal{I}} \wedge$$

$$|\exists y (P(b, y) \supset R(b, y))|^{\mathcal{I}} \wedge$$

$$|\exists y (P(c, y) \supset R(c, y))|^{\mathcal{I}}$$

=

$$((P^{\mathcal{I}}(a, a) \supset R^{\mathcal{I}}(a, a)) \vee (P^{\mathcal{I}}(a, b) \supset R^{\mathcal{I}}(a, b)) \vee (P^{\mathcal{I}}(a, c) \supset R^{\mathcal{I}}(a, c))) \wedge$$

$$((P^{\mathcal{I}}(b, a) \supset R^{\mathcal{I}}(b, a)) \vee (P^{\mathcal{I}}(b, b) \supset R^{\mathcal{I}}(b, b)) \vee (P^{\mathcal{I}}(b, c) \supset R^{\mathcal{I}}(b, c))) \wedge$$

$$((P^{\mathcal{I}}(c, a) \supset R^{\mathcal{I}}(c, a)) \vee (P^{\mathcal{I}}(c, b) \supset R^{\mathcal{I}}(c, b)) \vee (P^{\mathcal{I}}(c, c) \supset R^{\mathcal{I}}(c, c))) \wedge$$

Komplett példa I.

- $\mathcal{L}$ nyelv:
 $\mathcal{L} = (=, P_1, P_2; a, b, f_1, f_2)$
szignatúra: $(2, 2, 2; 0, 0, 2, 2)$
- A struktúra leíró nyelve:
 $S = \mathbb{N}(=, <, >; 0, 1, +, *)$
szigantúra: $(2, 2, 2; 0, 0, 2, 2)$

$\mathcal{I}_{Pr} : P \rightarrow P^{\mathcal{I}}$	=	P_1	P_2
	=	<	>

$\mathcal{I}_{Fn} : f \rightarrow f^{\mathcal{I}}$	a	b	f_1	f_2
	0	1	+	*

$\mathcal{I}_{Cnst}$: nincs konstans, csak két db 0 változós függvény

Példa II.

Az $t = f_1(x, f_2(x, y))$ term jelentésének megállapítása:

$$|t|^{\mathcal{I}, \kappa} = |f_1(x, f_2(x, y))|^{\mathcal{I}, \kappa} =$$

$$|f_1|^{\mathcal{I}}(|x|^{\mathcal{I}, \kappa}, |f_2(x, y)|^{\mathcal{I}, \kappa}) =$$

$$+(x, *(x, y)) =$$

$$x + x * y$$

	x	y	$x + x * y$
κ_1	1	1	2
κ_2	2	3	8
κ_3	0	4	0
$\dots$	$\dots$	$\dots$	$\dots$

Példa III.

A $P_1(t, f_1(y, f_2(x, y)))$ formula jelentésének megállapítása:

$$\begin{aligned} &|P_1(t, f_1(y, f_2(x, y)))|^{\mathcal{I}, \kappa} = \\ &|P_1|^{\mathcal{I}}(|t|^{\mathcal{I}, \kappa}, |f_1|^{\mathcal{I}}(|y|^{\mathcal{I}, \kappa}, |f_2|^{\mathcal{I}}(|x|^{\mathcal{I}, \kappa}, |y|^{\mathcal{I}, \kappa}))) = \\ &< (+ (x, *(x, y)), + (y, *(x, y))) = \\ &< (x + x * y, y + x * y) = \\ &(x + x * y) < (y + x * y) \end{aligned}$$

Egy kvantortmentes formula kiértékelése: a formula minden alap előfordulását generáljuk és így minden állítás előáll $\mathcal{I}$ -ben.

x	y	$(x + x * y) < (y + x * y)$
1	1	$(1 + 1 * 1) < (1 + 1 * 1) = h$
2	3	$(2 + 2 * 3) < (3 + 2 * 3) = i$
...	...	...

Példa IV.

Egzisztenciális formula jelentésének megállapítása:

$|\exists x P_1(a, f_1(x, x))|^{\mathcal{I}, \kappa} = i$, ha $|P_1(a, f_1(x, x))|^{\mathcal{I}, \kappa^*} = i$
 κ legalább egy κ^* variánsára.

Azaz ebben az interpretációban, ha $0 < (x + x) = i$
legalább egy $u \in N$ esetén.

Nézzük meg a formula értéktábláját:

x	$0 < (x + x)$
0	h
1	i
$\dots$	$\dots$

Mivel az $x = 1$ -re a formula törzse i , ezért a $\exists x(0 < (x + x))$ formula is i .

Példa V.

Univerzális formula jelentésének megállapítása:

$|\forall x P_1(a, f_1(b, x))|_{\mathcal{I}, \kappa} = i$, ha $|P_1(a, f_1(b, x))|_{\mathcal{I}, \kappa^*} = i$
 κ minden κ^* x variánsára.

Nézzük meg a formula értéktábláját:

x	$0 < (1 + x)$
0	i
1	i
...	...

Mivel minden egészre a formula törzse i , ezért a $\forall x(0 < (1 + x))$ formula értéke i .

A formula értéktáblája

Egy 1. rendű formula **prímformulái** az atomi formulák (ezek paraméteres állítások az interpretációkban) és a kvantált formulák (ezek állítások, ha zártak).

Egy 1. rendű formula **prímkomponensei** a formula azon **prímformulái**, amelyekből a formula logikai összekötőjelek segítségével épül fel.

Az **igazságtáblában** (ítéletlogika) az első sorba az állításváltozók (ezek a formula **prímkomponensei**) és a formula kerülnek. A változók alá igazságértékeiket (interpretáció) írjuk. A formula alatt a megfelelő helyettesítési értékek találhatók.

Egy 1. rendű formula **értéktáblájában** az első sorba a formula szabad változói, a **prímkomponensek** és a formula kerülnek. (Mivel a **prímformulák** több esetben paraméteres állítások, ezért az interpretációban az **individuumváltozók** kiértékelése után válnak állításokká.) Az **individuumváltozók** alá a lehetséges változókiértékelések, a **prímformulák** alá a megfelelő helyettesítési értékek kerülnek. A formula alatt a formulának a **prímformulák** értékei alapján kiszámított helyettesítési értékei találhatók.

A formula értéktáblája – példa

A formula: $F = \exists x P(x) \supset \exists y Q(w, y) \vee P(v) \supset \forall z Q(w, z)$

A formula értéktáblája – példa

A formula: $F = \exists x P(x) \supset \exists y Q(w, y) \vee P(v) \supset \forall z Q(w, z)$

- A prímkomponensek: $\exists x P(x), \exists y Q(w, y), P(v), \forall z Q(w, z)$

A formula értéktáblája – példa

A formula: $F = \exists x P(x) \supset \exists y Q(w, y) \vee P(v) \supset \forall z Q(w, z)$

- A prímkomponensek: $\exists x P(x)$, $\exists y Q(w, y)$, $P(v)$, $\forall z Q(w, z)$
- A szabad individuumváltozók: v, w

A formula értéktáblája – példa

A formula: $F = \exists x P(x) \supset \exists y Q(w, y) \vee P(v) \supset \forall z Q(w, z)$

- A prímkomponensek: $\exists x P(x)$, $\exists y Q(w, y)$, $P(v)$, $\forall z Q(w, z)$
- A szabad individuumváltozók: v, w
- Legyen az interpretáló struktúra:
 $U = \{1, 2, 3\}$, $|P|^{\mathcal{I}} = \{1, 3\}$,
 $|Q|^{\mathcal{I}} = \{(1, 2), (1, 3), (2, 1), (2, 2), (2, 3)\}$

A formula értéktáblája – példa

A formula: $F = \exists x P(x) \supset \exists y Q(w, y) \vee P(v) \supset \forall z Q(w, z)$

- A prímkomponensek: $\exists x P(x)$, $\exists y Q(w, y)$, $P(v)$, $\forall z Q(w, z)$
- A szabad individuumváltozók: v, w
- Legyen az interpretáló struktúra:
 $U = \{1, 2, 3\}$, $|P|^{\mathcal{I}} = \{1, 3\}$,
 $|Q|^{\mathcal{I}} = \{(1, 2), (1, 3), (2, 1), (2, 2), (2, 3)\}$
- Ekkor $|\exists x P(x)|^{\mathcal{I}} = i$, a többiek paraméteres állítások.

A formula értéktáblája – példa

A formula: $F = \exists xP(x) \supset \exists yQ(w, y) \vee P(v) \supset \forall zQ(w, z)$

- A prímkomponensek: $\exists xP(x)$, $\exists yQ(w, y)$, $P(v)$, $\forall zQ(w, z)$
- A szabad individuumváltozók: v, w
- Legyen az interpretáló struktúra:
 $U = \{1, 2, 3\}$, $|P|^{\mathcal{I}} = \{1, 3\}$,
 $|Q|^{\mathcal{I}} = \{(1, 2), (1, 3), (2, 1), (2, 2), (2, 3)\}$
- Ekkor $|\exists xP(x)|^{\mathcal{I}} = i$, a többiek paraméteres állítások.

Az értéktábla:

v	w	$ \exists xP(x) ^{\mathcal{I}}$	$ \exists yQ(w, y) ^{\mathcal{I}}$	$ P(v) ^{\mathcal{I}}$	$ \forall zQ(w, z) ^{\mathcal{I}}$	F
1	1	i	$ \exists yQ(1, y) ^{\mathcal{I}, \kappa} = i$	$ P(1) ^{\mathcal{I}} = i$	$ \forall zQ(1, z) ^{\mathcal{I}, \kappa} = h$	h
1	2	i	$ \exists yQ(2, y) ^{\mathcal{I}, \kappa} = i$	$ P(1) ^{\mathcal{I}} = i$	$ \forall zQ(2, z) ^{\mathcal{I}, \kappa} = i$	i
1	3	i	$ \exists yQ(3, y) ^{\mathcal{I}, \kappa} = h$	$ P(1) ^{\mathcal{I}} = i$	$ \forall zQ(3, z) ^{\mathcal{I}, \kappa} = h$	h
2	1	i	...	...	...	...
2	2	i	...	...	...	...
2	3	i	...	...	...	...
3	1	i	...	...	...	...
3	2	i	...	...	...	...
3	3	i	...	...	...	...

Az elsőrendű logika szemantikája

Formulák és formulahalmazok szemantikus tulajdonságai

Formulák és formulahalmazok szemantikus tulajdonságai

$$\mathcal{I}, \kappa \models A$$

Az $\mathcal{L}$ egy $\mathcal{I}$ interpretációja adott κ változókiértékelés mellett **kielégít egy 1. rendű A formulát** ($\mathcal{I}, \kappa \models A$), ha a formula $|A|^{\mathcal{I}, \kappa}$ értéke i . Ha az A formula mondat (zárt formula) és $\mathcal{I} \models A$, akkor azt mondjuk, hogy az $\mathcal{I}$ által megadott S struktúra elégíti ki A -t, így $S \models A$. Más szóval S **modellje A -nak**.

$$\mathcal{I} \models \mathcal{F}$$

Ha $\mathcal{L}$ egy $\mathcal{I}$ interpretációjára az $\mathcal{F} = \{F_1, F_2, \dots, F_n\}$ zárt formulahalmazban $|F_k|^{\mathcal{I}}$ értéke i , minden $1 \leq k \leq n$ értékre, akkor $\mathcal{I}$ **kielégíti $\mathcal{F}$ -et**. Jelölés: $\mathcal{I} \models \mathcal{F}$.

Formulák és formulahalmazok szemantikus tulajdonságai

Kielégíthető formula

Azt mondjuk, hogy egy G **formula kielégíthető** ha $\mathcal{L}$ -hez van legalább egy $\mathcal{I}$ interpretáció és κ változókiértékelés, hogy $\mathcal{I}, \kappa \models G$.

Kielégíthető formulahalmaz

Azt mondjuk, hogy $\mathcal{F}$ **zárt formulahalmaz kielégíthető** ha $\mathcal{L}$ -nek legalább egy $\mathcal{I}$ interpretációja kielégíti, azaz $\mathcal{I} \models \mathcal{F}$.

Logikailag igaz és tautológia kérdése

Logikailag igaz

Azt mondjuk, hogy egy G formula **logikailag igaz (logikai törvény)**, ha G igaz minden lehetséges $\mathcal{I}$ interpretációra és minden κ változókiértékelésre. Ez azt jelenti, hogy G igaz minden lehetséges interpretáló struktúrában. Jelölés: $\models G$.

Tautológia

Azt mondjuk, hogy egy G formula **tautológia**, ha G értéktáblájában a prímkomponensekhez rendelhető összes lehetséges igazságérték hozzárendelés esetén a formula helyettesítési értéke i . Jelölés: $\models_0 G$

Példa

$\forall xP(x) \wedge \forall xQ(x) \supset \forall xP(x)$ formula prímkomponens alakja
 $p \wedge q \supset p$. ami tautológia, de

$\forall x(P(x) \wedge Q(x)) \supset \forall xP(x)$ prímkomponens alakja
 $r \supset p$ nem tautológia (viszont mindkettő logikailag igaz!)

Kielégíthetetlenység

Azt mondjuk, hogy G formula illetve $\mathcal{F}$ formulahalmaz **kielégíthetetlen** (nem kielégíthető), ha $\mathcal{L}$ -hez nincs olyan $\mathcal{I}$ interpretáció, hogy $\mathcal{I} \models G$ illetve, hogy $\mathcal{I} \models \mathcal{F}$. Más szóval egy G formula kielégíthetetlen, ha minden interpretációban a G értéktáblájának minden sorában G helyettesítési értéke $h(\text{amis})$. Az $\mathcal{F}$ formulahalmaz kielégíthetetlen, ha az $\mathcal{F}$ közös értéktáblájában minden sorban van legalább egy eleme $\mathcal{F}$ -nek, amelynek a helyettesítési értéke $h(\text{amis})$.

A két szemantikus tulajdonság fennállásának vizsgálatához az összes interpretáló struktúrára szükség van.

Lehetséges interpretáló struktúrák száma adott U és adott szignatúra mellett

Legyenek rendre az $\mathcal{L}$ nyelv szignatúrája szerint

$(r_1, r_2, \dots, r_n; s_1, s_2, \dots, s_k)$ a predikátumszimbólumok és függvényszimbólumok arításai. Legyen U az univerzum, ahol $|U| = M$.

Állapítsuk meg hány különböző $(r_1, r_2, \dots, r_n; s_1, s_2, \dots, s_k)$ szignatúrájú struktúra létezik U felett?

Ezekkel az arításokkal relációkat $\prod_{j=1}^n 2^{M^{r_j}}$, míg műveleteket $\prod_{t=1}^k M^{M^{s_t}}$

féleképp lehet definiálni. Az összes definiálható struktúra száma a kettő

szorzata: $(\prod_{j=1}^n 2^{M^{r_j}}) * \prod_{t=1}^k M^{M^{s_t}}$.

Lehetséges interpretáló struktúrák száma

Alsó becslés esetén csak a lehetséges relációk számát állapítjuk meg. Egy n változós reláció esetén az értelmezési tartomány elemszáma $|U^n| = M^n$, a relációt megadhatjuk az U^n halmaz egy részhalmazának kijelölésével. A lehetséges n -változós relációk száma megegyezik az értelmezési tartomány hatványhalmaza (összes részhalmazai halmaza) számosságával $|\mathcal{P}(U^n)|$ -el, ez ha U megszámlálhatóan végtelen, akkor kontinuum számosságú (több mint megszámlálhatóan végtelen), ami algoritmikusan nem kezelhető.

Legyenek rendre az $\mathcal{L}$ nyelv szignatúrája szerint $(r_1, r_2, \dots, r_n)$ a predikátumszimbólumok arításai.

Előállítjuk minden $j = 1, \dots, n$ értékre az U^{r_j} értékeinek felhazsnálásával P_{r_j} összes alapatomját, tekintsük ezek egy rögzített sorrendjét (bázis), a szemantikus fa szintjeihez ebben a sorrendben rendeljük hozzá az alapatomokat. Egy-egy szint minden csúcsából pontosan két él indul ki, az egyik a szinthez rendelt alapatommal (ez jelenti, hogy az alapatom igaz az élhez tartozó interpretációkban), a másik ennek negáltjával van címkézve (ez jelenti, hogy az alapatom hamis az élhez tartozó interpretációkban). A bináris fa ágai adják meg a lehetséges interpretációkat.

Adott nyelv esetén a predikátumszimbólumokra az összes interpretáció megadása szemantikus fával.

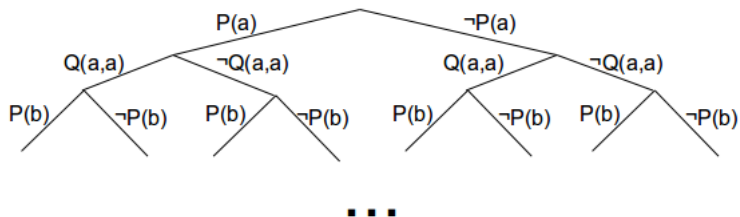
Legyen

- a formulahalmaz:

$$K = \{\forall x P(x), \forall y \forall z (\neg Q(y, z) \vee \neg P(z)), \forall u \forall v Q(u, v)\}$$

- $U = \{a, b, c\}$
- a B bázis: $P(a), Q(a, a), P(b), Q(a, b), \dots, Q(c, c)$ alapatom sorozat

A szemantikus fa a B bázis alapján:

Logika és számításelmélet

I. rész

Logika

Ötödik előadás

Következményfogalom az elsőrendű logikában

Formulák logikailag ekvivalens átalakításai

Rezolúciós elv- rezolúciós kalkulus

Következményfogalom az elsőrendű logikában

Logikai vagy szemantikus következmény

Azt mondjuk, hogy a G formula logikai (szemantikus) következménye az $\mathcal{F}$ formulahalmaznak, ha minden olyan $\mathcal{I}$ interpretációra, amelyre $\mathcal{I} \models \mathcal{F}$ teljesül, az $\mathcal{I} \models G$ is fennáll.

Más szóval $\mathcal{F} \models G$ teljesül, ha minden interpretáló struktúrában, az $\mathcal{F}, G$ közös értéktáblájában minden olyan sorban, ahol az $\mathcal{F}$ elemeinek helyettesítési értéke *igaz*, a G helyettesítési értéke is *igaz*.

Jelölés: $\mathcal{F} \models G$ vagy $\{F_1, F_2, \dots, F_n\} \models G$.

Tétel (logikailag igaz)

Ha egy G formula bármely $\mathcal{F}$ feltételhalmaznak következménye, akkor G **logikailag igaz**.

Következményfogalom – tételek

Az ítéletlogikában bebizonyított tételek itt is igazak.

Tétel

$\mathcal{F}$ -nek szemantikus következménye G , akkor és csak akkor, ha az $\mathcal{F} \cup \{\neg G\}$ kielégíthetetlen.

Egyik **eldöntésprobléma**: tetszőleges 1.rendű formulahalmazról eldönteni, hogy kielégíthetetlen-e.

Tétel

Ha $\mathcal{F}$ -nek következménye G_1 és $\mathcal{F}$ -nek következménye G_2 , valamint, $\{G_1, G_2\}$ -nek következménye A , akkor az $\mathcal{F}$ -nek következménye A .

Következményfogalom – definíciók

A következményfogalom alapján, annak eldöntése, hogy $\mathcal{F} \models G$ *elméletileg* megoldható az interpretáló struktúrákban az $F_1, F_2, \dots, F_n$ és G -re kapott közös értéktábla alapján.

Legszűkebb következmény

Ha minden interpretáló struktúrában, a G a közös értéktáblának pontosan azokban a soraiban igaz, ahol $F_1, F_2, \dots, F_n$ mindegyike igaz, akkor G a **legszerűkebb következménye** $\mathcal{F}$ -nek.

Ekvivalencia

Az A és B elsőrendű formulák **logikailag ekvivalensek**, ha $\{A\} \models B$ és $\{B\} \models A$.

Tétel

G elsőrendű formula. Ha $\models_0 G$, akkor $\models G$.
(Ha G tautológia, akkor G logikailag igaz.)

Biz.: Ha $\models_0 G$, akkor G igaz a prímkomponenseinek minden igazságkiértékelésére. Tekintsük a G egy $\mathcal{I}$ interpretációját, az individuumváltozók egy κ kiértékelése mellett. Ekkor a prímkomponensek igazságértéke kiszámolható és bármi is lesz a konkrét értékük, ezután a G helyettesítési értéke i lesz (mivel a prímkomponenseinek minden igazságkiértékelésére igaz).

Tétel

Ha $\mathcal{F} \models_0 G$, akkor $\mathcal{F} \models G$.

Biz.: Az $\mathcal{F}$ prímkomponenseinek minden, az $\mathcal{F}$ -et kielégítő $\mathcal{I}$ interpretációjára ($\mathcal{I} \models_0 \mathcal{F}$) $\mathcal{I}$ kielégíti G -t is. Ha az $\mathcal{I}$ interpretáció kielégíti $\mathcal{F}$ -et, akkor kielégíti G -t is mivel az egyidejűleg a prímkomponensekre vonatkozó igazságkiértékelés is.

Tétel

Ha A és B tautologikusan ekvivalens ($A \sim_0 B$), akkor A és B logikailag ekvivalens ($A \sim B$).

Dedukciós tétel

$$\{F_1, F_2, \dots, F_n\} \models G \iff \{F_1, F_2, \dots, F_{n-1}\} \models F_n \supset G.$$

Biz.: ugyanaz, mint ítéletlogikában

Tétel

$$\{F_1, F_2, \dots, F_n\} \models G \iff \\ \models F_1 \supset (F_2 \supset (\dots \supset (F_{n-1} \supset (F_n \supset G)) \dots)) \text{ (logikailag igaz).}$$

Biz.: A dedukciós tétel n -szeres alkalmazásával.

A másik eldöntésprobléma a predikátumlogikában: tetszőleges

1. rendű formuláról el kell tudni dönteni, hogy logikailag igaz-e.

Eldöntésképrobléma megoldása szemantikai eszközökkel

Egy n változós ítéletlogikai B formula tautológia, ha

- hamishalmaz üres. Ez azt jelenti, hogy $\neg B$ kielégíthetetlen.
- az ítéletváltozók minden kiértékelésére (minden interpretációban) a helyettesítési érték i .

Elsőrendű n változós B formula logikailag igaz, ha

- minden U univerzumon, a változók minden behelyettesítése mellett kapott B' alapformulák igazak minden, a nyelvnek megfelelő struktúrában.
- $\neg B$ kielégíthetetlen. Egyetlen interpretációban, egyetlen változókiértékelés mellett sem igaz.

Ezek a problémák szemantikailag világosak, de megoldásuk a teljes kipróbálást tételezi fel. Szintaktikai eszközökre van szükség a megoldáshoz.

Gödel bebizonyította, hogy **„A szemantikus eldöntésprobléma algoritmikusan nem oldható meg – nem létezik univerzális eldöntési algoritmus”**.

Kutatások **„eldönthető formulaosztályok”** keresésére. Logikailag ekvivalens formulaátalakítások alkalmazása mellett.

Az egyik lehetőség, eldönthető formulaosztályokhoz tartozó formulákkal leírt szemantikus eldöntésproblémára kalkulus (döntési eljárás) keresése (tabló, rezolúciós elv).

A másik lehetőség, a logika szintaktikai alapon való felépítése, szintaktikus eldöntésprobléma megadása és arra kalkulus kidolgozása. (Erre nem térünk ki az előadás keretein belül.)

Következményfogalom az elsőrendű logikában

Formulák logikailag ekvivalens átalakításai

Rezolúciós elv- rezolúciós kalkulus

Az ítéletlogika eldönthető formulaosztályai a konjunktív normálforma és a diszjunktív normálforma.

Előkészítő definíciók (Tk. 93-96 és 99-100 o.).

Literál

Egy prímmformula (ítéletváltozó) vagy annak negáltja. A literál alapja a benne szereplő prímmformula. A literált egységkonjunkciónak vagy egységdiszjunkciónak (egységklóz) is nevezhetünk.

Elemi konjunkció/diszjunkció

Egységkonjunkció/diszjunkció, illetve különböző alapú literálok konjunkciója/diszjunkciója. Az elemi diszjunkciót klóznak is nevezzük.

Teljes elemi konjunkció/diszjunkció

Egy elemi konjunkció/diszjunkció teljes egy adott n változós logikai műveletre nézve, ha mind az n itéletváltozó alapja valamelyik benne szereplő literálnak.

Előkészítő definíciók (Tk. 93-96 és 99-100 o.).

Konjunktív normálforma (KNF)/ kitüntetett konjunktív normálforma (KKNF)

A KNF elemi diszjunkciók (klózek) konjunkciója. KKNF, ha teljes elemi diszjunkciók konjunkciója.

Diszjunktív normálforma (DNF)/ kitüntetett diszjunktív normálforma (KDNF)

A DNF elemi konjunkciók diszjunkciója. KDNF, ha teljes elemi konjunkciók diszjunkciója.

Egyszerűsítési szabályok (Tk.98.o.)

$$(1) \quad (X \vee d) \wedge (\neg X \vee d) = d \qquad (2) \quad (X \wedge k) \vee (\neg X \wedge k) = k$$

ahol d elemi diszjunkció és k elemi konjunkció.

KDNF/KKNF felírása igazságtábla alapján

KDNF felírása a formula igazságtáblája alapján:

- a formula igazhalmazbeli interpretációihoz felírjuk az interpretációban igaz teljes elemi konjunkciót,
- felírjuk a kapott teljes elemi konjunkciókból álló diszjunkciós láncformulát.
- Egyszerűsítéssel előállíthatunk egy DNF-et.

KKNF felírása a formula igazságtáblája alapján:

- a formula hamishalmazbeli interpretációihoz felírjuk az interpretációban hamis teljes elemi diszjunkciót,
- felírjuk a kapott teljes elemi diszjunkciókból álló konjunkciós láncformulát.
- Egyszerűsítéssel előállíthatunk egy KNF-et

A $(\neg(Z \supset \neg X) \vee Y)$ formula igazságtáblája:

X	Y	Z	
i	i	i	i $(X \wedge Y \wedge Z)$
i	i	h	i $(X \wedge Y \wedge \neg Z)$
i	h	i	i $(X \wedge \neg Y \wedge Z)$
i	h	h	h $(\neg X \vee Y \vee Z)$
h	i	i	i $(\neg X \wedge Y \wedge Z)$
h	i	h	i $(\neg X \wedge Y \wedge \neg Z)$
h	h	i	h $(X \vee Y \vee \neg Z)$
h	h	h	h $(X \vee Y \vee Z)$

KKNF: $(\neg X \vee Y \vee Z) \wedge (X \vee Y \vee \neg Z) \wedge (X \vee Y \vee Z)$

KNF (egyszerűsítés után): $(Y \vee Z) \wedge (X \vee Y)$

KDNF:

$(X \wedge Y \wedge Z) \vee (X \wedge Y \wedge \neg Z) \vee (X \wedge \neg Y \wedge Z) \vee (\neg X \wedge Y \wedge Z) \vee (\neg X \wedge Y \wedge \neg Z)$

Az előzőek alapján tetszőleges ítéletlogikai formula átírható KNF vagy DNF alakba. Gödel szerint az eldöntésprobléma nem algoritmizálható, de ha egy eldönthető formulaosztályhoz tartozó formulává írjuk át az eldöntésproblémában vizsgált formulát, akkor bár nem algoritmussal hanem egy speciális levezetési eljárással (kalkulussal) sikeres döntésre juthatunk.

Döntési „algorithmus”, levezető eljárás egy olyan algoritmus/lépéssorozat, amely adott input adatokkal dolgozik, azokat a megfelelő szabályok szerint használja fel, a levezetési szabály szerint alakítja át, és akkor áll meg, amikor a **kitűzött célt** (az eljárás megállási feltétele) elérte. A megállással egy kétesélyes döntés egyik kimenetét igazolja. Azonban, ha az algoritmus nem éri el a kitűzött célt, az nem feltétlenül jelenti azt, hogy meghozta a másik eshetőségre a döntést. Egy ilyen eljárást **kalkulusnak** hívunk.

Az egyik eldöntésprobléma megoldására - egy formula **kielégíthetetlenségének** eldöntésére **több döntési algoritmus** ismert. Ezekről bebizonyítható, hogy ha a formula felhasználásával az algoritmus eléri a megállási feltételt, akkor a formula kielégíthetetlen (vagyis, ha a formula az $F_1 \wedge F_2 \wedge \dots \wedge F_n \wedge \neg G$, akkor bebizonyítottuk, hogy $\{F_1, F_2, \dots, F_n\} \models_0 G$.)

Azt is mondjuk, hogy az ilyen kalkulusok **automatikus tételbizonyító** kalkulusok.

Következményfogalom az elsőrendű logikában

Formulák logikailag ekvivalens átalakításai

Rezolúciós elv- rezolúciós kalkulus

Kielégíthetetlen KNF formula

Egy KNF alakú formula kielégíthetetlenségének vizsgálata a KNF-ben szereplő klózik S halmazára kielégíthetetlenségének vizsgálatával ekvivalens. Hogyan lehet eldönteni, hogy egy S klózhalmaz kielégíthetetlen? Meg kell mutatni, hogy az S ítéletváltozóinak tetszőleges interpretációjában legalább egy $C \in S$ hamis. Egy C klóz hamis egy interpretációban, ha minden literálja hamis.

Ha az összes interpretációt az S összes ítéletváltozóinak rögzített sorrendje/bázis alapján előálló szemantikus fával adjuk meg, akkor egy C ítéletlogikai klóz abban az interpretációban hamis, amelyikben a klóz mindegyik literálja ellenkező negáltságú. Az $X \vee Z$ klóz hamis az $\neg XY \neg Z$ és az $\neg X \neg Y \neg Z$ interpretációkban, az interpretáció kiválasztását a klóz szemantikus fára **illesztésének** hívjuk.

Klózok illesztése szemantikus fára (Fogalmak)

Fogalmak

Egy **klóz illesztése** a szemantikus fára az olyan ágak kiválasztása, amelyeken a klóz minden literálja negálva szerepel. Ezekben az interpretációkban ez a klóz hamis.

Cáfoló csúcsnak nevezzük a szemantikus fa azon csúcsát, amelyiket elérve egy klóz (amely azt megelőzően még nem volt hamis) hamissá válik.

Levezető csúcsnak nevezzük a szemantikus fa azon csúcsát, amelyiket követő mindkét csúcs cáfoló csúcs.

A szemantikus fa egy **ága zárt**, ha cáfoló csúcsban végződik.

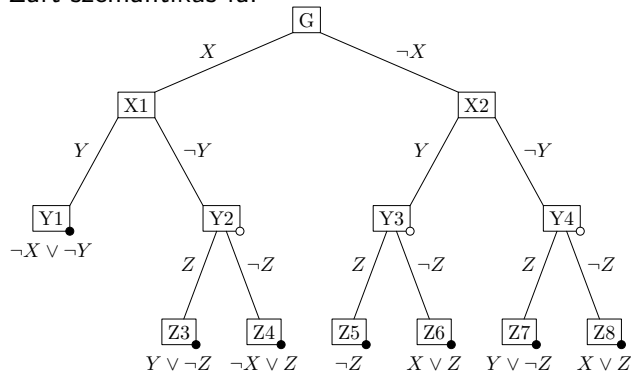
A szemantikus fa zárt, ha minden ága zárt.

Klózok illesztése szemantikus fára (Példa)

$S = \{ Y \vee \neg Z, X \vee Z, \neg X \vee \neg Y, \neg X \vee Z, \neg Z \}$ kielégíthetlen klózhalmaz.

Jelölések: cáfoló csúcs (●), levezető csúcs (○)

Zárt szemantikus fa:

Tétel

Ha egy S véges klózalmaz szemantikus fája zárt, akkor S kielégíthetetlen.

A klózalmaz kielégíthetetlenségének eldöntésére nem a szemantikus fát használjuk, de fontos háttéreszköz marad a **rezolúciós kalkulus** tulajdonságainak vizsgálatában.

Elnevezések:

- n -változós klóz n -argumentumos klóz
- 1-változós klóz   egységklóz
- 0-változós klóz   üres klóz: $\square$

Egyszerűsítési szabály: ha X ítéletváltozó és C egy X -et nem tartalmazó klóz, akkor $(X \vee C) \wedge (\neg X \vee C) \sim_0 C$

Az $(X) \wedge (\neg X) \sim_0 \square$ – azonosan hamis.

Rezolvens

Legyenek C_1, C_2 olyan klózok, amelyek pontosan egy komplement literálpárt tartalmaznak: $C_1 = C'_1 \vee L_1$ és $C_2 = C'_2 \vee L_2$ és $L_1 = \neg L_2$, ekkor létezik a rezolvensük: a $res(C_1, C_2) = C$ klóz, ami $C = C'_1 \vee C'_2$.

Tétel (Tk.227-228.o.)

$\{C_1, C_2\} \models_0 C$ A rezolvensképzés a rezolúciós kalkulus levezetési szabálya (helyes következtetésforma).

Rezolúciós levezetés (Tk.229.o.)

Egy S klózalmazból való **rezolúciós levezetés** egy olyan véges $k_1, k_2, \dots, k_m$ ($m \geq 1$) klózsorozat, ahol minden $j = 1, 2, \dots, m$ -re

- ❶ vagy $k_j \in S$,
- ❷ vagy van olyan $1 \leq s, t < j$, hogy k_j a (k_s, k_t) klózpár rezolvense.

A levezetés célja az üres klóz levezetése (ez a megállási feltétel).

Példa rezolúciós levezetésre

Egy rezolúciós levezetés

Próbáljuk meg az üres klózt levezetni az

$S = \{\neg A \vee B, \neg A \vee C, A \vee C, \neg B \vee \neg C, \neg C\}$ klózhalmazból.

1. $\neg C$ $[\in S]$
2. $A \vee C$ $[\in S]$
3. A $[res(1, 2)]$
4. $\neg A \vee C$ $[\in S]$
5. C $[res(3, 4)]$
6. $\square$ $[res(1, 5)]$

S klózhalmazból való rezolúciós levezetés **döntési eljárás**.

Eldöntésproblémája: *levezethető-e egy S klózhalmazból az üres klóz?*

Rezolúciós cáfolatnak nevezzük azt a tényt, hogy S -ből levezethető az üres klóz.

Rezolúciós kalkulus helyessége, teljessége

A rezolúciós kalkulus helyes (Tk.230.o.)

(6.3.12) Lemma: Legyen S tetszőleges klózalmaz és $k_1, k_2, \dots, k_n$ klózsorozat rezolúciós levezetés S -ből. Ekkor minden $k_j, j = 1, 2, \dots, n$ -re szemantikus következménye S -nek.

(6.3.13) Tétel: Legyen S tetszőleges klózalmaz. Ha S -ből levezethető az üres klóz, akkor S kielégíthetetlen.

Bizonyítások indukcióval, illetve indirekt bizonyítással.

A rezolúciós kalkulus teljes (Tk.230.o.)

(6.3.14). Tétel: Ha az S véges klózalmaz kielégíthetetlen, akkor S -ből levezethető az üres klóz.

Bizonyítás: tetszőleges zárt szemantikus fa esetén előállítunk egy rezolúciós cáfolatot. (Tk.231-233.o.)

A teljesség bizonyításának algoritmus

- 1 $j := 0, S_j := S, LIST := \emptyset$.
- 2 Állítsuk elő S_j szemantikus fáját. $n_j :=$ a szemantikus fa szintjeinek száma. Ha $n_j = 0$, akkor levezettük az üres klózt, a levezetés $LIST$ -ből kiolvasható.
- 3 Egyébként válasszuk ki a fa egy levezető csúcsát. A levezető csúcsot tartalmazó két ágra illesztett klózek legyenek k'_j és k''_j , rezolvensük pedig k_j . Tegyük a $LIST$ végére a k'_j, k''_j, k_j klózeket.
- 4 $S_{j+1} := S_j \cup \{k_j\}, j := j + 1$. Folytassuk a 2. lépéssel.

Példa

$S = \{X \vee \neg Z, \neg X \vee Y, \neg X \vee Z, X \vee Z, \neg Y \vee \neg Z\}$, bázis: Z, X, Y .

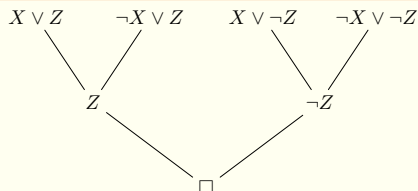

Levezetési fa

Levezetési fa Tk.235-236.o.

Egy rezolúciós levezetés szerkezetét mutatja. Olyan gráf, amelynek csúcsaiban klózok vannak. Két csúcsból akkor vezet él egy harmadik csúcsba, ha abban a két csúcsban lévő klózok rezolvense található.

Példa - adott rezolúciós levezetés levezetési fája

1. $X \vee Z$ [$\in S_1$]
2. $\neg X \vee Z$ [$\in S_1$]
3. Z [1, 2 rezolvense]
4. $X \vee \neg Z$ [$\in S_1$]
5. $\neg X \vee \neg Z$ [$\in S_1$]
6. $\neg Z$ [4, 5 rezolvense]
7. $\square$ [3, 6 rezolvense]

$$S_1 = \{X \vee \neg Z, \neg X \vee Z, X \vee Z, \neg X \vee \neg Z\}$$

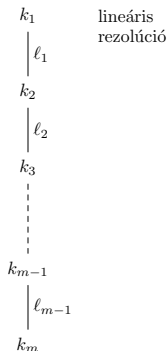
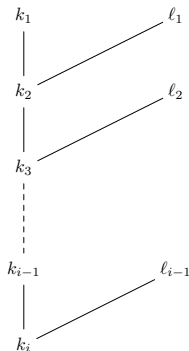
Levezetési stratégiák I.

Lineáris rezolúciós levezetés

Egy S klózalmazból egy olyan $k_1, l_1, k_2, l_2, \dots, k_{m-1}, l_{m-1}, k_m$ klózsorozat, ahol $k_1, l_1 \in S$ és minden $i = 2, 3, \dots, m$ esetben a k_i a k_{i-1}, l_{i-1} rezolvense, ahol $l_{i-1} \in S$, vagy egy korábban megkapott centrális klóz (rezolvense valamely k_s, l_s ($s < i$)-nek).

centrális klózik

melléklózik

lineáris
rezolúció

Lineáris inputrezolúciós levezetés

S klózhalmazból egy olyan $k_1, l_1, k_2, l_2, \dots, k_{m-1}, l_{m-1}, k_m$ klózsorozat, ahol $k_1, l_1 \in S$, és minden $i = 2, 3, \dots, m-1$ esetben $l_i \in S$, a k_i pedig a k_{i-1}, l_{i-1} rezolvense.

Egységrezolúciós stratégia

Rezolvens csak akkor képezhető, ha legalább az egyik klóz egységklóz.

Reuzolúciós stratégiák: lineáris rezolúció (helyes és teljes), lineáris input-, egység rezolúció (helyes de nem teljes) - Tk.236-238.o.

Az előadásban nem szereplő további rezolúciós stratégiák: Tk.281-300.o.

Horn klózok, Horn logika

Definíció

Egy klózt **Horn klóznak** nevezünk, ha legfeljebb egy literálja nem negált.

Definíció

Horn logika az összes, csak Horn klózokat tartalmazó KNF alakú formulák halmaza.

Példa

$S = \{B \vee \neg C, A \vee \neg C, \neg A \vee \neg B, \neg A \vee C, C\}$ Horn klózok halmaza.

Tétel

A lineáris input és az egységrezolúciós stratégia teljes a Horn logikában.

Horn klózok, Horn logika

$$S = \{B \vee \neg C, A \vee \neg C, \neg A \vee \neg B, \neg A \vee C, C\}$$

1.	$B \vee \neg C$	$\in S$
2.	$\neg A \vee \neg B$	$\in S$
3.	$\neg A \vee \neg C$	$rez(1, 2)$
4.	$A \vee \neg C$	$\in S$
5.	$\neg C$	$rez(3, 4)$
6.	C	$\in S$
7.	$\square$	$rez(5, 6)$

lineáris input rez.

1.	$B \vee \neg C$	$\in S$
2.	C	$\in S$
3.	B	$rez(1, 2)$
4.	$\neg A \vee \neg B$	$\in S$
5.	$\neg A$	$rez(3, 4)$
6.	$A \vee \neg C$	$\in S$
7.	$\neg C$	$rez(5, 6)$
8.	$\square$	$rez(2, 7)$

egységrezolúció

Tétel

Ha az $\square$ levezethető lineáris input rezolúcióval egy K klózalmazból, akkor K -ban van legalább egy egységklóz.

Biz.: Az $\square$ -t az utolsó lépésben csak egy klózalmazbeli egységklóz felhasználásával kaphatjuk meg.

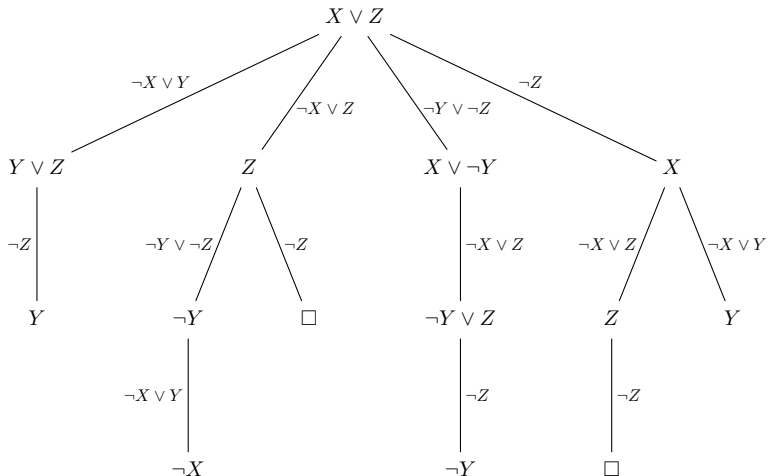
Tétel

Kielégíthetetlen Horn klózalmazban van legalább egy egységklóz.

Teljes levezetési fa

Teljes levezetési fa adott klózzal kezdődő összes lineáris levezetés megadására.

Legyen $S = \{X \vee Z, \neg X \vee Z, \neg Y \vee \neg Z, \neg X \vee Y, \neg Z\}$.

Logika és számításelmélet

I. rész

Logika

Hatodik előadás

Elsőrendű rezolúciós kalkulus - előkészítő fogalmak

Prenex formula, Skolem normálforma

Eldönthető formulaosztályok keresése elsőrendű logikában.

Prenex formula

Legyen Q tetszőleges kvantor, a $Q_1x_1Q_2x_2\ldots Q_nx_nB$ formula. $Q_1x_1Q_2x_2\ldots Q_nx_n$ a prefixum, B , kvantormentes formula a formula magja, törzse.

Skolem formula

Skolem formula a $\forall x_1\forall x_2\ldots\forall x_nA$ Prenex formula, ahol a prefixumban csak univerzális kvantorok szerepelnek. Ez eldönthető formulaosztály elsőrendben.

Elsőrendű klóz

Olyan zárt Skolem formula, aminek a magja az elsőrendű nyelv literáljainak (azaz atomi formuláinak vagy annak negáltjainak) diszjunkciója.

Pl. $\forall x \forall y (P(x) \vee \neg Q(x, f(y)))$.

Az ítéletlogikai klózhalmaz (KNF) elsőrendű megfelelője az elsőrendű klózhalmaz (elsőrendű klózek konjunkciója) lehetne.

A **feladat** tetszőleges elsőrendű formula átírása elsőrendű klózok konjunkciós formulájává. Az **eldöntésprobléma elsőrendű klózalmaz kielégíthetetlenségének** eldöntése.

Ha egy univerzális formulát kifejtünk egy U univerzum felett, akkor a mag alappéldányainak konjunkciója lesz U -ekvivalens az eredeti formulával.

Ha elsőrendű klózok halmazával tesszük ugyanezt, akkor alapklózok halmazát kapjuk. A kifejtett klózhalmaz kielégíthetetlensége a kapott U feletti alapklózok halmazának kielégíthetetlenségével ekvivalens.

Az alapklózokra a rezolúciós kalkulust ugyanúgy definiálhatjuk mint az ítéletlogikában – alaprezolúció (Tk.251-254.o.). Alaprezolúcióval bármely adott U univerzumon való kielégíthetetlenség eldönthető.

Alaprezolúció – Példa

Elsőrendű klózthalmaz:

$$S = \{\forall x \forall y (P(x) \vee \neg Q(x, f(y))), \forall u \neg P(u), \forall z \forall w Q(z, f(w))\}$$

$U = \{a, b, c\}$ univerzum feletti kifejtett klózthalmaz:

$$\begin{aligned} &\{P(a) \vee \neg Q(a, f(a)), P(a) \vee \neg Q(a, f(b)), P(a) \vee \neg Q(a, f(c)), \\ &P(b) \vee \neg Q(b, f(a)), P(b) \vee \neg Q(b, f(b)), P(b) \vee \neg Q(b, f(c)), \\ &P(c) \vee \neg Q(c, f(a)), P(c) \vee \neg Q(c, f(b)), P(c) \vee \neg Q(c, f(c)), \\ &\neg P(a), \neg P(b), \neg P(c), Q(a, f(a)), Q(a, f(b)), Q(a, f(c)), \\ &Q(b, f(a)), Q(b, f(b)), Q(b, f(c)), Q(c, f(a)), Q(c, f(b)), Q(c, f(c))\} \end{aligned}$$

Alaprezolúciós levezetés:

- ① $P(a) \vee \neg Q(a, f(a)) \quad \in S$
- ② $Q(a, f(a)) \quad \in S$
- ③ $P(a) \quad \text{res}(1,2)$
- ④ $\neg P(a) \quad \in S$
- ⑤ $\square \quad \text{res}(3,4)$

Formula felírása elsőrendű klózok konjunkciójaként

Hogyan lehet előállítani a vizsgálandó formulát elsőrendű klózok konjunkciójaként?

- 1 Tetszőleges formula átírható prenex alakba.
- 2 Tetszőleges prenex formula átírható Skolem alakba.
- 3 Tetszőleges Skolem normálforma felírható elsőrendű klózok konjunkciójaként.

(1) Tetszőleges formula átírható prenex alakba

Az átalakításhoz szükséges átalakítási szabályok.

Általános De Morgan szabályok

$$\neg \forall x A \sim \exists x \neg A$$

$$\neg \exists x A \sim \forall x \neg A$$

Kvantorkiemelési szabályok

$$(1) \quad \forall x A[x] \wedge B \sim \forall x (A[x] \wedge B)$$

$$\forall x A[x] \vee B \sim \forall x (A[x] \vee B)$$

$$(2) \quad \exists x A[x] \wedge B \sim \exists x (A[x] \wedge B)$$

$$\exists x A[x] \vee B \sim \exists x (A[x] \vee B)$$

(1) Tetszőleges formula átírható prenex alakba

Kvantorkiemelési szabályok

$$(3) \quad \forall x A[x] \wedge \forall x B[x] \sim \forall x (A[x] \wedge B[x]) \text{ , de } \vee\text{-re nem}$$

$$(4) \quad \exists x A[x] \vee \exists x B[x] \sim \exists x (A[x] \vee B[x]) \text{ , de } \wedge\text{-re nem}$$

$$(5) \quad Q_1 x A[x] \wedge Q_2 x B[x] \sim Q_1 x Q_2 z (A[x] \wedge B[x/z])$$

$$(6) \quad Q_1 x A[x] \vee Q_2 x B[x] \sim Q_1 x Q_2 z (A[x] \vee B[x/z])$$

A prenex formába való átírás algoritmus

- 1 A logikai összekötőjelek átírása $\neg, \wedge, \vee$ -ra.
- 2 A De Morgan szabályok alkalmazása addig amíg a $\neg$ hatásköre atomi formula nem lesz.
- 3 A kvantorkiemelési szabályok alkalmazása addig amíg minden kvantor a formula elejére nem kerül (a formula törzse kvantormentes formula).

Prenex fomrára való átírás - példa

$$\forall x(\forall y P(x, y) \wedge \exists y \neg(Q(y) \supset P(x, a))) \supset \neg \forall x \exists y (P(y, x) \supset R(x, y))$$

- 1. lépés

$$\neg(\forall x(\forall y P(x, y) \wedge \exists y \neg(\neg Q(y) \vee P(x, a)))) \vee \neg \forall x \exists y (\neg P(y, x) \vee R(x, y))$$

- 2. lépés

$$\exists x \neg(\forall y P(x, y) \wedge \exists y \neg(\neg Q(y) \vee P(x, a))) \vee \exists x \neg \exists y (\neg P(y, x) \vee R(x, y))$$

$$\exists x (\neg \forall y P(x, y) \vee \neg \exists y \neg(\neg Q(y) \vee P(x, a))) \vee \exists x \forall y \neg(\neg P(y, x) \vee R(x, y))$$

$$\exists x (\exists y \neg P(x, y) \vee \forall y \neg \neg(\neg Q(y) \vee P(x, a))) \vee \exists x \forall y (P(y, x) \wedge \neg R(x, y))$$

$$\exists x (\exists y \neg P(x, y) \vee \forall y (\neg Q(y) \vee P(x, a))) \vee \exists x \forall y (P(y, x) \wedge \neg R(x, y))$$

Példa folyt.

- 3. lépés (kvantorkiemelési szabályok)

$$\exists x(\exists y\neg P(x, y)\vee\forall y(\neg Q(y)\vee P(x, a))\vee\forall y(P(y, x)\wedge\neg R(x, y))).$$

$\exists y$ kiemeléséhez először végrehajtjuk az y/y_1 helyettesítést a $\forall y$ -al kezdődő első részformulában és az y/y_2 helyettesítést a $\forall y$ -al kezdődő második részformulában.

$$\exists x(\exists y\neg P(x, y)\vee\forall y_1(\neg Q(y_1)\vee P(x, a))\vee\forall y_2(P(y_2, x)\wedge\neg R(x, y_2)))$$

$$\exists x\exists y(\neg P(x, y)\vee\forall y_1(\neg Q(y_1)\vee P(x, a))\vee\forall y_2(P(y_2, x)\wedge\neg R(x, y_2)))$$

Utolsó lépés:

$$\exists x\exists y\forall y_1\forall y_2(\neg P(x, y)\vee(\neg Q(y_1)\vee P(x, a))\vee(P(y_2, x)\wedge\neg R(x, y_2)))$$

Megkaptuk a prenex formulát. A mag DNF.

Ha a prenex formula törzse KNF-ben vagy DNF-ben van, akkor a formula normálforma: prenex konjunktív / prenex diszjunktív formula.

(2) Tetszőleges prenex formula átírható Skolem formába

Tekintsük az első egzisztenciális kvantort a prefixumban, legyen ez $\exists x_j$. Ha a formula igaz egy interpretációban, akkor az $x_1, x_2, \dots, x_{j-1}$ változók minden értékkombinációjához létezik legalább egy értéke az x_j változónak amelyre a formula értéke i . Ezt a tényt az $f(x_1, x_2, \dots, x_{j-1}) = x_j$ (Skolem) függvénnyel fejezzük ki. Ez a függvény rendeli az x_j -hez a megfelelő értéket az $x_1, x_2, \dots, x_{j-1}$ változók minden változókiértékelése esetén. Ezt a lépést végrehajtjuk a soronkövetkező egzisztenciális kvantorra addig amíg, minden egzisztenciális kvantort nem elimináltunk.

Példa 1.

$$\forall x \exists y P(x, y)$$

Skolem alak: $\forall x P(x, f(x))$

Példa 2.

$$\exists x \exists y \forall y_1 \forall y_2 (\neg P(x, y) \vee \neg Q(y_1) \vee P(x, a) \vee P(y_2, x) \wedge \neg R(x, y_2))$$

x és y -hoz tartozó Skolem függvények 0 változósak (Skolem konstansok),
pl. q, r . Skolem alak:

$$\forall y_1 \forall y_2 (\neg P(q, r) \vee \neg Q(y_1) \vee P(q, a) \vee P(y_2, q) \wedge \neg R(q, y_2))$$

(3) Tetszőleges Skolem normálforma felírható elsőrendű klózok konjunkciójaként

A Skolem normálforma magja KNF, az elsőrendű nyelv literáljaiból felírt klózok konjunkciós lánc.

Példa

$$\forall x \forall y \forall y_1 ((\neg P(x, y) \vee Q(y_1)) \wedge (R(y, f(x)) \vee P(x, a)) \\ \wedge (P(x, y_1) \vee \neg R(x, y)))$$

A konjunkciós láncban a 3. kvantorkiemelési szabály alkalmazható. Így a formula elsőrendű klózok konjunkciós láncaként felírt alakja:

$$\forall x \forall y \forall y_1 (\neg P(x, y) \vee Q(y_1)) \wedge \forall x \forall y \forall y_1 (R(y, f(x)) \vee P(x, a)) \\ \wedge \forall x \forall y \forall y_1 (P(x, y_1) \vee R(x, y))$$

(3) folyt.

Elsőrendű klózból álló konjunkciós lánc kielégíthetlenségének vizsgálata.

Mivel egy kvantált formula értéke **nem függ a benne szereplő kötött változó értékétől**, ezeket a változókat át lehet nevezni.

Példa

$$\forall x \forall y \forall y_1 (\neg P(x, y) \vee \neg Q(y_1)) \wedge \forall z \forall w \forall y_1 (R(w, f(z)) \vee P(z, a)) \\ \wedge \forall v \forall z_1 \forall y_3 (P(v, y_3) \vee \neg R(v, z_1))$$

változóidegen klózik konjunkciója.

Átalakítható változóidegen elsőrendű klózhalmaz kielégíthetlenségének vizsgálatává.

Példa

$$\{(\neg P(x, y) \vee \neg Q(y_1)), (R(w, f(z)) \vee P(z, a)), (P(v, y_3) \vee \neg R(v, z_1))\}$$

Kielégíthetőség és az U számossága

Ha egy formula azonosan igaz $|U| = n$ számosságon, akkor ennél kisebb számosságon is azonosan igaz. (Tk.257.o.)

Ha egy formula kielégíthető $|U| = n$ számosságon, akkor ennél nagyobb számosságon is kielégíthető. (Tk.258.o.)

Löwenheim-Skolem tétel Tk.258.o.

Ha egy formula kielégíthető egyáltalán, akkor kielégíthető legfeljebb megszámlálhatóan végtelen U -n.

A kielégíthetlenségre hasonló tételek nincsenek.

Egy S elsőrendű klózalmaz kielégíthetetlen, ha minden interpretációban **legalább egy klóza hamis**.

Egy **elsőrendű klóz hamis** egy interpretációban, ha az interpretáló struktúra U univerzumán kifejtve a magból kapott **alaplózok közül legalább egy hamis** ebben az interpretációban.

Elsőrendű klózhalmaz kielégíthetetlensége

Egy S elsőrendű klózhalmaz kielégíthetetlen U felett, ha az U -n definiálható minden struktúrában az **alapklózik** halmaza kielégíthetetlen. Ha az S elsőrendű klózhalmazból az adott számosságú univerzumon a kifejtéssel megkapott alapklózik halmazából alaprezolúcióval levezethető az üres klóz, akkor a klózhalmaz **ezen az univerzumon** kielégíthetetlen. Ha egy S kielégíthetetlen egy $|U| = n$ számosságú univerzumon, még lehet nagyobb számosságon kielégíthető.

Példa, TK. 254.o. / 6.3.45.

$$\forall x \forall y \exists z ((P(x, y) \supset \neg P(y, x)) \wedge (P(x, z) \vee P(z, y)))$$

Bebizonyítható, hogy a formula nem elégíthető ki kételemű univerzumon, de háromelemű univerzumon már kielégíthető.

Elsőrendű klózalmaz kielégíthetlensége

Herbrand megmutatta, hogy ha tekintjük az **elsőrendű klózalmaz leíró nyelvének alaptermjeiből** álló halmazt a Herbrand-univerzumot ($\mathcal{H}$ -t), akkor a klózalmaz akkor lesz kielégíthetetlen, ha $\mathcal{H}$ -n kielégíthetetlen. Minden elsőrendű nyelvhez (elsőrendű klózalmazhoz) létezik **legfeljebb megszámlálhatóan végtelen számosságú Herbrand-univerzum**.

Egy elsőrendű klózalmaz kielégíthetetlen akkor és csak akkor, ha Herbrand-univerzumán kielégíthetetlen.

Herbrand-univerzum konstrukciója lépésről lépésre:

- 1 $\mathcal{H}_0 = \{S\text{-ben előforduló konstansok halmaza}\}$ vagy ha a klózalmazban nincs konstans szimbólum, akkor egy szimbolikus konstans $\{a\}$.
- 2 $\mathcal{H}_{i+1} = \mathcal{H}_i \cup F_i$, ahol F_i azon alaptermek halmaza, amelyeket $\mathcal{H}_i$ elemeinek a klózalmazban lévő függvénszimbólumokba való behelyettesítésével kapjuk.
- 3 $\mathcal{H}_\infty = \bigcup_{k \in \mathbb{N}} \mathcal{H}_k$

Alaprezolúció Herbrand-univerzum felett

Példa

Tekintsük az $S = \{P(x), \neg Q(y, z) \vee \neg P(z), Q(u, f(u))\}$ klózhalmazt.

$\mathcal{H}_0 = \{a\}$ - fiktív konstans

$\mathcal{H}_1 = \{a, f(a)\}$

$\mathcal{H}_j = \{a, f(a), f(f(a)), \dots, f(\dots f(a) \dots)\}$ - j-szeres iteráció

$\mathcal{H}_\infty = \{a, f(a), f(f(a)), \dots, f(\dots f(a) \dots), \dots\}$

Alapklózshalmaz a Herbrand-univerzum felett:

$S = \{P(a), \neg Q(a, a) \vee \neg P(a), Q(a, f(a)), P(f(a)),$
 $\neg Q(a, f(a)) \vee \neg P(f(a)), \dots\}$

Alaprezolúciós levezetés:

①	$\neg Q(a, f(a)) \vee \neg P(f(a))$	$\in S$
②	$P(f(a))$	$\in S$
③	$\neg Q(a, f(a))$	$\text{res}(1, 2)$
④	$Q(a, f(a))$	$\in S$
⑤	$\square$	$\text{res}(3, 4)$

Herbrand-bázis

Legyen S egy elsőrendű klózalmaz és $\mathcal{H}$ a klózalmazhoz tartozó Herbrand-univerzum. A $\mathcal{H}$ Herbrand-univerzum feletti alapatomok egy rögzített sorrendjét *Herbrand-bázisnak* nevezzük.

Példa

Az előző $S = \{P(x), \neg Q(y, z) \vee \neg P(z), Q(u, f(u))\}$ klózalmaz esetén egy lehetséges Herbrand-bázis:

$$\{P(a), Q(a, a), P(f(a)), Q(a, f(a)), Q(f(a), a), Q(f(a), f(a)), P(f(f(a))), \dots\}$$

Herbrand-interpretáció

Legyen az S klózthalmaz leíró nyelve $\langle Pr, Fn, Cnst \rangle$, Herbrand-univerzuma pedig $\mathcal{H}$. *Herbrand-interpretációinak* nevezzük és $\mathcal{I}_{\mathcal{H}}$ -vel jelöljük a nyelv azon interpretációit, melyek univerzuma éppen $\mathcal{H}$, és

- minden $c \in Cnst$ konstansszimbólumhoz a $c \in \mathcal{H}$ univerzumelemet (önmagát) rendeli, és
- minden k aritású $f \in Fn$ függvényszimbólumhoz hozzárendeli azt az $f^{\mathcal{I}_{\mathcal{H}}} : \mathcal{H}^k \rightarrow \mathcal{H}$ műveletet, amelyikre minden $h_1, h_2, \dots, h_k \in \mathcal{H}$ esetén

$$f^{\mathcal{I}_{\mathcal{H}}}(h_1, h_2, \dots, h_k) = f(h_1, h_2, \dots, h_k).$$

Egy S elsőrendű klózthalmaz Herbrand-interpretációi tehát csak az S -ben előforduló predikátumszimbólumok interpretálásában különböznek.

Az előzőek alapján, ha adva van az S elsőrendű klózthalmaz egy $\mathcal{I}_{\mathcal{H}}$ Herbrand-interpretációja, azt a következő módon is leírhatjuk:

Legyen $\{A_1, A_2, \dots\}$ az S klózthalmaz Herbrand-bázisa és legyen

$$L_i \Leftarrow \begin{cases} A_i, & \text{ha } A_i \text{ igaz } \mathcal{I}_{\mathcal{H}}\text{-ban,} \\ \neg A_i, & \text{ha } A_i \text{ hamis } \mathcal{I}_{\mathcal{H}}\text{-ban.} \end{cases}$$

Ekkor a $\mathcal{I}_{\mathcal{H}}$ Herbrand-interpretációt az $\{L_1, L_2, \dots\}$ alapliterál-halmaz egyértelműen megadja.

Herbrand-interpretáció – Példa

Példa

Legyen $S = \{P(x) \vee Q(x), R(f(y))\}$. S Herbrand-univerzuma:

$$\mathcal{H} = \{a, f(a), f(f(a)), f(f(f(a))), \dots\}.$$

S egy Herbrand-bázisa:

$$\{P(a), Q(a), R(a), P(f(a)), Q(f(a)), R(f(a)), \dots\}.$$

Néhány Herbrand-interpretáció:

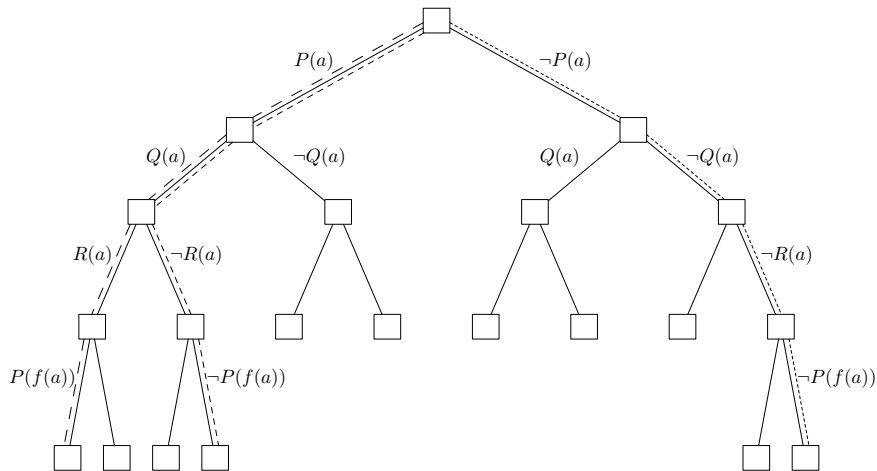
$$\mathcal{I}_1 = \{P(a), Q(a), R(a), P(f(a)), Q(f(a)), R(f(a)), \dots\}$$

$$\mathcal{I}_2 = \{\neg P(a), \neg Q(a), \neg R(a), \neg P(f(a)), \neg Q(f(a)), \neg R(f(a)), \dots\}$$

$$\mathcal{I}_3 = \{P(a), Q(a), \neg R(a), \neg P(f(a)), Q(f(a)), \neg R(f(a)), \dots\}$$

Herbrand-interpretáció – Példa

Az $\mathcal{I}_1$, $\mathcal{I}_2$ és $\mathcal{I}_3$ interpretációk szemléltetése az előző Herbrand-bázis felhasználásával készül szemantikus fán:

Tétel Tk.6.3.61

Egy elsőrendű klózalmaz akkor és csak akkor kielégíthetetlen, ha a Herbrand-univerzuma feletti egyetlen Herbrand-interpretáció sem elégíti ki. Nincs Herbrand-modellje.

A 6.3.61 tétel csak **elsőrendű klózalmaz** esetén áll fenn. Példa:

Legyen egy nem elsőrendű klózalmaz $S = \{P(a), \exists x \neg P(x)\}$.

S Herbrand-univerzuma: $\{a\}$, Herbrand-bázisa $\{P(a)\}$,

Herbrand-interpretációk: $P(a), \neg P(a)$. Egyikük sem elégíti ki S -et.

Ugyanakkor S kielégíthető például az $U = \{0, 1\}(P(x))$ struktúrában, ahol $P(0) = i$ és $P(1) = h$.

H1 Tk.263.o.

Egy S elsőrendű klózalmaz kielégíthetetlen akkor és csak akkor, ha S bármely szemantikus fáájához van véges zárt szemantikus fája.

H2 Tk.264.o.

Egy S elsőrendű klózalmaz kielégíthetetlen akkor és csak akkor, ha S klózzai alapelőfordulásainak van véges kielégíthetetlen S' részalmazza.

Példa alaprezolúcióra

Előállítjuk az elsőrendű klózok magjainak összes alappéldányát és az alapklózok halmazán ítéletlogikai rezolúcióval levezetjük az üres klózt.

Az elsőrendű klózhalmaz:

$$\begin{aligned} &\{\forall x \forall y (P(x) \vee \neg Q(x, f(y))), \\ &\quad \forall z \forall v (\neg P(g(z)) \vee \neg P(v)), \\ &\quad \forall u (Q(g(u), u))\} \end{aligned}$$

Herbrand-univerzum:

$$\{\textcolor{red}{a}, g(a), f(a), g(f(a)), g(g(a)), f(f(a)), f(g(a)), \dots\}$$

(A klózhalmaz leíró nyelvének összes alaptermje)

Példa folyt.

Alapklózik különböző helyettesítések esetén:

x	y	z	v	u	$\{P(x) \vee \neg Q(x, f(y)),$ $\neg P(g(z)) \vee \neg P(v),$ $Q(g(u), u)\}$
a	a	a	a	a	$\{P(a) \vee \neg Q(a, f(a)),$ $\neg P(g(a)) \vee \neg P(a),$ $Q(g(a), a)\}$
$g(a)$	a	a	$g(a)$	a	$\{P(g(a)) \vee \neg Q(g(a), f(a)),$ $\neg P(g(a)) \vee \neg P(g(a)),$ $Q(g(a), a)\}$
$g(a)$	a	a	$g(a)$	$f(a)$	$\{P(g(a)) \vee \neg Q(g(a), f(a)),$ $\neg P(g(a)) \vee \neg P(g(a)),$ $Q(g(f(a)), f(a))\}$
$g(f(a))$	a	$f(a)$	$g(f(a))$	$f(a)$	$\{P(g(f(a))) \vee \neg Q(g(f(a)), f(a)),$ $\neg P(g(f(a))) \vee \neg P(g(f(a))),$ $Q(g(f(a)), f(a))\}$

Példa folyt.

Alaprezolúció:

1. $Q(g(f(a)), f(a))$	$u \parallel f(a)$	1. X
2. $P(g(f(a))) \vee \neg Q(g(f(a)), f(a))$	$x \parallel g(f(a)), y \parallel a$	2. $Y \vee \neg X$
3. $P(g(f(a)))$		3. Y
4. $\neg P(g(f(a)))$	$z \parallel f(a), v \parallel g(f(a))$	4. $\neg Y$
5. $\square$		5. $\square$

Legyen a bázis első két eleme $P(g(f(a))), Q(g(f(a)), f(a))$.

Illesszük szemantikus fára az alapklózhalmazt.

Logika és számításelmélet

7. előadás

Elérhetőség, fóliasorok, ajánlott irodalom

Előadó: Tichler Krisztián

Elérhetőség: 2-708, ktichler@inf.elte.hu

Előadások itt lesznek: www.cs.elte.hu/~tichlerk

Ajánlott irodalom:

- ▶ Gazdag Zsolt: Jegyzet és fóliasor a weben:
people.inf.elte.hu/gazdagzs
- ▶ Papadimitriou: Számítási bonyolultság
- ▶ Sipser: Introduction to the Theory of Computation

Bevezetés

Algoritmikus megoldás

Ha adott egy való életben előforduló probléma akkor első feladatunk ezt a matematika absztrakt nyelvén megfogalmazni.

Általában **algoritmikus megoldást** keresünk, azaz olyan általános megoldást, mely ugyanúgy helyesen működik az inputparaméterek változtatása esetén is.

A válasz típusa alapján léteznek **eldöntési problémák** (a válasz igen/nem) illetve **kiszámítási problémák** (bármilyen lehet a válasz típusa, pl. egy szám).

Sokszor sikerül a problémára hatékony algoritmust találni, de előfordulhat az is hogy nem találunk ilyet.

Kérdés 1: Mikor nevezhetünk egy algoritmust hatékonnak?

Kérdés 2: Van-e egyáltalán mindig algoritmikus megoldás?

Bevezetés

Mikor tekinthető hatékonynak egy algoritmus?

Adott egy problémára 5 algoritmus, melyek egy n méretű input esetén rendre $\log_2 n$, n , n^2 , n^3 , 2^n erőforrást (pl. időt, tárat) használnak. Az erőforrásból legfeljebb K -t használhatnak fel. Egy kétszeres javítás (pl. egy dupla olyan gyors számítógép beszerzése) a maximális inputméretre rendre a következő hatással van: Négyzetes, kétszeres, $\sqrt{2}$ -szeres, $\sqrt[3]{2}$ -szeres, +1-es javulás.

Ezek alapján szokás a (legfeljebb) polinomiális algoritmusokat hatékonynak tekinteni.

Megjegyzés 1: A tárral gyakran hajlamosak vagyunk fukarabbul bánni, sokszor konstans vagy logaritmikus tárat használó algoritmust keresünk.

Megjegyzés 2: Előfordulhat, hogy a gyakorlat mást mutat. pl. n^{80} vs. $2^{n/100}$ vagy várható értékben polinomiális, de legrosszabb esetben exponenciális algoritmusok.

Bevezetés

Példák problémákra

1. $12322+4566=?$ *És általában?*

algorithmikus megoldás: az általános suliból jól ismert összeadó algoritmus.

Az algoritmus minden számpárra kiszámítja a megoldást, mindig terminál. Hatékonysága: számjegyek számának *lineáris* függvénye.

2. Egy közösségi oldalon elérhetem-e tőlem ismerősről ismerősre haladva Roger Federert? Valószínűleg igen, hacsak nem frissen regisztráltam és nincs, vagy alig van ismerősöm. Ha igen, mekkora a minimális lépésszám? **ELÉR** probléma: *Egy G gráfban elérhető-e u -ból v ?* **algorithmikus megoldás:** szélességi keresés **Hatékonysága:** élszám *lineáris* függvénye

Bevezetés

Példák problémákra

3. A nulladrendű logika eldöntésproblémája. Egy formulahalmaznak következménye-e egy adott formula?
Tanultuk, hogy elég egy klózhalmaz (vagy KNF) kielégíthetőségét vizsgálni. SAT probléma: kielégíthető-e adott KNF. Egy **algorithmikus megoldás:** ítélet tábla. Exponenciális futási idő. Nem ismeretes (és majd látni fogjuk, hogy nem is várható) polinom idejű algorithmikus megoldás.
4. Egy város nevezetességeit (n db.) úgy szeretné végiglátogatni egy turista (hoteléből indulva és oda visszatérve), hogy semelyik nevezetességet se látogatja meg kétszer. Ez megfelel Hamilton kör keresésének egy gráfban. Egy **algorithmikus megoldás:** minden lehetséges sorrend kipróbálása. Hatékonyság: $n!$, nem ismeretes (és majd látni fogjuk, hogy nem is várható) polinom idejű algorithmikus megoldás.

Bevezetés

Példák problémákra

5. Utazó ügynök probléma (TSP): Egy utazó ügynök szeretne repülővel végiglátogatni n várost. Bizonyos városok között van repülőjárat, a használatának pedig egy költsége ($\sim$ jegyár). Mennyi a körút minimális költsége? **algoritmikus megoldás:** minden körút kipróbálása, és az addig talált minimum nyilvántartása. *A Hamilton kör általánosítása.*
6. generatív grammatikák szóproblémája: adott szót generálja-e a grammatika?
algoritmikus megoldás:
  3. típus esetén lineáris,
  2. típus esetén köbös,
  1. típus esetén exponenciális,
  0. típus esetén ??? (folyt. köv.)

Bevezetés

Megoldható-e minden probléma algoritmikusan?

Eddigi tanulmányaink során számos olyan problémát láttunk, melyre létezik hatékony algoritmus (pl. ELÉR), másokra (pl. TSP és SAT) nem ismert hatékony, azaz polinomiális megoldás.

Úgy tűnhet, hogy ha nem is mindig hatékonyat, de minden problémára találunk algoritmikus megoldást.

David Hilbert 1920-ban meg is hirdette programját.

Axiomatizáljuk a matematika összes elméletét egy végesen reprezentálható axiómarendszerrel!

ennek részeként: *Adjunk meg egy olyan Univerzális Algoritmust (UA), mely az összes matematikai állításról el tudja dönteni, hogy igaz-e vagy hamis!*

Bevezetés

A számítástudomány (számításelmélet) születése

Tétel (Gödel első nemteljességi tétele, 1931) Az elemi aritmetikát tartalmazó effektíven kiszámítható elmélet nem lehet egyszerre helyes és teljes. $\Rightarrow$ a Hilbert program megvalósíthatatlan.

És az UA? Mi is pontosan az algoritmus? 1930-as évek: különböző algoritmus modellek bevezetése

- ▶ Gödel: rekurzív függvények
- ▶ Church, Kleene, Rosser: λ -kalkulus
- ▶ Turing: Turing gép

Melyik az "igazi"?

Az 1930-as évek második felétől sorra születtek olyan tételek, melyek ezen modellek megegyező számítási erejét mondták ki.

Bevezetés

A Church-Turing tézis

Church-Turing tézis

A kiszámíthatóság különböző matematikai modelljei mind az effektíven kiszámítható függvények osztályát definiálják.

Nem tétel!!!

Ha elfogadjuk a tézis igazságát, ezek bármelyike tekinthető az algoritmus matematikai modelljének. Mi a Turing gépet fogjuk választani.

Az algoritmus néhány további modellje, melyek szintén a Turing géppel egyező erejűek.

- ▶ 0. típusú grammatika
- ▶ veremautomata 2 vagy több veremmel
- ▶ C, Java, stb.

Bevezetés

A negatív válasz

Church és Turing egymástól függetlenül a következőkre jutottak

Tétel (Church, 1936)

Két λ -kalkulusbeli kifejezés ekvivalenciája algoritmikusan eldönthetetlen.

Tétel (Turing, 1936)

A Turing-gépek megállási problémája algoritmikusan eldönthetetlen.

Bevezetés

Példák problémákra

6. (folyt.) szóprobléma,
0. típus: algoritmikusan eldönthetetlen
csak parciálisan rekurzív (igen esetben termináló, nem esetben nem feltétlen termináló) algoritmus ismeretes.
7. Az elsőrendű logika eldöntéskérdésproblémája
(Entscheidungsproblem).
Church és Turing (1936) bizonyították, hogy nem adható algoritmus annak eldöntésére, hogy egy elsőrendű logikai formula logikailag igaz-e illetve hogy kielégíthető-e.
(Entscheidungsproblem $\sim$ UA létezése).

Bevezetés

Példák problémákra

8. Hilbert 23 problémája (1900) közül a 10. a következő volt:

Diophantoszi egyenletek. Keressük meg egy tetszőleges egész együtthatós többváltozós egyenlet egész gyökeit. Pl. input:

$3xy - 2x^2 + 2z + 4$, output: $x = y = 0, z = -2$

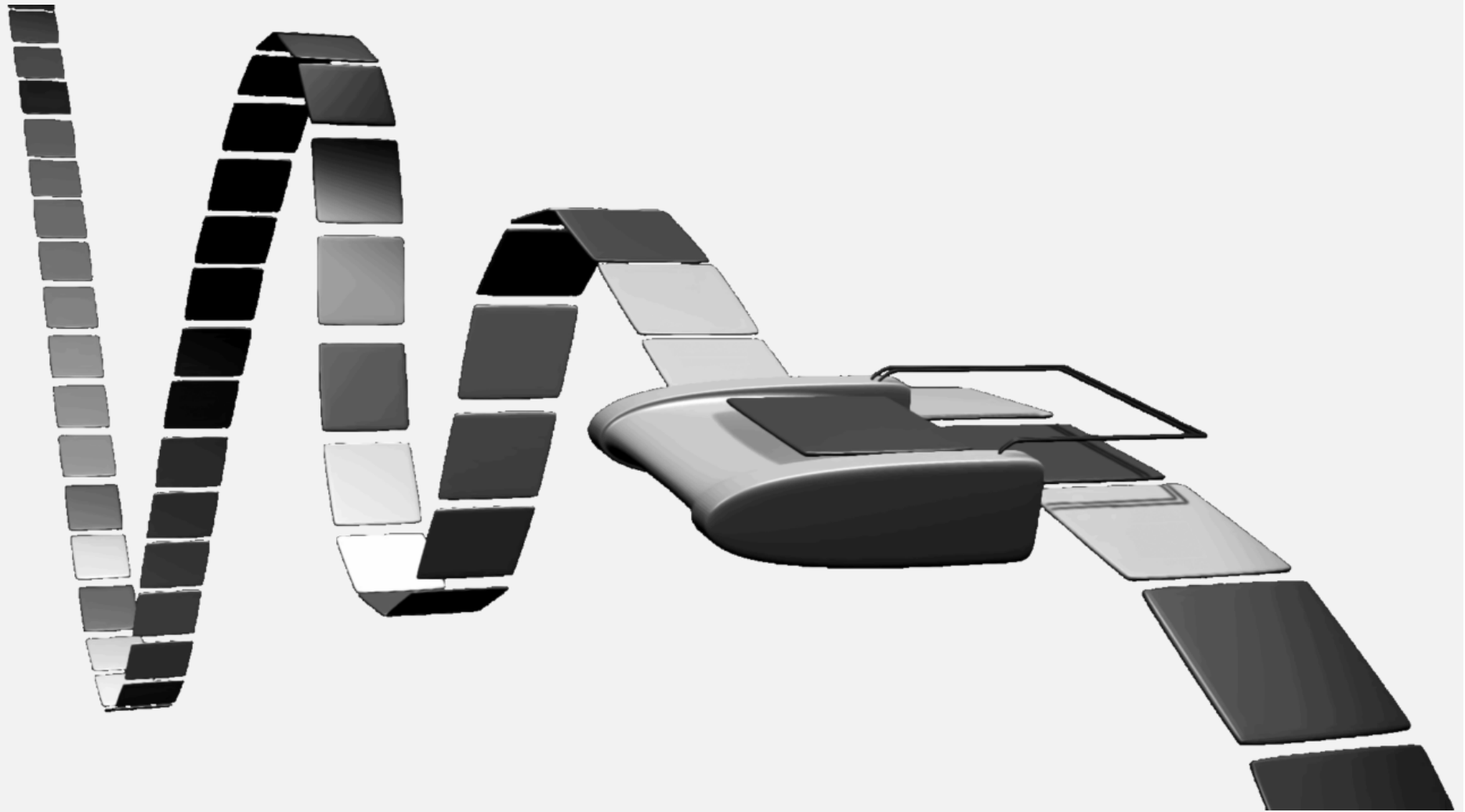
A feladat tartalmazza a "nagy Fermat tételt" is. Wiles tétele (1995): igaz a "nagy Fermat tétel", az $x^n + y^n = z^n$ diophantoszi egyenletnek nincs pozitív egész megoldása $n \geq 3$ -ra.

Matiyasevich tétele (1970): A diophantoszi egyenletek problémájára nincs algoritmikus megoldás.

Tematika

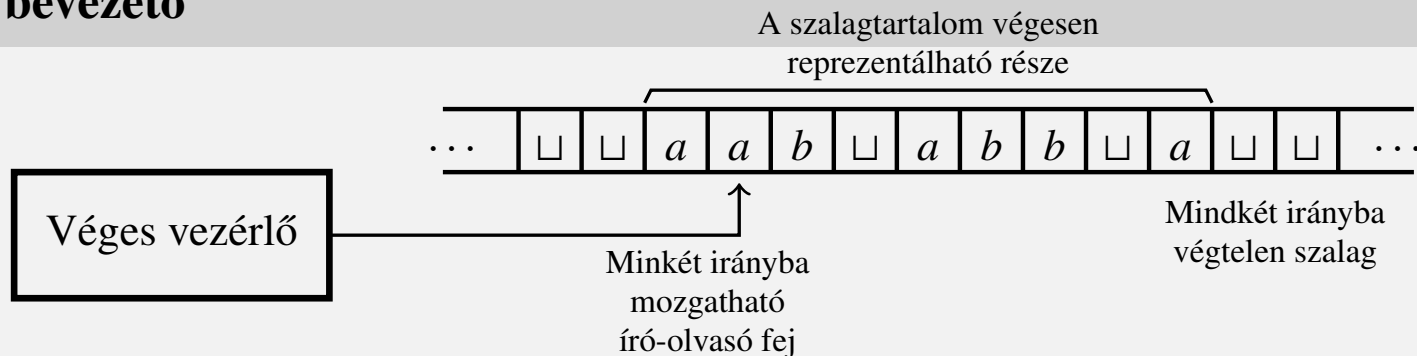
1. Turing gép és változatai, mint algoritmusmodell
2. Algoritmikusan eldönthetetlen problémák
3. Eldönthető problémák hatékonyságáról: bevezetés a bonyolultságelméletbe

Turing gépek

Turing gépek

Informális bevezető

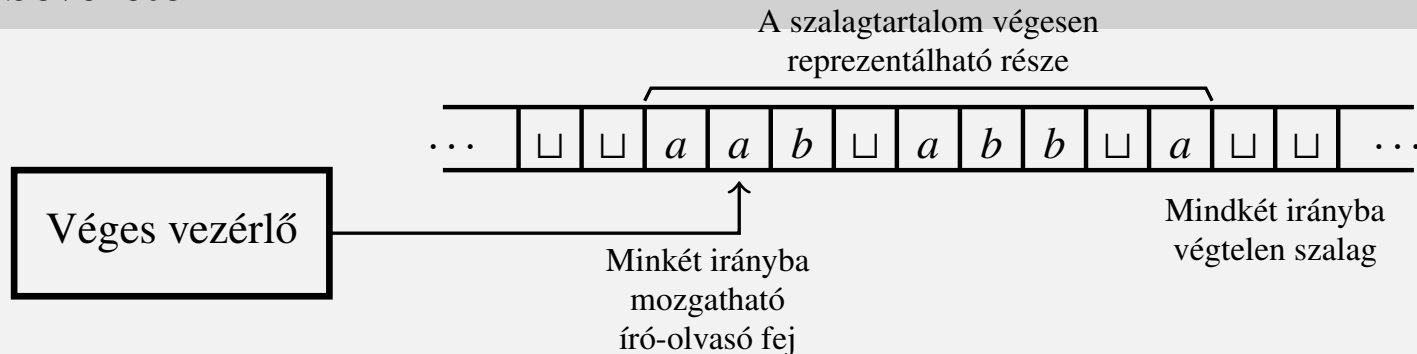

- ▶ a Turing gép (TG) az algoritmus egyik lehetséges modellje
- ▶ a TG egyetlen programot hajt végre (de bármely inputra!!!), azaz tekinthető egy célszámítógépnek.
- ▶ informálisan a gép részei a vezérlőegység (véges sok állapottal), egy mindkét irányba végtelen szalag, és egy mindkét irányba lépni képes író-olvasó fej
- ▶ kezdetben egy input szó van a szalagon (ε esetén üres), a fej ennek első betűjéről indul, majd a szabályai szerint működik. Ha eljut az elfogadó állapotába elfogadja, ha eljut az elutasító állapotába elutasítja az inputot. Van egy harmadik lehetőség is: nem jut el soha a fenti két állapotába, "végtelen ciklusba" kerül.

Turing gépek

Informális bevezető

- ▶ a gép determinisztikus, továbbá minden esetben definiált az átmenet
- ▶ a végtelen szalag potenciálisan végtelen tár
- ▶ egy $\mathcal{P}$ probléma példányaait egy megfelelő ábécé felett elkódolva a probléma igen-példányai egy $L_{\mathcal{P}}$ formális nyelvet alkotnak. $L_{\mathcal{P}}$ (és így a probléma maga is) eldönthető, ha van olyan mindig termináló gép, mely pontosan $L_{\mathcal{P}}$ szavait fogadja el.
- ▶ a Church-Turing tézis értelmében úgy gondolhatjuk tehát, hogy éppen a TG-pel eldönthető problémák (nyelvek) az algoritmikusan eldönthető problémák.

Turing gépek

Definíció

Turing gép

A **Turing gép** (továbbiakban röviden TG) egy $M = \langle Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_i, q_n \rangle$ rendezett hetes, ahol

- ▶ Q az állapotok véges, nemüres halmaza,
- ▶ $q_0, q_i, q_n \in Q$, q_0 a kezdő- q_i az elfogadó- és q_n az elutasító állapot,
- ▶ Σ és Γ ábécék, a bemenő jelek illetve a szalagszimbólumok ábécéje úgy, hogy $\Sigma \subseteq \Gamma$ és $\sqcup \in \Gamma \setminus \Sigma$.
- ▶ $\delta : (Q \setminus \{q_i, q_n\}) \times \Gamma \rightarrow Q \times \Gamma \times \{L, S, R\}$ az átmenet függvény.
 δ az egész $(Q \setminus \{q_i, q_n\}) \times \Gamma$ -n értelmezett függvény.

Az $\{L, S, R\}$ halmaz elemeire úgy gondolhatunk mint a TG lépéseinek irányai (balra, helyben marad, jobbra). Valójában elég 2 irány:

Minden helyben maradó lépés helyettesíthető egy jobbra és egy balra lépéssel egy új, csak erre az átmenetre használt új állapot bevezetése által.

Turing gépek

Konfiguráció

A TG működtetését a gép konfigurációival írhatjuk le.

Konfiguráció

A TG **konfigurációja** egy uqv szó, ahol $q \in Q$ és $u, v \in \Gamma^*$, $v \neq \varepsilon$.

Az uqv konfiguráció egy tömör leírás a TG aktuális helyzetéről, mely a gép további működése szempontjából minden releváns információt tartalmaz: a szalag tartalma uv (uv előtt és után a szalagon már csak $\sqcup$ van), a gép a q állapotban van és az író-olvasó fej a v szó első betűjén áll. Két konfigurációt azonosnak tekintünk, ha csak balra/jobbra hozzáírt $\sqcup$ -ekben térnek el egymástól.

A gép egy $u \in \Sigma^*$ -beli szóhoz tartozó **kezdőkonfigurációja** a $q_0u\sqcup$ szó. (Vagyis q_0u , ha $u \neq \varepsilon$ és $q_0\sqcup$, ha $u = \varepsilon$).

Elfogadó konfigurációi azon konfigurációk, melyre $q = q_i$.

Elutasító konfigurációi azon konfigurációk, melyre $q = q_n$.

Az elfogadó és elutasító konfigurációk közös elnevezése **megállási konfiguráció**.

Turing gépek

Konfigurációátmenet

Jelölje C_M egy M TG-hez tartozó lehetséges konfigurációk halmazát.
 $M \vdash \subseteq C_M \times C_M$ **konfigurációátmenet-relációját** az alábbiak szerint definiáljuk.

$\vdash \subseteq C_M \times C_M$ egylépéses konfigurációátmenet

Legyen $uqav$ egy konfiguráció, ahol $a \in \Gamma$, $u, v \in \Gamma^*$.

- ▶ Ha $\delta(q, a) = (r, b, R)$, akkor $uqav \vdash ubrv'$, ahol $v' = v$, ha $v \neq \varepsilon$,
különben $v' = \sqcup$,
- ▶ ha $\delta(q, a) = (r, b, S)$, akkor $uqav \vdash urbv$,
- ▶ ha $\delta(q, a) = (r, b, L)$, akkor $uqav \vdash u'rcbv$, ahol $c \in \Gamma$ és $u'c = u$,
ha $u \neq \varepsilon$, különben $u' = u$ és $c = \sqcup$.

Turing gépek

Többlépéses konfigurációátmenet, felismert nyelv

Többlépéses konfigurációátmenet: $\vdash$ reflexív, tranzitív lezártja, azaz:

$\vdash^* \subseteq C_M \times C_M$ **többlépéses konfigurációátmenet**

$C \vdash^* C' \Leftrightarrow$

- ▶ ha $C = C'$ vagy
- ▶ ha $\exists n > 0 \wedge C_1, C_2, \dots, C_n \in C_M$, hogy $\forall 1 \leq i \leq n - 1$ -re $C_i \vdash C_{i+1}$ valamint $C_1 = C$ és $C_n = C'$.

Az M TG által felismert nyelv

$L(M) = \{u \in \Sigma^* \mid q_0 u \sqsubset \vdash^* x q_i y \text{ valamely } x, y \in \Gamma^*, y \neq \varepsilon\}.$

Figyeljük meg, hogy $L(M)$ csak Σ feletti szavakat tartalmaz.

Turing gépek

A TG-ek és a nyelvek

Egy $L \subseteq \Sigma^*$ nyelv **Turing-felismerhető**, ha $L = L(M)$ valamely M TG-re.

Egy $L \subseteq \Sigma^*$ nyelv **eldönthető**, ha létezik olyan M TG, mely minden bemeneten megállási konfigurációba jut és $L(M) = L$.

A Turing-felismerhető nyelveket szokás **rekurzívan felsorolhatónak** (vagy *parciálisan rekurzívnak*, vagy *félíg eldönthetőnek*) az eldönthető nyelveket pedig **rekurzívnak** is nevezni.

A rekurzívan felsorolható nyelvek osztályát RE -vel, a rekurzív nyelvek osztályát pedig R -rel jelöljük.

Nilván $R \subseteq RE$. Igaz-e hogy $R \subset RE$?

Turing gépek

Futási idő

Egy M TG **futási ideje (időigénye)** az u szón n ($n \geq 0$), ha M az u -hoz tartozó kezdőkonfigurációból n lépésben (konfigurációátmenettel) jut el megállási konfigurációba. Ha nincs ilyen szám, akkor M futási ideje az u -n végtelen.

Legyen $f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ egy függvény. Azt mondjuk, hogy M **időigénye** $f(n)$ (vagy, hogy M egy $f(n)$ időkorlátos gép), ha minden $u \in \Sigma^*$ input szóra, M időigénye az u szón legfeljebb $f(|u|)$.

Gyakran megelégszünk azzal, hogy a pontos időkorlát helyett jó aszimptotikus felső korlátot adunk az időigényre.

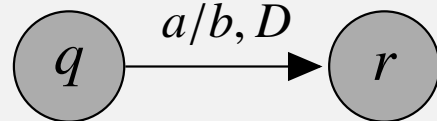
Turing gépek

Egy példa

Feladat: Készítsünk egy M Turing gépet, melyre

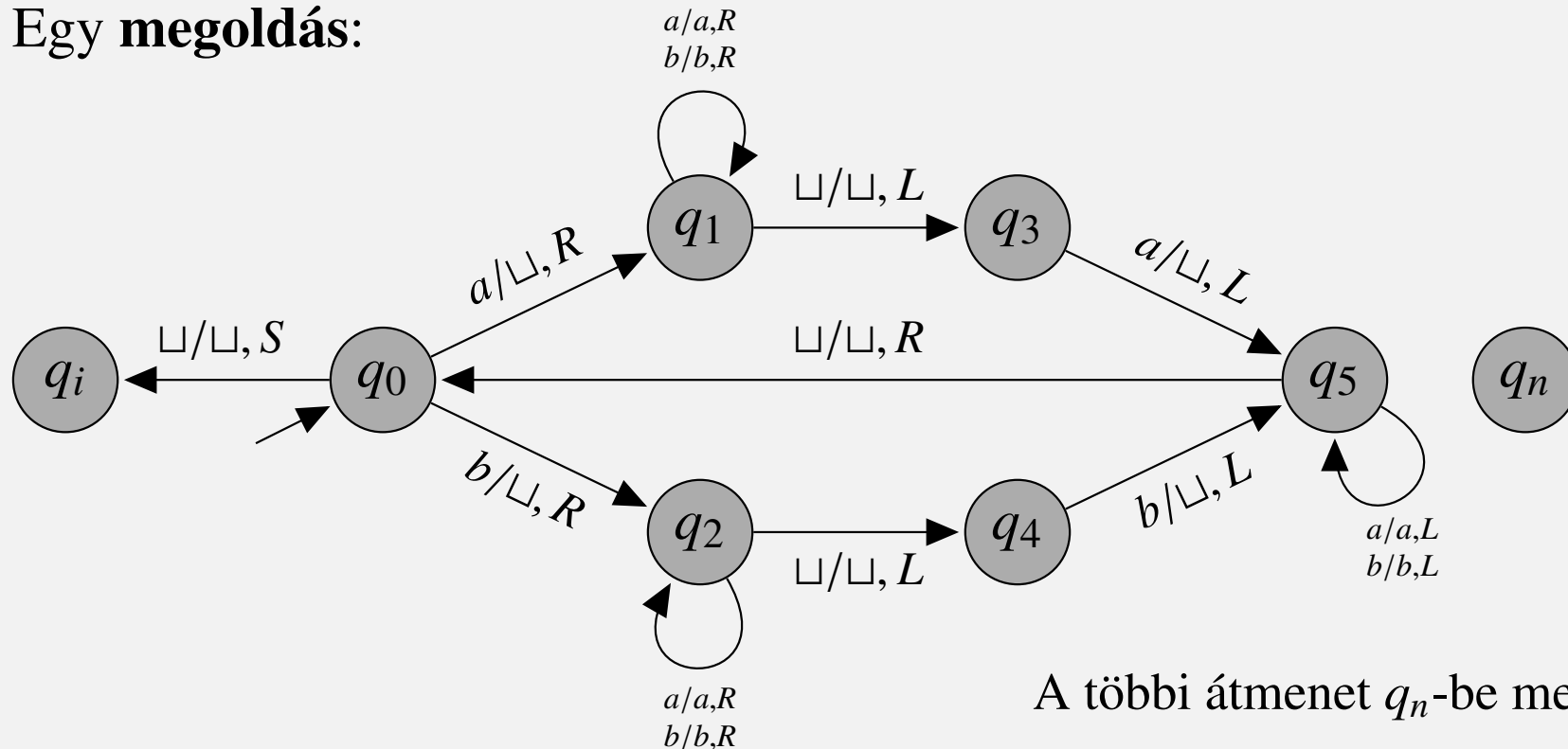
$$L(M) = \{ww^{-1} \mid w \in \{a, b\}^*\}!$$

Az átmenetdiagram.

$\delta(q, a) = (r, b, D)$ jelölése
($q, r \in Q, a, b \in \Gamma, D \in \{L, S, R\}$)

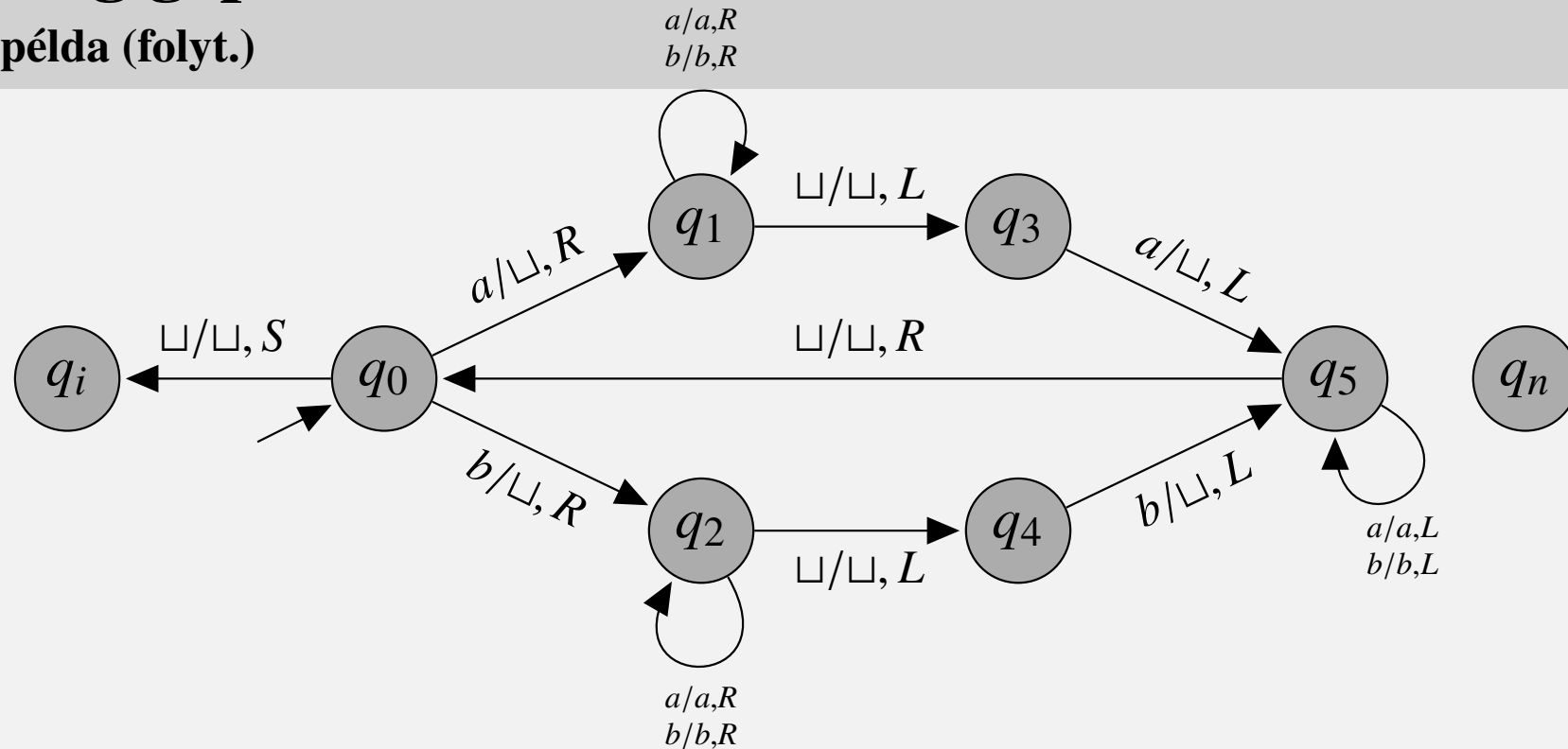
Egy megoldás:

Turing gépek

Egy példa (folyt.)

Példa. Konfigurációátmenetek sorozata az *aba* inputra:

$q_0aba \vdash q_1ba \vdash bq_1a \vdash baq_1 \sqcup \vdash bq_3a \vdash q_5b \vdash q_5 \sqcup b \vdash q_0b \vdash q_2 \sqcup \vdash q_4 \sqcup \vdash q_n \sqcup$.

Az *aba* inputra 10 lépésben jut a gép megállási konfigurációba. Ebben a példában tetszőleges n -re ki tudjuk számolni a pontos időigényt is, de egyszerűbb (és gyakran elegendő) egy jó aszimptotikus felső korlát megadása.

Függvények aszimptotikus nagyságrendje

Definíció

Legyenek $f, g : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{R}_0^+$ függvények, ahol $\mathbb{N}$ a természetes számok, $\mathbb{R}_0^+$ pedig a nemnegatív valós számok halmaza.

- ▶ f -nek g aszimptotikus felső korlátja (jelölése: $f(n) = O(g(n))$); ejtsd: $f(n)$ = nagyordó $g(n)$) ha létezik olyan $c > 0$ konstans és $N \in \mathbb{N}$ küszöbindex, hogy $f(n) \leq c \cdot g(n)$ minden $n \geq N$ -re.
- ▶ f -nek g aszimptotikus alsó korlátja (jelölése: $f(n) = \Omega(g(n))$) ha létezik olyan $c > 0$ konstans és $N \in \mathbb{N}$ küszöbindex, hogy $f(n) \geq c \cdot g(n)$ minden $n \geq N$ -re.
- ▶ f -nek g aszimptotikus éles korlátja (jelölése: $f(n) = \Theta(g(n))$) ha léteznek olyan $c_1, c_2 > 0$ konstansok és $N \in \mathbb{N}$ küszöbindex, hogy $c_1 \cdot g(n) \leq f(n) \leq c_2 \cdot g(n)$ minden $n \geq N$ -re.

Megjegyzés: a definíció könnyen kiterjeszthető aszimptotikusan nemnegatív, azaz egy korlát után nemnegatív függvényekre.

Függvények aszimptotikus nagyságrendje

Függvények aszimptotikus nagyságrend szerinti osztályozása

O , Ω , Θ 2-aritású relációnak is felfogható az $\mathbb{N} \rightarrow \mathbb{R}_0^+$ függvények univerzumán, ekkor

- ▶ O , Ω , Θ tranzitív (pl. $f = O(g)$, $g = O(h) \Rightarrow f = O(h)$)
- ▶ O , Ω , Θ reflexív
- ▶ Θ szimmetrikus
- ▶ O , Ω fordítottan szimmetrikus ($f = O(g) \Leftrightarrow g = \Omega(f)$)
- ▶ (köv.) Θ ekvivalenciareláció, az $\mathbb{N} \rightarrow \mathbb{R}_0^+$ függvények egy osztályozását adja. Az egyes függvényosztályokat általában "legegyszerűbb" tagjukkal reprezentáljuk. Pl. 1 (korlátos függvények), n (lineáris függvények), n^2 (négyzetes függvények), stb.

Függvények aszimptotikus nagyságrendje

Tételek

- ▶ $f, g = O(h) \Rightarrow f + g = O(h)$, hasonlóan Ω -ra, Θ -ra.
(Összeadásra való zártság)
- ▶ Legyen $c > 0$ konstans $f = O(g) \Rightarrow c \cdot f = O(g)$, hasonlóan Ω -ra, Θ -ra. (Pozitív konstanssal szorzásra való zártság)
- ▶ $f + g = \Theta(\max\{f, g\})$ (szekvencia tétele). A domináns tag határozza meg egy összeg aszimptotikus nagyságrendjét.
- ▶ Ha létezik az f/g határérték
  - ha $f(n)/g(n) \rightarrow +\infty \Rightarrow f(n) = \Omega(g(n))$ és $f(n) \neq O(g(n))$
  - ha $f(n)/g(n) \rightarrow c \quad (c > 0) \Rightarrow f(n) = \Theta(g(n))$
  - ha $f(n)/g(n) \rightarrow 0 \Rightarrow f(n) = O(g(n))$ és $f(n) \neq \Omega(g(n))$

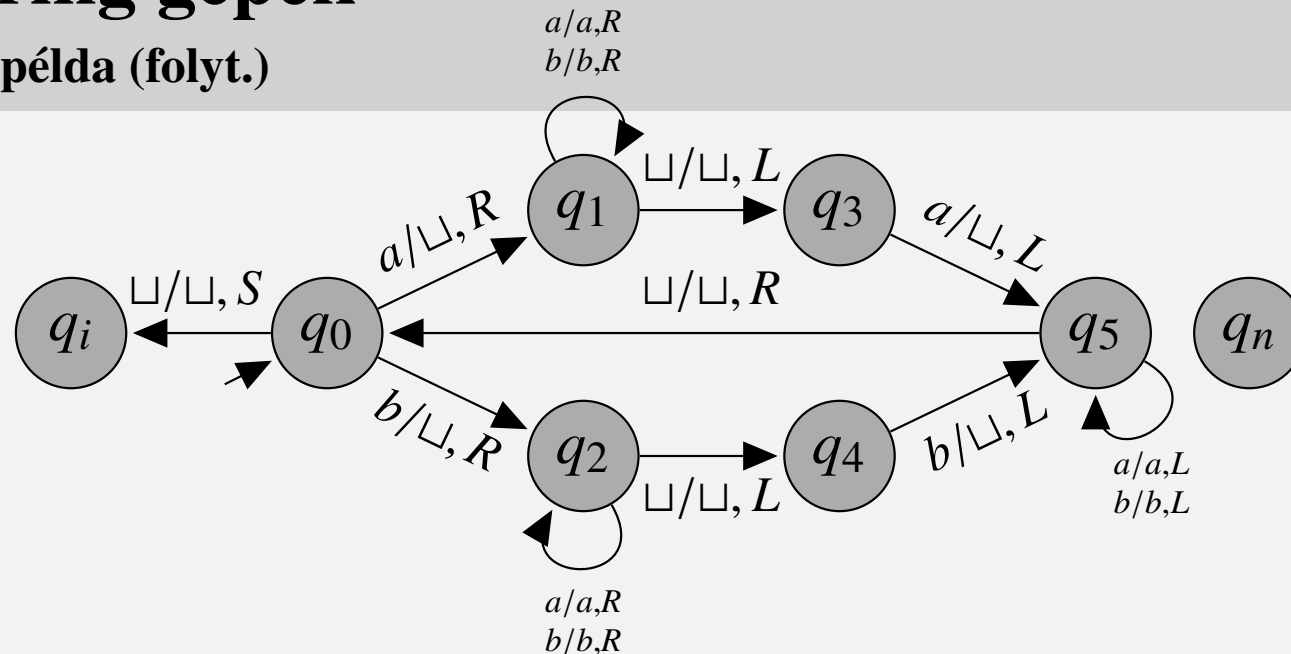
Függvények aszimptotikus nagyságrendje

Konkrét függvények

- ▶ $p(n) = a_k n^k + \dots + a_1 n + a_0$ ($a_k > 0$), ekkor $p(n) = \Theta(n^k)$,
- ▶ Minden $p(n)$ polinomra és $c > 1$ konstansra $p(n) = O(c^n)$, de $p(n) \neq \Omega(c^n)$,
- ▶ Minden $c > d > 1$ konstansokra $d^n = O(c^n)$, de $d^n \neq \Omega(c^n)$,
- ▶ Minden $a, b > 1$ -re $\log_a n = \Theta(\log_b n)$,
- ▶ Minden $c > 0$ -ra $\log n = O(n^c)$, de $\log n \neq \Omega(n^c)$.

Turing gépek

Egy példa (folyt.)

A TG időigénye $O(n^2)$, hiszen $O(n)$ iteráció mindegyikében $O(n)$ -et lépünk, +1 lépés q_i -be vagy q_n -be.

Van-e jobb aszimptotikus felső korlát? Nincs, mert van végtelen sok szó, melyre $\Omega(n^2)$ -et lép.

Eldönti-e az $L = \{ww^{-1} \mid w \in \{a, b\}^*\}$ nyelvet vagy "csak" felismeri? Eldönti.

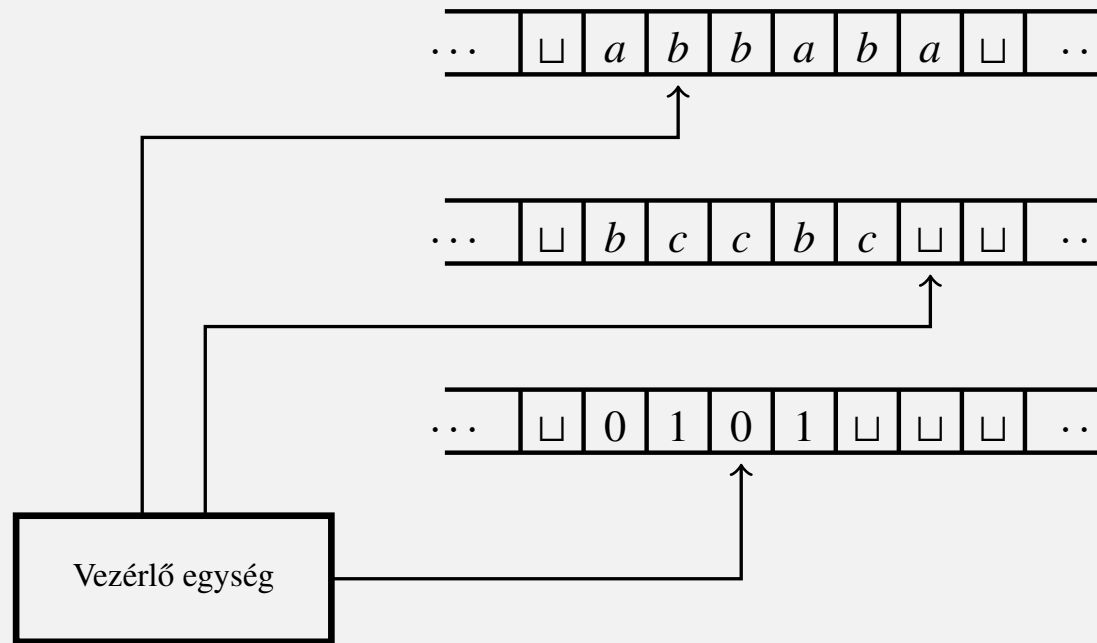
Van-e olyan TG, ami nem dönti el, de azért felismeri L -et? Igen, a q_n -be menő átmeneteket vezessük végtelen ciklusba.

Logika és számításelmélet

8. előadás

k -szalagos Turing-gép

Informális kép

- ▶ Egy ütem: Mind a k szalag olvasása, átírása és a fejek léptetése egyszerre, egymástól függetlenül.
- ▶ Az egyszalagos géppel analóg elfogadásfogalom.
- ▶ Az egyszalagos géppel analóg időigény fogalom.

k -szalagos Turing-gép

Definíció

k -szalagos Turing-gép

A **k -szalagos Turing-gép** egy olyan $M = \langle Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_i, q_n \rangle$ rendszer, ahol

- ▶ Q az állapotok véges, nemüres halmaza,
- ▶ $q_0, q_i, q_n \in Q$, q_0 a kezdő- q_i az elfogadó- és q_n az elutasító állapot,
- ▶ Σ és Γ ábécék, a bemenő jelek illetve a szalagszimbólumok ábécéje úgy, hogy $\Sigma \subseteq \Gamma$ és $\sqcup \in \Gamma \setminus \Sigma$,
- ▶ $\delta : (Q \setminus \{q_i, q_n\}) \times \Gamma^k \rightarrow Q \times \Gamma^k \times \{L, S, R\}^k$ az átmenet függvény.

k -szalagos Turing-gép

Konfigurációk

Konfiguráció

k -szalagos TG konfigurációja egy $(q, u_1, v_1, \dots, u_k, v_k)$ szó, ahol $q \in Q$ és $u_i, v_i \in \Gamma^*$, $v_i \neq \varepsilon$ ($1 \leq i \leq k$).

Ez azt reprezentálja, hogy az aktuális állapot q , az i . szalag tartalma $u_i v_i$ és az i . fej v_i első betűjén áll ($1 \leq i \leq k$).

Kezdőkonfiguráció

Az u szóhoz tartozó **kezdőkonfiguráció**: $u_i = \varepsilon$ ($1 \leq i \leq k$), $v_1 = u\sqcup$, és $v_i = \sqcup$ ($2 \leq i \leq k$).

[v_1 miért $u\sqcup$ és nem u ? Azért, hogy $u = \varepsilon$ ne legyen külön eset, és ugyanazt a szalagtartalmat reprezentálják.]

Elfogadó/elutasító/megállási konfiguráció

A $(q, u_1, v_1, \dots, u_k, v_k)$ konfiguráció, ahol $q \in Q$ és $u_i, v_i \in \Gamma^*$, $v_i \neq \varepsilon$ ($1 \leq i \leq k$), **elfogadó konfiguráció**, ha $q = q_i$, **elutasító konfiguráció**, ha $q = q_n$, **megállási konfiguráció**, ha $q = q_i$ vagy $q = q_n$.

k -szalagos Turing-gép

Egy- és többlépéses konfigurációátmenet

A k -szalagos Turing-gépek **egylépéses konfigurációátmenetét** az egyszalagos esettel analóg módon definiálhatjuk. Mivel túl sok eset van (a lehetséges 3^k irány- k -as miatt) ezért ezt csak egy példán keresztül nézzük meg. Jelölés: $\vdash$.

Legyen $k=2$ és $\delta(q, a_1, a_2) = (r, b_1, b_2, R, S)$ a TG egy átmenete. Ekkor $(q, u_1, a_1v_1, u_2, a_2v_2) \vdash (r, u_1b_1, v'_1, u_2, b_2v_2)$, ahol $v'_1 = v_1$, ha $v_1 \neq \varepsilon$, különben $v'_1 = \sqcup$.

Vegyük észre, hogy a fejek nem kell hogy szikronban lépjenek, egymástól függetlenül mozoghatnak.

Ezek után a **többlépéses konfigurációátmenet** definíciója megegyezik az egyszalagos esetnél tárgyalttal. Jelölés: $\vdash^*$.

k -szalagos Turing-gép

Felismert nyelv, időigény

k -szalagos Turing-gép által felismert nyelv

$$L(M) = \{u \in \Sigma^* \mid (q_0, \varepsilon, u\sqcup, \varepsilon, \sqcup, \dots, \varepsilon, \sqcup) \vdash^* (q_i, x_1, y_1, \dots, x_k, y_k), x_1, y_1, \dots, x_k, y_k \in \Gamma^*, y_1, \dots, y_k \neq \varepsilon\}.$$

Azaz, csakúgy mint az egyszalagos esetben, azon inputábécé feletti szavak halmaza, melyekkel a TG-et indítva az az elfogadó, q_i állapotában áll le.

A k -szalagos TG-ek által **felismerhető** illetve **eldönthető** nyelv fogalma szintén analóg az egyszalagos esettel.

k -szalagos Turing-gép futási ideje adott szóra

Egy k -szalagos Turing-gép **futási ideje** egy u szóra a hozzá tartozó kezdőkonfigurációból egy megállási konfigurációba megtett lépések száma.

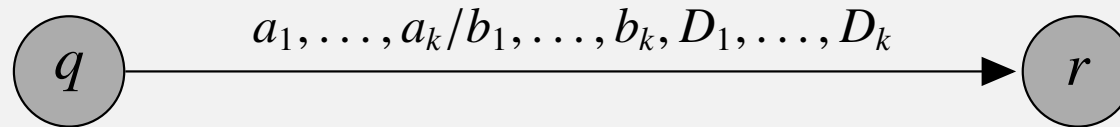
Ezek után az **időigény** definíciója megegyezik az egyszalagos esetnél tárgyalttal.

k -szalagos Turing-gép

Egy példa

Feladat: Készítsünk egy M kétszalagos Turing gépet, melyre
 $L(M) = \{ww^{-1} \mid w \in \{a, b\}^*\}$!

Az átmenetdiagram.

$\delta(q, a_1, \dots, a_k) = (r, b_1, \dots, b_k, D_1, \dots, D_k)$ jelölése
($q, r \in Q, a_1, \dots, a_k, b_1, \dots, b_k \in \Gamma, D_1, \dots, D_k \in \{L, S, R\}$)

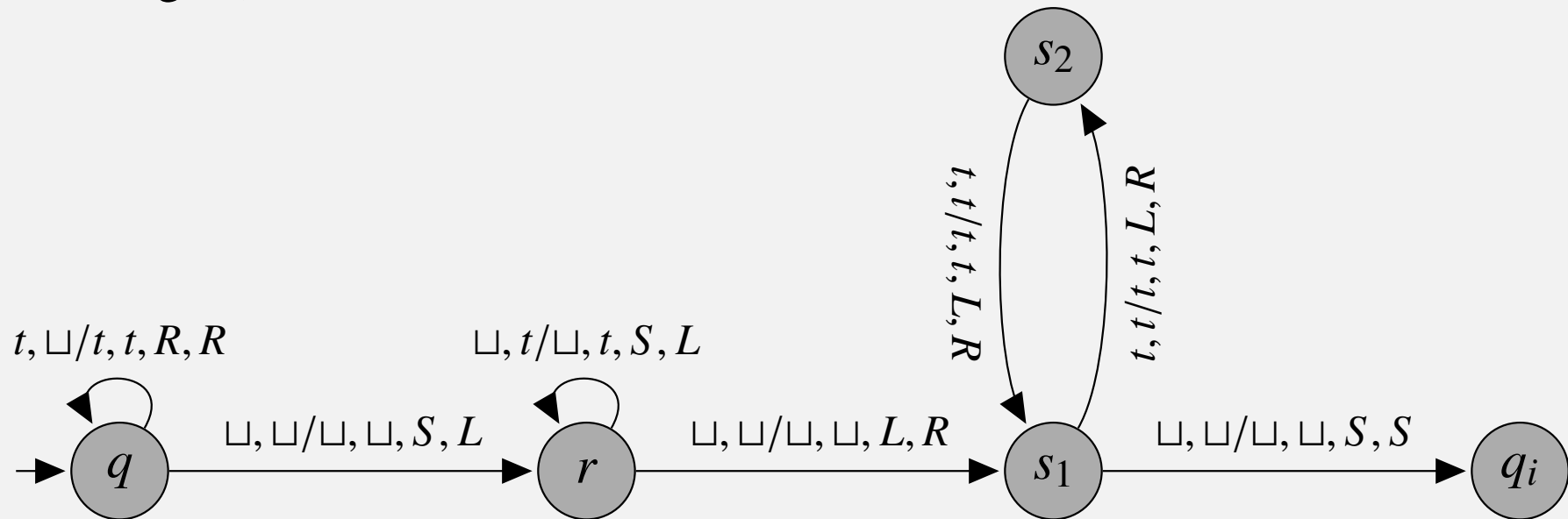
k -szalagos Turing-gép

Egy példa

Feladat: Készítsünk egy M kétszalagos Turing gépet, melyre $L(M) = \{ww^{-1} \mid w \in \{a, b\}^*\}$!

Egy megoldás:

(A többi átmenet q_n -be megy. Minden átmenetre $t \in \{a, b\}$ tetszőleges.)

Mennyi a TG időigénye? Ez egy $O(n)$ időkorlátos TG.

k -szalagos Turing-gép

Szimulálás egy szalaggal

Ekvivalens TG-ek

Két TG **ekvivalens**, ha ugyanazt a nyelvet ismerik fel.

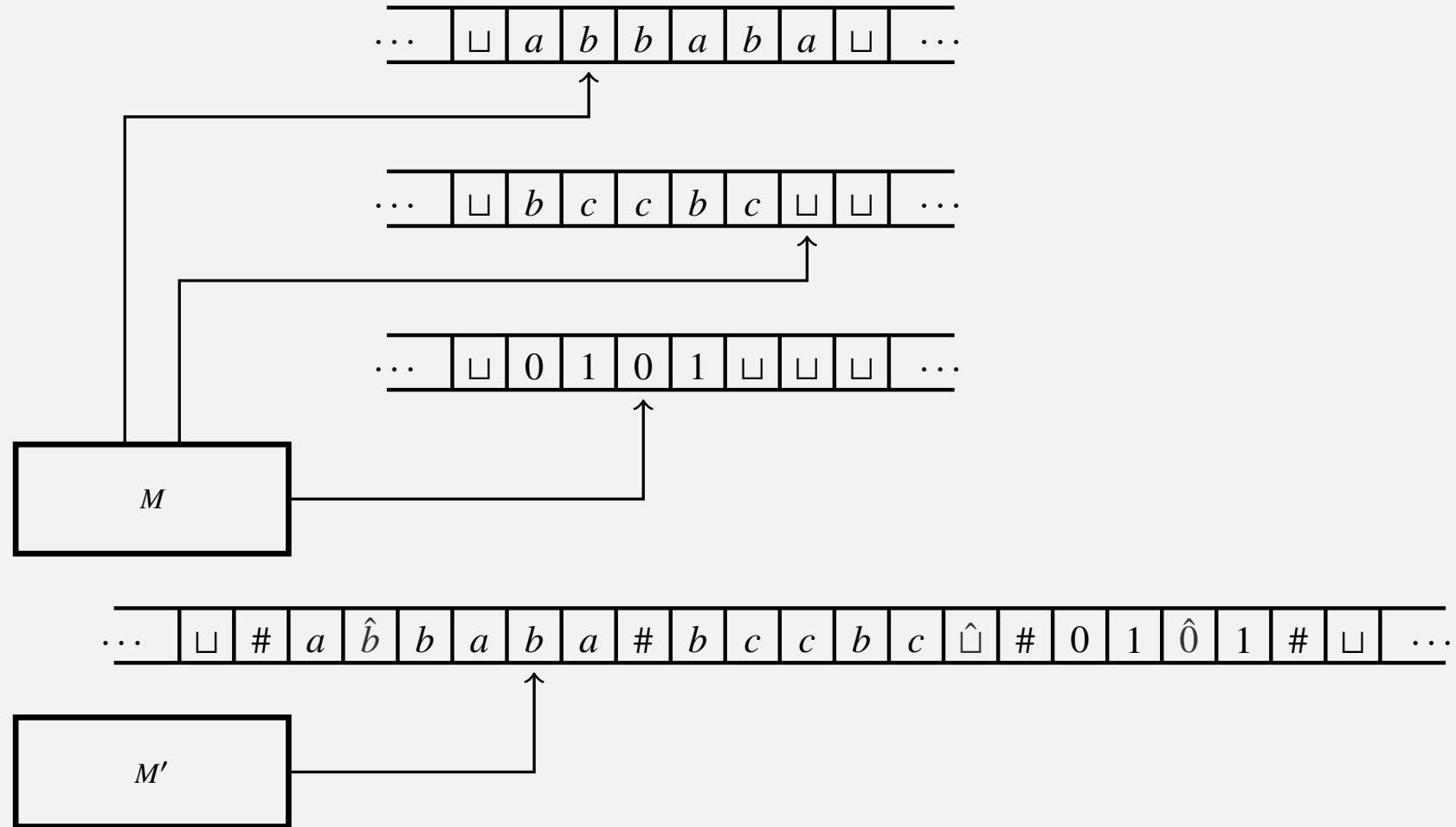
Tétel

Minden M k -szalagos Turing-géphez megadható egy vele ekvivalens M' egyszalagos Turing-gép. Továbbá, ha M legalább lineáris időigényű $f(n)$ időkorlátos gép (azaz $f(n) \geq n$), akkor M' $O(f(n)^2)$ időkorlátos.

k -szalagos Turing-gép

Szimulálás egy szalaggal

Bizonyítás (vázlat): A szimuláció alapötlete

k -szalagos Turing-gép

Szimulálás egy szalaggal

A szimuláció menete egy $a_1 \cdots a_n$ bemeneten:

1. M' kezdőkonfigurációja legyen $q'_0 \# \hat{a}_1 a_2 \cdots a_n \# \hat{\sqcup} \# \cdots \hat{\sqcup} \#$
2. M' először végigmegy a szalagon (számolja a #-okat) és eltárolja a $\hat{\cdot}$ -pal megjelölt szimbólumokat az állapotában
3. M' mégegyszer végigmegy a szalagján és M átmenetfüggvénye alapján aktualizálja azt
4. ha M valamelyik szalagján nő a szó hozza, akkor M' -nek az adott ponttól mozgatnia kell a szalagja tartalmát jobbra
5. Ha M elfogadó vagy elutasító állapotba lép, akkor M' is belép a saját elfogadó vagy elutasító állapotába
6. Egyébként M' folytatja a szimulációt a 2-ik ponttal

k -szalagos Turing-gép

Szimulálás egy szalaggal – időigény

Meggondolható, hogy M egyetlen lépésének szimulálásakor

- ▶ a lépések számára aszimptotikus felső korlát az M' által addig felhasznált cellaterület (tár). (Kétszer végigmegy M' szalagján, legfeljebb k -szor kell egy $\sqcup$ -nek helyet csinálni, ami szintén $O(\text{felhasznált cellaterület})$)
- ▶ a felhasznált cellaterület $O(1)$ -el nőtt. ($\leq k$ -val, hiszen $\leq k$ -szor kell egy $\sqcup$ -t beszúrni)

Az M' által felhasznált cellaterület mérete kezdetben $\Theta(n)$, lépésenként $O(1)$ -gyel nőhet, így $O(n + f(n)O(1)) = O(n + f(n))$ közös, minden lépés után igaz aszimptotikus felső korlát az M' által felhasznált cellaterület méretére.

Tehát M minden egyes lépésének szimulációja $O(n + f(n))$ M' -beli lépés.

Így M' összesen $f(n) \cdot O(n + f(n))$ időkorlátos, ami $O(f(n)^2)$, ha $f(n) = \Omega(n)$.

Turing-gép egy irányban végtelen szalaggal

- ▶ Az egy irányban végtelen szalagos Turing-gép egy, a bal oldalán zárt szalaggal rendelkezik
- ▶ A fej nem tud "leesni" a bal oldalon, még ha az állapot-átmeneti függvény balra lépést ír is elő a legbaloldalibb cellán, ilyenkor a fej helyben marad.

Tétel

Minden egyszalagos M Turing-géphez van vele ekvivalens egyirányban végtelen szalagos M'' Turing-gép.

Turing-gép egy irányban végtelen szalaggal

Tétel

Minden egyszalagos M Turing-géphez van vele ekvivalens egyirányban végtelen szalagos M'' Turing-gép.

Bizonyítás (vázlat):

1. Szimuláljuk M -et egy olyan M' TG-pel, ami két darab egy irányban végtelen szalaggal rendelkezik:
 M' megjelöli mindkét szalagjának első celláját egy speciális szimbólummal. Ezután M
  - az első szalagján szimulálja M -et akkor, amikor az a fej kezdőpozícióján vagy attól jobbra dolgozik,
  - a második szalagján pedig akkor, amikor az M a fej kezdőpozíciótól balra dolgozik (ezen a szalagon az ettől a pozíciótól balra lévő szó tükörképe van)
2. Szimuláljuk M' -t egy egyirányban végtelen szalagos M'' Turing-géppel (az előző tételben látott bizonyításhoz hasonlóan)

Nemdeterminisztikus Turing-gép

definíció, egylépéses konfigurációátmenet

Jelölje $\mathcal{P}(X) = \{Y \mid Y \subseteq X\}$ az X halmaz hatványhalmazát.

Nemdeterminisztikus Turing-gép (NTG)

A nemdeterminisztikus Turing-gép (NTG) olyan $M = \langle Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_i, q_n \rangle$ rendszer, ahol

- ▶ $Q, \Sigma, \Gamma, q_0, q_i, q_n$ ugyanaz, mint eddig
- ▶ $\delta : (Q \setminus \{q_i, q_n\}) \times \Gamma \rightarrow \mathcal{P}(Q \times \Gamma \times \{L, S, R\})$

Konfigurációk C_M halmazának fogalma azonos.

$\vdash \subseteq C_M \times C_M$ egylépéses konfigurációátmenet

Legyen $uqav$ egy konfiguráció, ahol $a \in \Gamma$, $u, v \in \Gamma^*$.

- ▶ Ha $(r, b, R) \in \delta(q, a)$, akkor $uqav \vdash ubrv'$, ahol $v' = v$, ha $v \neq \varepsilon$, különben $v' = \sqcup$,
- ▶ ha $(r, b, S) \in \delta(q, a)$, akkor $uqav \vdash urbv$,
- ▶ ha $(r, b, L) \in \delta(q, a)$, akkor $uqav \vdash u'rcbv$, ahol $c \in \Gamma$ és $u'c = u$, ha $u \neq \varepsilon$ különben $u' = u$ és $c = \sqcup$

Nemdeterminisztikus Turing-gép

többlépéses konfigurációátmenet, felismert nyelv

Többlépéses konfigurációátmenet: $\vdash$ reflexív tranzitív lezártja, azaz:

$\vdash^* \subseteq C_M \times C_M$ **többlépéses konfigurációátmenet**

$C \vdash^* C' \Leftrightarrow$

- ▶ ha $C = C'$ vagy
- ▶ ha $\exists n > 0 \wedge C_1, C_2, \dots, C_n \in C_M$, hogy $\forall 1 \leq i \leq n - 1$ -re $C_i \vdash C_{i+1}$ valamint $C_1 = C$ és $C_n = C'$.

NTG által felismert nyelv

$L(M) = \{u \in \Sigma^* \mid q_0 u \sqcup \vdash^* x q_i y \text{ valamely } x, y \in \Gamma^*, y \neq \varepsilon\}.$

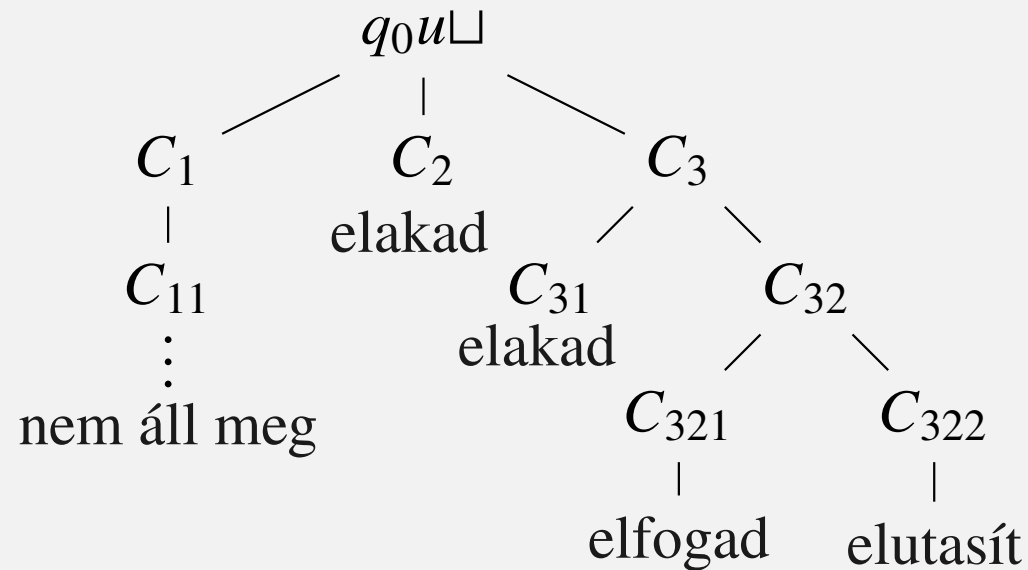
Egy NTG-re úgy gondolhatunk, hogy több számítása is lehet ugyanarra a szóra. Akkor fogad el egy szót, ha legalább egy számítása q_i -ben ér véget.

Nemdeterminisztikus Turing-gép

Nemdeterminisztikus számítási fa

$u \in \Sigma^*$ nemdeterminisztikus számítási fája

Írányított fa, melynek csúcsai konfigurációkkal címkézettek. $q_0u\sqcup$ a gyökér címkéje. Ha C egy csúcs címkéje, akkor $\{|C' \mid C \vdash C'\}$ gyereke van és ezek címkéi éppen $\{C' \mid C \vdash C'\}$ elemei.

Példa:

Elfogadja u -t, hiszen a $q_0u\sqcup \vdash C_3 \vdash C_{32} \vdash C_{321}$ számítása elfogadó konfigurációba visz. Egy ilyen számítás is elég az elfogadáshoz.

Nemdeterminisztikus Turing-gép

NTG-vel való eldönthetőség, időigény

M **eldönti** az $L \subseteq \Sigma^*$ nyelvet, ha felismeri és minden $u \in \Sigma^*$ szóra az M számítási fája véges és minden levele elfogadó vagy elutasító konfiguráció.

M $f(n)$ **időkorlátos** (időigényű), ha minden $u \in \Sigma^*$ n hosszú szóra u számítási fája legfeljebb $f(n)$ magas.

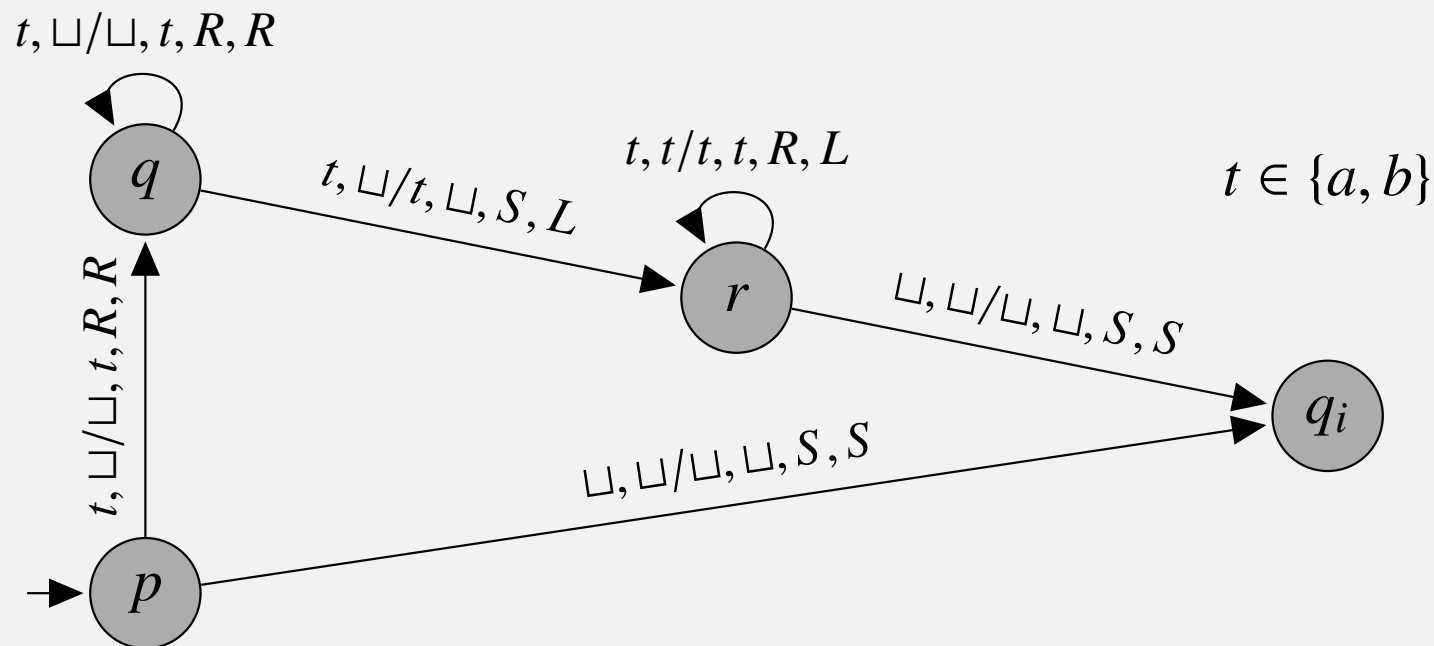
Megjegyzés: a nemdeterminisztikus Turing-gép definíciója értelemszerűen kiterjeszthető k -szalagos gépekre is, így beszélhetünk k -szalagos nemdeterminisztikus Turing-gépekről is.

Nemdeterminisztikus Turing-gép

Példa

Feladat: Készítsünk egy M nemdeterminisztikus Turing-gépet, melyre $L(M) = \{ww^{-1} \mid w \in \{a, b\}^*\}$!

$(p, \varepsilon, abba, \varepsilon, \sqcup) \vdash (q, \varepsilon, bba, a, \sqcup) \vdash (r, \varepsilon, bba, \varepsilon, a) \vdash (q_i, \varepsilon, bba, \varepsilon, a)$

$(p, \varepsilon, abba, \varepsilon, \sqcup) \vdash (q, \varepsilon, bba, a, \sqcup) \vdash (q, \varepsilon, ba, ab, \sqcup) \vdash (r, \varepsilon, ba, a, b) \vdash (r, b, a, \varepsilon, ab) \vdash (r, ba, \sqcup, \varepsilon, \sqcup ab) \vdash (q_i, ba, \sqcup, \varepsilon, \sqcup ab)$

Nemdeterminisztikus Turing-gép

Szimulálás determinisztikus TG-pel

Tétel

Minden $M = \langle Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_i, q_n \rangle$ $f(n)$ idejű NTG-hez megadható egy ekvivalens, $2^{O(f(n))}$ idejű M' determinisztikus TG.

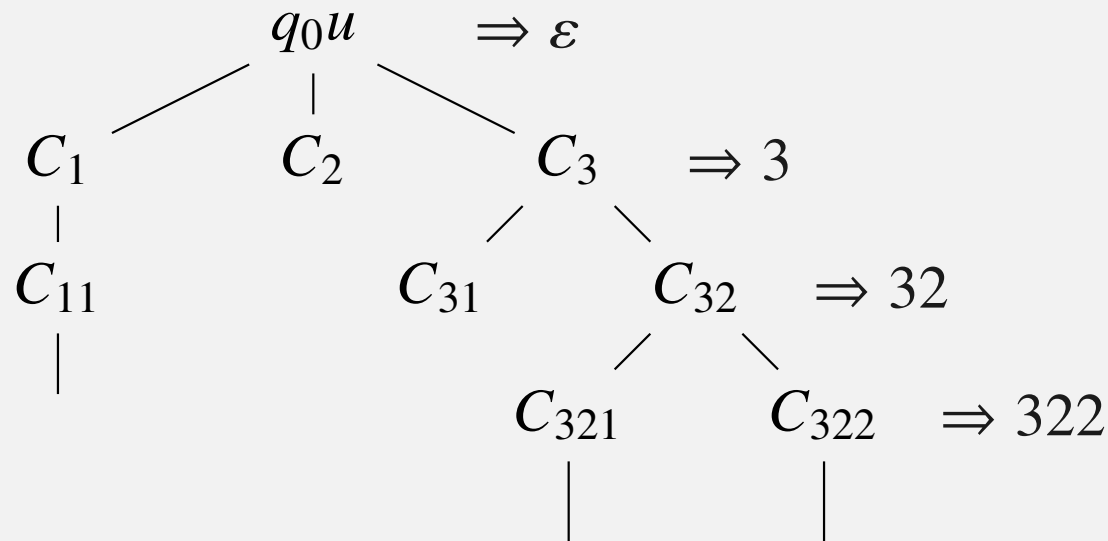
Bizonyítás (vázlat): M' egy adott $u \in \Sigma^*$ bemeneten szimulálja u M -beli összes számítását számítási fájának szélességi keresése által.

- ▶ Legyen d az M átmenetfüggvényének jobb oldalán szereplő halmazok számosságának a maximuma, azaz
$$d = \max_{(q,a) \in Q \times \Gamma} |\delta(q, a)|.$$
- ▶ Legyen $T = \{1, 2, \dots, d\}$ egy ábécé.
- ▶ minden $(q, a) \in Q \times \Gamma$ esetén rögzítsük le $\delta(q, a)$ elemeinek egy sorrendjét

Nemdeterminisztikus Turing-gép

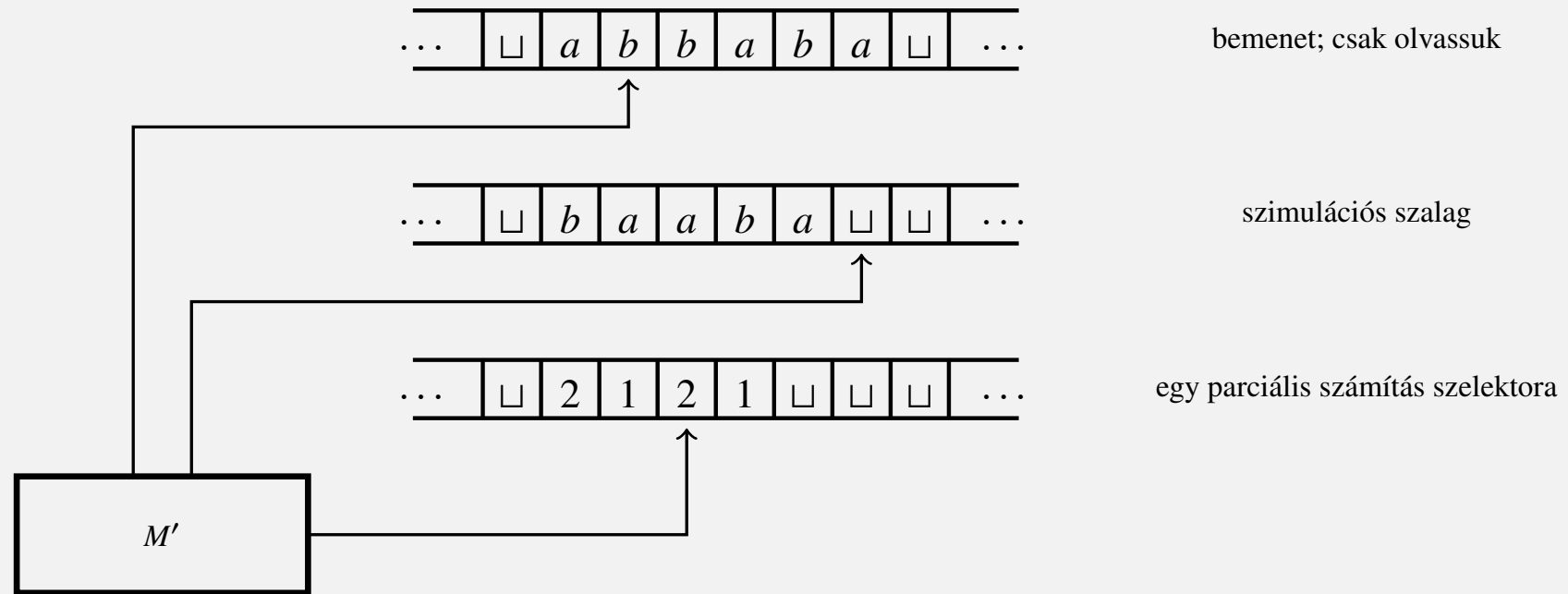
Szimulálás determinisztikus TG-pel

A számítási fa minden csúcsához egyértelműen hozzárendelhető egy T^* -beli szó, az adott konfigurációhoz tartozó parciális konfigurációátmenet-sorozat szelektora.

Nemdeterminisztikus Turing-gép

Szimulálás determinisztikus TG-pel

M' működése:

Nemdeterminisztikus Turing-gép

Szimulálás determinisztikus TG-pel

- ▶ M' kezdőkonfigurációja: az 1-es szalag tartalmazza a bemenetet, a 2-es és 3-as szalagok üresek.
- ▶ Amíg nincs elfogadás
  - M' rámásolja az 1-es szalag tartalmát a 2-esre
  - Amíg a 3-ik szalagon a fej nem $\sqcup$ -re mutat
    - Legyen k a 3-ik szalagon a fej pozíciójában lévő betű
    - Legyen a 2-ik szalagon a fej pozíciójában lévő betű a és a szimulált M aktuális állapota q
    - Ha $\delta(q, a)$ -nak van k -ik eleme, akkor
      - M' szimulálja M egy lépését ezen elem szerint
      - Ha ez q_i -be vezet, akkor M' is elfogad
      - Ha ez q_n -be vezet, akkor M' kilép ebből a ciklusból
    - M' a 3-ik szalagon eggyel jobbra lép
  - M' törli a 2. szalagot és előállítja a 3. szalagon a hossz-lexikografikus (shortlex) rendezés szerinti következő szót T felett

Nemdeterminisztikus Turing-gép

Szimulálás determinisztikus TG-pel

- ▶ M' akkor és csak akkor lép elfogadó állapotba, ha a szimulált M elfogadó állapotba lép, azaz a két gép ekvivalens
- ▶ M' -nek $f(n)$ -ben exponenciálisan sok számítást kell megvizsgálnia ($\leq$ egy $f(n)$ magasságú teljes d -áris fa belső csúcsainak száma, ami $O(d^{f(n)})$), azaz M' időigénye $2^{O(f(n))}$

Megjegyzés:

- ▶ Abból, hogy a bizonyításban alkalmazott szimuláció exponenciális időigényű még nem következik, hogy nincs hatékonyabb szimuláció.
- ▶ Az a *sejtés*, hogy nem lehet a nemdeterminisztikus Turing-gépet az időigény drasztikus romlása nélkül determinisztikus Turing-géppel szimulálni.

Logika és számításelmélet

9. előadás

Számosság

(ismétlés), definíció

A véges halmazok fontos tulajdonsága a méretük ($\Rightarrow$ *természetes számok* fogalma). Cél: ennek kiterjesztése végtelen halmazokra. Egy ilyen általánosítás a **számosság** (*G. Cantor, 1845-1918*).

Halmazok számossága

- ▶ A és B halmazoknak megegyezik a számossága, ha létezik bijekció köztük. Jelölése: $|A| = |B|$.
- ▶ A számossága legalább annyi, mint B számossága, ha van B -ből injekció A -ba. Jelölése: $|A| \geq |B|$.
- ▶ A számossága nagyobb, mint B számossága, ha van B -ből injekció A -ba, de bijekció nincs. Jelölése: $|A| > |B|$.

Cantor-Bernstein tétel

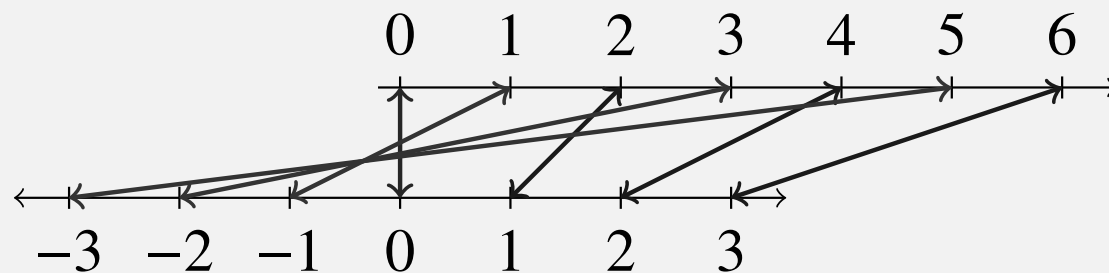
Ha A -ból B -be van injekció és B -ből A -ba is van, akkor A és B között bijekció is van, azaz ha $|A| \leq |B|$ és $|A| \geq |B|$, akkor $|A| = |B|$.

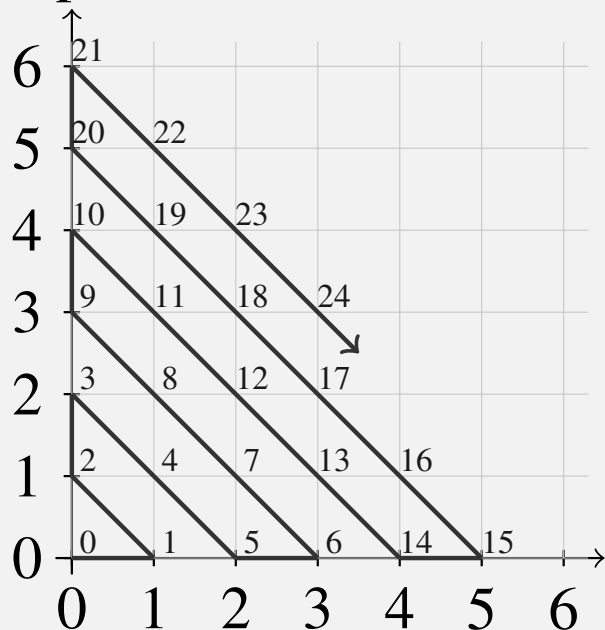
Számosság

Példák

1. Példa: $|\mathbb{N}| = |\mathbb{Z}|$.

2. példa: $|\mathbb{N}| = |\mathbb{N} \times \mathbb{N}|$.

Számosság

További példa; a megszámlálhatóan végtelen számosság

3. példa: $|\mathbb{N}| = |\mathbb{Q}|$.

Bizonyítás:

$\mathbb{N} \subset \mathbb{Q}$, ezért $|\mathbb{N}| \leq |\mathbb{Q}|$.

$\mathbb{Q}^+ := \{\frac{p}{q} \mid p \in \mathbb{N}^+, q \in \mathbb{N}^+, \text{ a tört nem egyszerűsíthető}\}$.

$\mathbb{Q}^- := \{-\frac{p}{q} \mid p \in \mathbb{N}^+, q \in \mathbb{N}^+, \text{ a tört nem egyszerűsíthető}\}$.

$\frac{p}{q} \in \mathbb{Q}^+ \mapsto (p, q) \in \mathbb{N} \times \mathbb{N}$ injektív, tehát $|\mathbb{Q}^+| \leq |\mathbb{N} \times \mathbb{N}| = |\mathbb{N}|$.

Legyen $\mathbb{Q}^+ = \{a_1, a_2, \dots\}$, $\mathbb{Q}^- = \{b_1, b_2, \dots\}$, ekkor

$\mathbb{Q} = \{0, a_1, b_1, a_2, b_2, \dots\}$

Megszámlálhatóan végtelen számosság

$\mathbb{N}$ számosságát **megszámlálhatóan végtelennek** nevezzük. Egy halmaz **megszámlálható**, ha véges vagy megszámlálhatóan végtelen.

Tétel

Megszámlálható sok megszámlálható halmaz uniója megszámlálható.

Számosság

A continuum számosság

Van-e más végtelen számosság a megszámlálhatóan végtelenen kívül?

Igen, $|\mathbb{R}| > |\mathbb{N}|$.

Continuum számosság

$\mathbb{R}$ számosságát **continuumnak** nevezzük.

4. példa: $|\mathbb{R}| = |(0, 1)|$.

$\tan(\pi(x - \frac{1}{2}))\big|_{(0,1)} : (0, 1) \rightarrow \mathbb{R}$ bijekció $(0, 1)$ és $\mathbb{R}$ között.

Megjegyzés: $|\mathbb{R}| = |(a, b)| = |[c, d]|$ és $|\mathbb{R}| = |\mathbb{R}^n|$.

Számosság

Szavakkal kapcsolatos számosságok

5. Példa: $|\{0, 1\}^*| = |\mathbb{N}|$.

A hossz-lexikografikus (shortlex) rendezés egy bijekció:

$\varepsilon, 0, 1, 00, 01, 10, 11, 000, 001, 010, 011, 100, 101, 110, 111, 0000, \dots$

6. Példa

$$|\{L \mid L \subseteq \{0, 1\}^*\}| = |\{(b_1, \dots, b_i, \dots) \mid b_i \in \{0, 1\}, i \in \mathbb{N}\}|$$

Természetes bijekció van köztük:

Soroljuk fel a bináris szavakat a hossz-lexikografikus rendezés szerint.

Egy nyelvhez rendeljük azt a megszámlálhatóan végtelen hosszúságú bitsorozatot, melynek 1 az i . bitje, ha benne van az i . szó, 0 ha nem (a nyelv *karakterisztikus vektorát*).

Jelöljük a jobboldali halmazt $\{0, 1\}^{\mathbb{N}}$ -nel.

Számosság

Szavakkal kapcsolatos számosságok

7. Példa $|\{0, 1\}^{\mathbb{N}}| = |[0, 1)|$.

Bizonyítás (vázlat):

$x \in [0, 1)$ -hez rendeljük hozzá x kettedestört alakjának "0." utáni részét (ha kettő van akkor az egyiket). Injektív, így $|[0, 1)| \leq |\{0, 1\}^{\mathbb{N}}|$.

$z \in \{0, 1\}^{\mathbb{N}}$ minden 1-esét helyettesítsük 2-essel, írjuk elé "0."-t és tekintsük harmadostörtnek. Meggondolható, hogy ez injektív megfeleltetés, így $|\{0, 1\}^{\mathbb{N}}| \leq |[0, 1)|$.

A Cantor-Bernstein tétel alapján $|\{0, 1\}^{\mathbb{N}}| = |[0, 1)|$.

Számosság

Cantor-féle átlós módszer

Állítás: $|\{0, 1\}^{\mathbb{N}}| > |\mathbb{N}|$

Bizonyítás:

$|\{0, 1\}^{\mathbb{N}}| \geq |\mathbb{N}|$:

$H_0 := \{(1, 0, 0, 0, \dots), (0, 1, 0, 0, \dots), (0, 0, 1, 0, \dots), \dots\}$

$H_0 \subset \{0, 1\}^{\mathbb{N}}$, és $|H_0| = |\mathbb{N}|$.

Kell: $|\{0, 1\}^{\mathbb{N}}| \neq |\mathbb{N}|$.

Számosság

Cantor-féle átlós módszer

Állítás: $|\{0, 1\}^{\mathbb{N}}| > |\mathbb{N}|$

Indirekt tegyük fel, hogy $|\{0, 1\}^{\mathbb{N}}| = |\mathbb{N}|$. Ez azt jelenti, hogy bijekcióba lehet állítani $\{0, 1\}^{\mathbb{N}}$ elemeit $\mathbb{N}$ elemeivel, azaz $\{0, 1\}^{\mathbb{N}} = \{u_i \mid i \in \mathbb{N}\} = \{u_1, u_2, \dots\}$ a $\{0, 1\}^{\mathbb{N}}$ elemeinek egy felsorolása (a természetes számokkal való megindexelése).

Legyen $u_i = (u_{i,1}, u_{i,2}, \dots, u_{i,j}, \dots)$, ahol minden $i, j \in \mathbb{N}$ -re $u_{i,j} \in \{0, 1\}$.

Tekintsük az $u = (\overline{u_{1,1}}, \overline{u_{2,2}}, \dots, \overline{u_{i,i}}, \dots)$ megszámlálhatóan végtelen hosszúságú bináris (azaz $\{0, 1\}^{\mathbb{N}}$ -beli) szót, ahol $\overline{b} = 0$, ha $b = 1$ és $\overline{b} = 1$, ha $b = 0$.

Mivel, minden megszámlálhatóan végtelen hosszúságú bináris szó fel van sorolva, ezért létezik olyan $k \in \mathbb{N}$, melyre $u = u_k$.

Ekkor u k .bitje $u_{k,k}$ (így jelöltük u_k k . bitjét), másrészt $\overline{u_{k,k}}$ (így definiáltuk u -t).

De ez nem lehetséges, tehát az indirekt feltevésünk, azaz hogy $|\{0, 1\}^{\mathbb{N}}| = |\mathbb{N}|$ hamis.

Számosság

Cantor-féle átlós módszer

1. Következmény

A continuum számosság nagyobb, mint a megszámlálhatóan végtelen számosság.

2. Következmény

Több $\{0, 1\}$ feletti nyelv van mint $\{0, 1\}$ feletti szó. (Számosság értelemben.)

Számosság

Cantor-féle átlós módszer

Megjegyzés $\{L \mid L \subseteq \{0, 1\}^*\} = \mathcal{P}(\{0, 1\}^*)$. Igaz-e általában, hogy $|\mathcal{P}(H)| > |H|$?

Tétel

Minden H halmazra $|\mathcal{P}(H)| > |H|$.

Bizonyítás: $|\mathcal{P}(H)| \geq |H|$, hiszen $\{\{h\} \mid h \in H\} \subseteq \mathcal{P}(H)$.

$|\mathcal{P}(H)| \neq |H|$: Cantor-féle átlós módszerrel:

Indirekt $f : \mathcal{P}(H) \leftrightarrow H$ bijekció. Definiálunk egy $A \subseteq H$ halmazt:

$$\forall x \in H : x \in A \Leftrightarrow x \notin f^{-1}(x)$$

$f(A) \in A$ igaz-e? Ha igen, $f(A) \notin A$, ha nem $f(A) \in A$, tehát $f(A)$ se az A halmazban, se azon kívül nincs, ellentmondás.

Számítási feladatok megoldása TG-pel

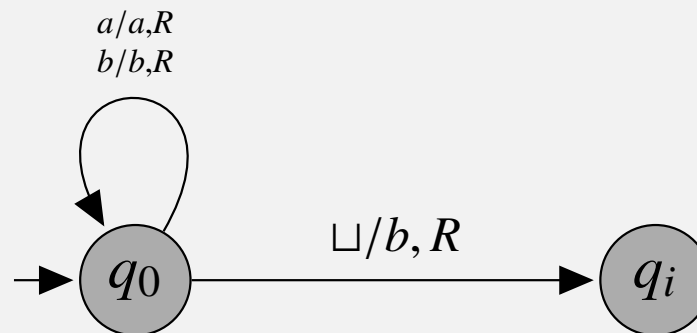
Használhatjuk a TG-eket szófüggvények kiszámítására is. A számítási feladatok megadhatók szófüggvényként.

Szófüggvényt kiszámító TG

Azt mondjuk, hogy az $M = \langle Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_i, (q_n) \rangle$ TG kiszámítja az $f : \Sigma^* \rightarrow \Delta^*$ szófüggvényt, ha minden $u \in \Sigma^*$ -beli szóra megáll, és ekkor $f(u) \in \Delta^*$ olvasható az utolsó szalagján.

Megjegyzés: Nincs szükség q_i és q_n megkülönböztetésére, elég lenne egyetlen megállási állapot. [Ezért van q_n ()-ben.]

Példa: $f(u) = ub$ ($u \in \{a, b\}^*$).

Problémák, mint formális nyelvek

Ha egy problémának megszámlálható sok lehetséges bemenete van (a hétköznapi problémák gyakorlatilag ilyenek), akkor a bemeneteket elkódolhatjuk egy véges ábécé felett.

Fontos-e, hogy mekkora ezen ábécé mérete? Egy d méretű ábécé esetén az első n bemenet elkódolásához nagyjából $\log_d n$ hosszú szavak kellenek. Mivel $\log_d n = \Theta(\log_{d'} n)$, ha $d, d' \geq 2$, ezért a válasz az, hogy nem igazán számít.

De! Ne kódoljunk unárisan! Pl. 2 szám összeadása.

Ha I egy bemenet, jelölje $\langle I \rangle$ az I kódját.

Eldöntési probléma:

$L = \{\langle I \rangle \mid I \text{ a probléma igen példánya}\}$ eldönthető-e Turing géppel.

Kiszámítási probléma:

Van-e olyan TG, ami f -t illetve $\langle I \rangle \mapsto \langle f(I) \rangle$ -t számítja ki.

A Turing gépek egy elkódolása

Tegyük fel, hogy $\Sigma = \{0, 1\}$. A fentiek szerint minden input hatékonyan kódolható Σ felett.

Egy M Turing-gép **kódja** (jelölése $\langle M \rangle$) a következő:

Legyen $M = (Q, \{0, 1\}, \Gamma, \delta, q_0, q_i, q_n)$, ahol

- ▶ $Q = \{p_1, \dots, p_k\}$, $\Gamma = \{X_1, \dots, X_m\}$, $D_1 = R$, $D_2 = S$, $D_3 = L$
- ▶ $k \geq 3$, $p_1 = q_0$, $p_{k-1} = q_i$, $p_k = q_n$,
- ▶ $m \geq 3$, $X_1 = 0$, $X_2 = 1$, $X_3 = \sqcup$.
- ▶ Egy $\delta(p_i, X_j) = (p_r, X_s, D_t)$ átmenet kódja $0^i 10^j 10^r 10^s 10^t$.
- ▶ $\langle M \rangle$ az átmenetek kódjainak felsorolása 11-el elválasztva.

Észrevétel: $\langle M \rangle$ 0-val kezdődik és végződik, nem tartalmaz 3 darab 1-t egymás után.

$$\langle M, w \rangle := \langle M \rangle 111w$$

Létezik nem Turing-felismerhető nyelv

Jelölés: Minden $i \geq 1$ -re,

- ▶ jelölje w_i a $\{0, 1\}^*$ halmaz i -ik elemét a hossz-lexikografikus rendezés szerint.
- ▶ jelölje M_i a w_i által kódolt TG-t (ha w_i nem kódol TG-t, akkor M_i egy tetszőleges olyan TG, ami nem fogad el semmit)

Tétel

Létezik nem Turing-felismerhető nyelv.

Bizonyítás: Két különböző nyelvet nem ismerhet fel ugyanaz a TG. A TG-ek számossága megszámlálható (a fenti kódolás injekció $\{0, 1\}^*$ -ba, ami volt, hogy megszámlálható). Másrészt viszont a $\{0, 1\}$ feletti nyelvek számossága continuum (volt).

Azaz valójában a nyelvek "többsége" ilyen. Tudnánk-e konkrét nyelvet mutatni? Igen, $L_{\text{átló}} = \{\langle M \rangle \mid \langle M \rangle \notin L(M)\}$ például ilyen.

$L_{\text{átló}}$ Turing-felismerhetetlen

Tétel

$L_{\text{átló}} \notin RE$.

A Cantor-féle átlós módszerrel adódik:

Bizonyítás: Tekintsük azt a mindkét dimenziójában megszámlálhatóan végtelen méretű T bittáblázatot, melyre $T(i, j) = 1 \Leftrightarrow w_j \in L(M_i) \ (i, j \geq 1)$.

Legyen $\mathbf{z}$ a T átlójában olvasható végtelen hosszú bitsztring, $\bar{\mathbf{z}}$ a $\mathbf{z}$ bitenkénti komplementere. Ekkor:

- ▶ minden $i \geq 1$ -re, T i -ik sora az $L(M_i)$ nyelv karakterisztikus függvénye
- ▶ $\bar{\mathbf{z}}$ az $L_{\text{átló}}$ karakterisztikus függvénye
- ▶ Minden TG-pel felismerhető, azaz RE-beli nyelv karakterisztikus függvénye megegyezik T valamelyik sorával
- ▶ $\bar{\mathbf{z}}$ különbözik T minden sorától
- ▶ Ezek alapján $L_{\text{átló}}$ különbözik az összes RE-beli nyelvtől

Az univerzális TG

Felismerhetőség

Univerzális nyelv: $L_u = \{\langle M, w \rangle \mid w \in L(M)\}$.

Tétel

$$L_u \in RE$$

Bizonyítás: Konstruálunk egy 4 szalagos U "univerzális" TG-et, ami minden TG minden bementére szimulálja annak működését.

- 1. szalag:** U ezt csak olvassa, itt olvasható végig $\langle M, w \rangle$.
- 2. szalag:** M aktuális szalagtartalma (elkódolva a fentiek szerint)
- 3. szalag:** M aktuális állapota (elkódolva a fentiek szerint)
- 4. szalag:** segédzalag

Az univerzális TG

Felismerhetőség

Univerzális nyelv: $L_u = \{\langle M, w \rangle \mid w \in L(M)\}$.

Tétel

$$L_u \in RE$$

U működése vázlatosan:

- ▶ Megnézi, hogy a bemenetén szereplő szó első része kódol-e TG-t; ha nem elutasítja a bemenetet
- ▶ ha igen felmásolja w -t a 2., q_0 kódját a 3. szalagra
- ▶ Szimulálja M egy lépését:
  - Leolvassa a második szalagról M aktuálisan olvasott szalagszimbólumát
  - Leolvassa a harmadik szalagról M aktuális állapotát
  - Szimulálja M egy lépését (ha kell, használja a segédzalagot) M első szalagon található leírása alapján.
- ▶ Ha M aktuális állapota elfogadó vagy elutasító, akkor U is belép a saját elfogadó vagy elutasító állapotába

Az univerzális TG

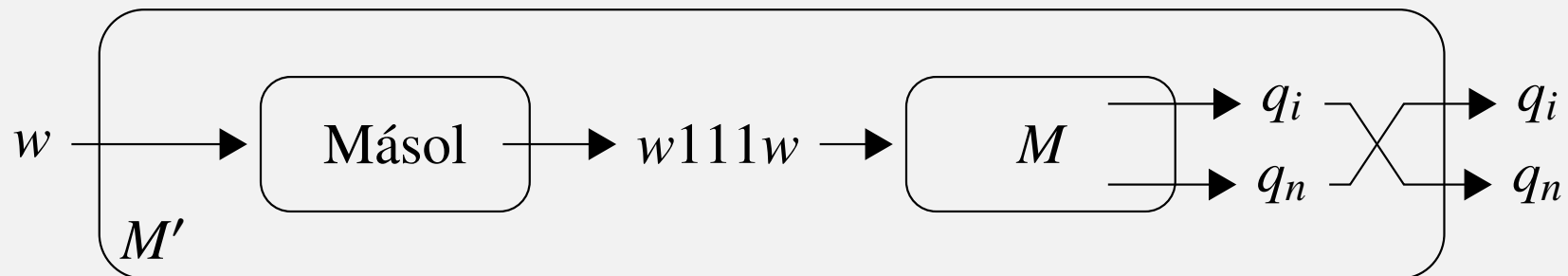
Eldönthetetlenség

Megjegyzés: Ha M nem áll meg w -n, akkor U se áll meg $\langle M, w \rangle$ -n, így U nem dönti el L_u -t.

Tétel

$L_u \notin R$.

Bizonyítás: Indirekt, tegyük fel, hogy létezik L_u -t eldöntő M TG. M -et felhasználva készítünk egy $L_{\text{átló}}$ -t felismerő M' TG-et.

$w \in L(M') \Leftrightarrow w111w \notin L(M) \Leftrightarrow$ a w által kódolt TG nem fogadja el w -t $\Leftrightarrow w \in L_{\text{átló}}$.

Tehát $L(M') = L_{\text{átló}}$, ami lehetetlen egy előző tétel miatt.

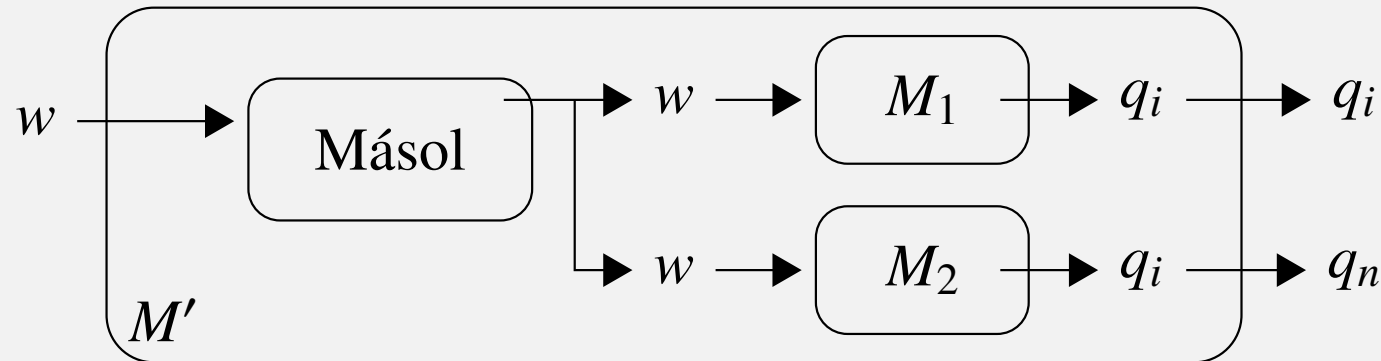
RE és R tulajdonságai

Jelölés: Ha $L \subseteq \Sigma^*$, akkor jelölje $\bar{L} = \{u \in \Sigma^* \mid u \notin L\}$.

Tétel

Ha L és $\bar{L} \in RE$, akkor $L \in R$.

Bizonyítás: Legyen M_1 és M_2 rendre az L -t és $\bar{L}$ -t felismerő TG.
Konstruáljuk meg az M' kétszalagos TG-t:

M' lemásolja w -t a második szalagjára, majd felváltva szimulálja M_1 és M_2 egy-egy lépését addig, amíg valamelyik elfogadó állapotba lép. Így M' az L -et ismeri fel, és minden bemeneten meg is áll, azaz $L \in R$.

RE és R tulajdonságai

Következmény

RE nem zárt a komplementer-képzésre.

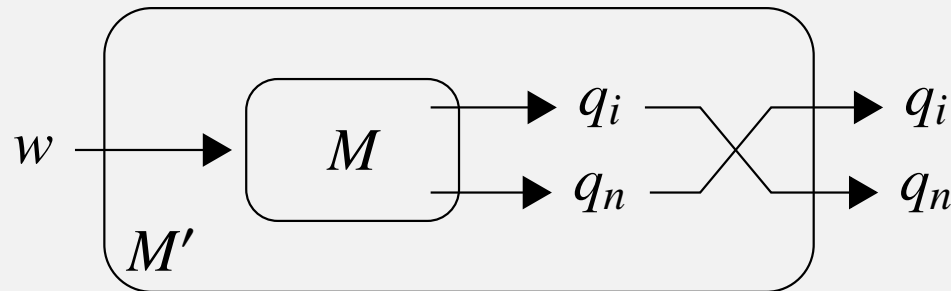
Bizonyítás:

Legyen $L \in RE \setminus R$ (L_u pl. egy ilyen nyelv) Ekkor $\bar{L} \notin RE$, hiszen ha $\bar{L} \in RE$ lenne, akkor ebből az előző tétel miatt $L \in R$ következne, ami ellentmondás.

Tétel

R zárt a komplementer-képzésre

Bizonyítás: Legyen $L \in R$ és M egy TG, ami az L -t dönti el. Akkor az alábbi M' $\bar{L}$ -t dönti el:

Visszavezetés

Kiszámítható szófüggvény

Az $f : \Sigma^* \rightarrow \Delta^*$ szófüggvény **kiszámítható**, ha van olyan Turing-gép, ami kiszámítja. [lásd szófüggvényt kiszámító TG]

Visszavezetés

$L_1 \subseteq \Sigma^*$ **visszavezethető** $L_2 \subseteq \Delta^*$ -ra, ha van olyan $f : \Sigma^* \rightarrow \Delta^*$ kiszámítható szófüggvény, hogy $w \in L_1 \Leftrightarrow f(w) \in L_2$. Jelölés:
 $L_1 \leq L_2$

[Emil Posttól származik, angolul many-one reducibility]

Tétel

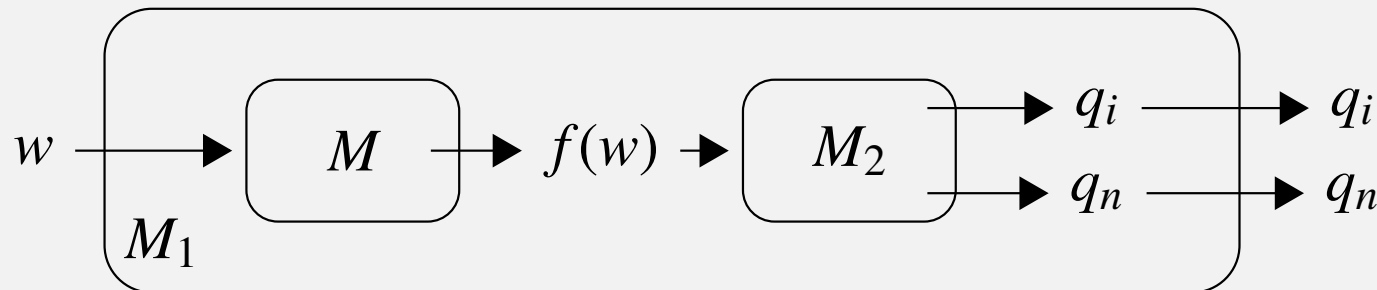
- ▶ Ha $L_1 \leq L_2$ és $L_1 \notin RE$, akkor $L_2 \notin RE$.
- ▶ Ha $L_1 \leq L_2$ és $L_1 \notin R$, akkor $L_2 \notin R$.

Visszavezetés

Bizonyítás:

Legyen $L_2 \in RE$ ($\in R$) és tegyük fel, hogy $L_1 \leq L_2$. Legyen M_2 az L_2 -t felismerő (eldöntő), M pedig a visszavezetést kiszámító TG.

Konstruáljuk meg M_1 -et:

Ha M_2 felismeri L_2 -t M_1 is fel fogja ismerni L_1 -t, ha el is dönti, akkor M_1 is el fogja dönteni.

Következmény

- ▶ Ha $L_1 \leq L_2$ és $L_2 \in RE$, akkor $L_1 \in RE$.
- ▶ Ha $L_1 \leq L_2$ és $L_2 \in R$, akkor $L_1 \in R$.

Bizonyítás: Indirekten azonnal adódik a fenti tételből.

A Turing gépek megállási problémája

Megállási probléma:

$L_h = \{\langle M, w \rangle \mid M \text{ megáll a } w \text{ bemeneten}\}.$

[Megjegyzés: más jegyzetekben L_{halt} néven is előfordulhat.]

Észrevétel: $L_u \subseteq L_h$

Igaz-e ha $A \subseteq B$, és A eldönthetetlen akkor B is az? Nem.

Tétel

$L_h \notin R.$

Bizonyítás: Az előző tétel alapján elég megmutatni, hogy $L_u \leq L_h$, hiszen tudjuk, hogy $L_u \notin R$.

Tetszőleges M TG-re, legyen M' az alábbi TG

M' tetszőleges u bemeneten a következőket teszi:

1. Futtatja M -et u -n
2. Ha M q_i -be lép, akkor M' is q_i -be lép
3. Ha M q_n -be lép, akkor M' végtelen ciklusba kerül

A Turing gépek megállási problémája

Bizonyítás: (folyt.)

Belátható, hogy

- ▶ $f : \langle M, w \rangle \rightarrow \langle M', w \rangle$ kiszámítható függvény
- ▶ Tetszőleges (M, w) (TG,input)-párra $\langle M, w \rangle \in L_u \Leftrightarrow M$ elfogadja w -t $\Leftrightarrow M'$ megáll w -n $\Leftrightarrow \langle M', w \rangle \in L_h$

Tehát f által L_u visszavezethető L_h -ra. Így $L_h \notin R$.

Megjegyzés: Visszavezetések megadásakor jellemzően csak azon szavakra térünk ki, amelyek ténylegesen kódolnak valamilyen nyelvbeli objektumot (TG-t, (TG,szó) párt, stb.)

Pl. a fenti esetben nem foglalkoztunk azzal, hogy f mit rendeljen olyan szavakhoz, melyek nem kódolnak (TG, szó) párt. Ez általában egy könnyen kezelhető eset, most:

$$f(x) = \begin{cases} \langle M', w \rangle & \text{ha } \exists M \text{ TG, hogy } x = \langle M, w \rangle \\ \varepsilon & \text{egyébként,} \end{cases} \quad (x \in \{0, 1\}^*)$$

hiszen ε nem kódol (TG,szó) párt (L_h elemei (TG,szó) párok).

A Turing gépek megállási problémája

Tétel

$$L_h \in RE.$$

Bizonyítás: Az előző tétel következménye alapján elég megmutatni, hogy $L_h \leq L_u$, hiszen tudjuk, hogy $L_u \in RE$. Tetszőleges M Turing-gépre, legyen M' az alábbi TG: M' tetszőleges u bemeneten a következőket teszi:

1. Futtatja M -et u -n
2. Ha M q_i -be lép, akkor M' is q_i -be lép
3. Ha M q_n -be lép, akkor M' q_i -be lép

Belátható, hogy

- ▶ $f : \langle M, w \rangle \rightarrow \langle M', w \rangle$ kiszámítható függvény
- ▶ Tetszőleges (M, w) (TG,input)-párra $\langle M, w \rangle \in L_h \Leftrightarrow M$ megáll w -n $\Leftrightarrow M'$ elfogadja w -t $\Leftrightarrow \langle M', w \rangle \in L_u$

Tehát f által L_h visszavezethető L_u -ra.

Logika és számításelmélet

10. előadás

Rice tétel

Rekurzíve felsorolható nyelvek tulajdonságai

Tetszőleges $\mathcal{P} \subseteq RE$ halmazt a rekurzívan felsorolható nyelvek egy tulajdonságának nevezzük. $\mathcal{P}$ **triviális**, ha $\mathcal{P} = \emptyset$ vagy $\mathcal{P} = RE$.

$$L_{\mathcal{P}} = \{\langle M \rangle \mid L(M) \in \mathcal{P}\}.$$

Rice tétele

Ha $\mathcal{P} \subseteq RE$ egy nem triviális tulajdonság, akkor $L_{\mathcal{P}} \notin R$.

Rice tétel

Bizonyítás

Bizonyítás:

1. eset $\emptyset \notin \mathcal{P}$.

Mivel tudjuk, hogy $L_u \notin R$, elég belátni, hogy $L_u \leq L_{\mathcal{P}}$.

Mivel $\mathcal{P}$ nem triviális, ezért létezik $L \in \mathcal{P}$. ($L \neq \emptyset$).

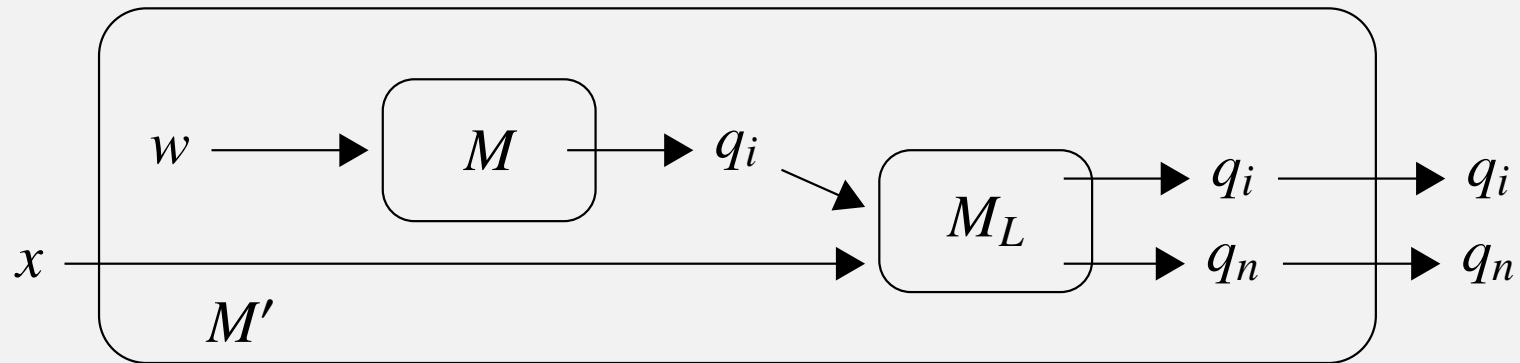
$L \in RE$, ezért van olyan M_L TG, melyre $L(M_L) = L$.

Egy tetszőleges $\langle M, w \rangle$ TG – bemenet pároshoz elkészítünk egy M' (valójában $M'_{\langle M, w \rangle}$) kétszalagos TG-t, mely egy x bemenetén a következőképpen működik:

1. Bemenetétől függetlenül először szimulálja M -et w -n
2. Így, ha M nem áll meg w -n, M' se áll meg semelyik inputján
 $\Rightarrow L(M') = \emptyset$.
3. Ha M elutasítja w -t, akkor M' q_n -be lép és leáll (azaz nem fogadja el x -et $\Rightarrow L(M') = \emptyset$).
4. Ha M elfogadja w -t, akkor M' szimulálja M_L -et x -en (azaz $L(M') = L$).

Rice tétel

Bizonyítás

Összefoglalva

- ▶ $\langle M, w \rangle \in L_u \Rightarrow L(M') = L \Rightarrow L(M') \in \mathcal{P} \Rightarrow \langle M' \rangle \in L_{\mathcal{P}}.$
- ▶ $\langle M, w \rangle \notin L_u \Rightarrow L(M') = \emptyset \Rightarrow L(M') \notin \mathcal{P} \Rightarrow \langle M' \rangle \notin L_{\mathcal{P}}.$

Azaz:

$\langle M, w \rangle \in L_u \Leftrightarrow \langle M' \rangle \in L_{\mathcal{P}},$ tehát $L_u \leq L_{\mathcal{P}}$ és így $L_{\mathcal{P}} \notin R.$

Rice tétel

Bizonyítás

2. eset $\emptyset \in \mathcal{P}$.

- ▶ Alkalmazhatjuk az 1. eset eredményét $\overline{\mathcal{P}} = RE \setminus \mathcal{P}$ -re, hiszen ekkor $\overline{\mathcal{P}}$ szintén nem triviális és $\emptyset \notin \overline{\mathcal{P}}$.
- ▶ Azt kapjuk, hogy $L_{\overline{\mathcal{P}}} \notin R$.
- ▶ $\overline{L_{\mathcal{P}}} \notin R$, hiszen ha R -beli lenne akkor a nem TG-kódokat elutasítva $L_{\overline{\mathcal{P}}}$ -t eldöntő TG-t kapnánk.
- ▶ $\overline{L_{\mathcal{P}}} \notin R \Rightarrow L_{\mathcal{P}} \notin R$ (tétel volt).

Rice tétel

Alkalmazások

Következmények:

Eldönthetetlen, hogy egy M TG

- ▶ az üres nyelvet ismeri-e fel. ($\mathcal{P} = \{\emptyset\}$)
- ▶ véges nyelvet ismer-e fel ($\mathcal{P} = \{L \mid L \text{ véges } \}$)
- ▶ környezetfüggetlen nyelvet ismer-e fel
($\mathcal{P} = \{L \mid L \text{ környezetfüggetlen } \}$)
- ▶ elfogadja-e az üres szót ($\mathcal{P} = \{L \in RE \mid \varepsilon \in L\}$)
- ▶ ...

Post Megfelelkezési Probléma

Legyenek $u_1, \dots, u_n, v_1, \dots, v_n \in \Sigma^+$ ($n \geq 1$).

A $D = \{d_1, \dots, d_n\}$ halmazt **dominókészletnek** nevezzük ha $d_i = \frac{u_i}{v_n}$ ($1 \leq i \leq n$).

A $d_{i_1} \cdots d_{i_m}$ sorozat ($m \geq 1$) a D egy **megoldása**, ha $d_{i_j} \in D$ ($1 \leq j \leq m$) és $u_{i_1} \cdots u_{i_m} = v_{i_1} \cdots v_{i_m}$.

Példa: Az $\left\{\frac{b}{ca}, \frac{a}{ab}, \frac{ca}{a}, \frac{abc}{c}\right\}$ egy megoldása $\frac{a}{ab} \frac{b}{ca} \frac{ca}{a} \frac{a}{ab} \frac{abc}{c}$.

Megjegyzés: Tehát a megoldáshoz a dominók többször felhasználhatók és nem kell mindet felhasználni.

Post Megfelelkezési Probléma (PMP):

$L_{\text{PMP}} = \{\langle D \rangle \mid D\text{-nek van megoldása}\}.$

Tétel

$L_{\text{PMP}} \in RE.$

Bizonyítás: Ha D -t egy ábécének tekintjük, akkor éppen a D feletti szavak a potenciális megoldások. Egy TG, mely ezen D feletti szavakat a hosszlexikografikus sorrendben sorra kipróbálja és ha megoldást talál q_i -ben leáll éppen L_{PMP} -t ismeri fel.

Post Megfelelkezési Probléma

Tétel

$L_{\text{PMP}} \notin R$.

Bizonyítás:

Definiáljuk a PMP egy módosított változatát, MPMP-t. Az MPMP probléma igen-példányai olyan (D, d) (dominókészlet, dominó) párok, melyre D -nek van d -vel kezdődő megoldása.

$L_{\text{MPMP}} = \{\langle D, d \rangle \mid d \in D \wedge D\text{-nek van } d\text{-vel kezdődő megoldása}\}.$

Először megmutatjuk, hogy $L_{\text{MPMP}} \leq L_{\text{PMP}}$.

Jelölés: ha $u = a_1 \cdots a_n \in \Sigma^+$ és $*$ $\notin \Sigma$ akkor legyen

$\text{balcsillag}(u) := * a_1 * a_2 \cdots * a_n$

$\text{jobbcsillag}(u) := a_1 * a_2 * \cdots a_n *.$

$\text{mindkétcsillag}(u) := * a_1 * a_2 * \cdots a_n *.$

Post Megfelelkezési Probléma

Legyen $D = \{d_1, \dots, d_n\}$ egy tetszőleges dominókészlet, ahol $d_i = \frac{u_i}{v_i}$ ($1 \leq i \leq n$).

D' legyen a következő $|D| + 2$ méretű készlet:

$$d'_0 = \frac{\text{balcsillag}(u_1)}{\text{mindkétsillag}(v_1)}, \quad d'_i = \frac{\text{balcsillag}(u_i)}{\text{jobbcsillag}(v_1)} \quad (1 \leq i \leq n), \quad d'_{n+1} = \frac{* \#}{\#}.$$

Állítás: $\langle D, d_1 \rangle \in L_{\text{MPMP}} \iff \langle D' \rangle \in L_{\text{PMP}}.$

Az állítás bizonyítása:

- ▶ ha $d_{i_1} \cdots d_{i_m}$ MPMP egy (D, d_1) bemenetének egy megoldása, akkor $d'_0 d'_{i_2} \cdots d'_{i_m} d'_{n+1}$ megoldása D' -nek, mint PMP inputnak.
- ▶ ha $d'_{i_1} \cdots d'_{i_m}$ D' -nek, mint PMP inputnak egy megoldása, akkor az első illetve az utolsó betű egyezése miatt ez csak úgy lehetséges, hogy $d'_{i_1} = d'_0$ és $d'_{i_m} = d'_{n+1}$. Ekkor viszont $d_{i_1} \cdots d_{i_{m-1}}$ megoldása a (D, d_1) MPMP bemenetnek.

Ezzel az állítást bizonyítottuk. Mivel a megfeleltetés TG-pel kiszámítható, ezért $L_{\text{MPMP}} \leq L_{\text{PMP}}.$

Post Megfelelkezési Probléma

Most megmutatjuk, hogy $L_u \leq L_{\text{MPMP}}$.

Minden $\langle M, w \rangle$ (TG, szó) párhoz megadunk egy $\langle D, d \rangle$ (dominókészlet, kezdődődominó) párt, úgy hogy

$w \in L(M) \iff D$ -nek van d -vel kezdődő megoldása.

Legyen $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_i, q_n)$ és $w = a_1 \cdots a_n \in \Sigma^*$.

(D, d) konstrukciója:

- $d := \frac{\#}{\#q_0a_1\cdots a_n\#}$ (ahol $\# \notin \Sigma$) $d \in D$
- – ha $\delta(p, a) = (q, b, R)$, akkor $\frac{pa}{bq} \in D$
– ha $\delta(p, a) = (q, b, L)$, akkor $(\forall c \in \Gamma :) \frac{cpa}{qcb} \in D$
– ha $\delta(p, a) = (q, b, S)$, akkor $\frac{pa}{qb} \in D$
- $(\forall a \in \Gamma :) \frac{a}{a} \in D$
- $\frac{\#}{\#}, \frac{\#}{\square\#}, \frac{\#}{\#\square} \in D$
- $(\forall a \in \Gamma :) \frac{aq_i}{q_i}, \frac{q_ia}{q_i} \in D$
- $\frac{q_i\#\#}{\#} \in D$.

Post Megfelelkezési Probléma

Példa:

Ha M -nek $\delta(q_0, b) = (q_2, a, R)$ és $\delta(q_2, a) = (q_i, b, S)$ átmenetei, akkor $q_0bab \vdash aq_2ab \vdash aq_i b b$ egy bab -ot elfogadó konfigurációátmenet.

Az $\langle M, bab \rangle$ -hoz tartozó dominókészlet tartalmazza többek között a

$\frac{\#}{\#q_0bab\#}$ kezdő-, $\frac{q_0b}{aq_2}$ és $\frac{q_2a}{q_ib}$ átmenet-, $\frac{a}{a}$, $\frac{b}{b}$, $\frac{\sqcup}{\sqcup}$ és $\frac{\#}{\#}$ identikus dominókat valamint a befejezéshez szükséges $\frac{aq_i}{q_i}$, $\frac{q_ib}{q_i}$ és $\frac{q_i\#\#}{\#}$ dominókat.

Ekkor egy kirakás (|-al blokkokra osztva):

$$\frac{\#}{\#q_0bab\#} \mid \frac{q_0b}{aq_2} \frac{a}{a} \frac{b}{b} \frac{\#}{\#} \mid \frac{a}{a} \frac{q_2a}{q_ib} \frac{b}{b} \frac{\#}{\#} \mid \frac{aq_i}{q_i} \frac{b}{b} \frac{b}{b} \frac{\#}{\#} \mid \frac{q_ib}{q_i} \frac{b}{b} \frac{\#}{\#} \mid \frac{q_ib}{q_i} \frac{\#}{\#} \mid \frac{q_i\#\#}{\#}$$

Post Megfelelkezési Probléma

$$\frac{\#}{\#q_0bab\#} \mid \frac{q_0b}{aq_2} \frac{a}{a} \frac{b}{b} \frac{\#}{\#} \mid \frac{a}{a} \frac{q_2a}{q_1b} \frac{b}{b} \frac{\#}{\#} \mid \frac{aq_i}{q_i} \frac{b}{b} \frac{b}{b} \frac{\#}{\#} \mid \frac{q_ib}{q_i} \frac{b}{b} \frac{\#}{\#} \mid \frac{q_ib}{q_i} \frac{\#}{\#} \mid \frac{q_i\#\#}{\#}$$

A fenti példán szemléltetjük, hogy $w \in L(M) \iff D$ -nek van d -vel kezdődő megoldása.

Az első blokk csak a $d = \frac{\#}{\#q_0bab\#}$ kezdődődominóból áll.

A következő két blokkban alul és felül is konfigurációk következnek, felül mindig eggyel "lemaradva".

A 4.-6. blokkokban a $\frac{aq_i}{q_i}$ (és $\frac{q_ia}{q_i}$) típusú dominókkal egyesével behozható a felső szó lemaradása, egészen addig, amíg az alsó rész már csak $q_i\#$ -al hosszabb.

Végül a 7. blokkban csak egy (záró)dominó szerepel, melynek az a szerepe, hogy behozza a még megmaradt lemaradást.

Post Megfelelkezési Probléma

A fenti példa alapján meg lehet általános esetben is konstruálni egy megoldást, így $w \in L(M) \Rightarrow$ van $\langle D, d \rangle$ -nak megoldása.

Másrészt ha van d -vel kezdődő megoldás, akkor ez a dominósorozat két szavának hosszára vonatkozó megfontolások alapján csak q_i -t tartalmazó dominók használatával lehetséges. Meggondolható, hogy minden kirakás gyakorlatilag konfigurációátmenetek sorozata kell legyen az első q_i megjelenéséig, és így a w szóhoz tartozó kezdőkonfigurációból el lehet jutni elfogadó konfigurációba, azaz $w \in L(M)$.

Nyilván $\langle D, d \rangle \langle M, w \rangle$ -ből TG-pel kiszámítható, így beláttuk, hogy $L_u \leq L_{\text{MPMP}}$.

Innen a tétel bizonyítása: $L_u \leq L_{\text{MPMP}}$, $L_{\text{MPMP}} \leq L_{\text{PMP}}$ és tudjuk már, hogy $L_u \notin R$. Ebből a visszavezetés tranzitivitása és korábbi tételünk alapján $L_{\text{PMP}} \notin R$.

CF nyelvtanokkal kapcsolatos eldönthetetlen problémák

Egyértelmű nyelvtan

Egy G környezetfüggetlen (CF, 2-es típusú) nyelvtan **egyértelmű**, ha minden $L(G)$ -beli szónak pontosan egy baloldali levezetése van G -ben. (Baloldali levezetés: mindig a legbaloldalibb nemterminálist írjuk át a mondatformában.)

$$L_{\text{ECF}} = \{\langle G \rangle \mid G \text{ egy egyértelmű CF nyelvtan}\}.$$

Tétel

$$L_{\text{ECF}} \notin R$$

Bizonyítás: Megmutatjuk, hogy $L_{\text{PMP}} \leq \overline{L_{\text{ECF}}}$.

Legyen $D = \left\{ \frac{u_1}{v_1}, \dots, \frac{u_n}{v_n} \right\}$ egy tetszőleges dominókészlet.

$\Delta := \{a_1, \dots, a_n\}$ úgy, hogy $\Gamma \cap \Delta = \emptyset$.

$$P_A := \{A \rightarrow u_1 A a_1, \dots, A \rightarrow u_n A a_n, A \rightarrow \varepsilon\}.$$

$$P_B := \{B \rightarrow v_1 B a_1, \dots, B \rightarrow v_n B a_n, B \rightarrow \varepsilon\}.$$

CF nyelvtanokkal kapcsolatos eldönthetetlen problémák

Egyértelmű nyelvtan

Bizonyítás: (folyt.)

$$G_A = \langle A, \{A\}, \Gamma \cup \Delta, P_A \rangle. \quad G_B = \langle B, \{B\}, \Gamma \cup \Delta, P_B \rangle.$$

$$G_D = \langle S, \{S, A, B\}, \Gamma \cup \Delta, \{S \rightarrow A, S \rightarrow B\} \cup P_A \cup P_B \rangle.$$

$f : \langle D \rangle \rightarrow \langle G_D \rangle$ visszavezetés, mert:

* ha $\frac{u_{i_1}}{v_{i_1}} \cdots \frac{u_{i_m}}{v_{i_m}}$ megoldása D -nek, akkor $u_{i_1} \cdots u_{i_m} = v_{i_1} \cdots v_{i_m}$.

De ekkor $u_{i_1} \cdots u_{i_m} a_{i_m} \cdots a_{i_1} = v_{i_1} \cdots v_{i_m} a_{i_m} \cdots a_{i_1}$ kétféleképpen is levezethető, így G_D nem egyértelmű.

* ha G_D nem egyértelmű, akkor van olyan szó, aminek két baloldali levezetése van. De ezek $S \rightarrow A$ -val illetve $S \rightarrow B$ -vel kell kezdődjenek, hiszen G_A és G_B egyértelmű. A generált szavak xy , $x \in \Gamma^*$, $y \in \Delta^*$ alakúak, így ugyanaz a generált Γ feletti prefix is. Így a két levezetés D egy megoldását adja.

f nyilván TG-pel kiszámítható. Mivel $L_{\text{PMP}} \notin R$, következik, hogy $L_{\text{ECF}} \notin R$, amiből kapjuk, hogy $L_{\text{ECF}} \notin R$.

CF nyelvtanokkal kapcsolatos eldönthetetlen problémák

Közös metszet, ekvivalencia, tartalmazás

Tétel

Eldönthetetlenek az alábbi CF nyelvtanokkal kapcsolatos kérdések.
Legyen G_1 és G_2 két CF nyelvtan.

- ▶ $L(G_1) \cap L(G_2) \neq \emptyset$
- ▶ $L(G_1) = \Gamma^*$ valamely Γ -ra
- ▶ $L(G_1) = L(G_2)$
- ▶ $L(G_1) \subseteq L(G_2)$

Csak az első bizonyítjuk. L_{PMP} -t vezethetjük vissza rá. Legyen $D = \left\{ \frac{u_1}{v_1}, \dots, \frac{u_n}{v_n} \right\}$ a dominókészlet. Készítsük el a fenti G_A és G_B nyelvtanokat. Könnyen látható, hogy D -nek akkor és csak akkor van megoldása, ha $L(G_A)$ -nak és $L(G_B)$ -nek van nemüres metszete.
(A másik 3 állítás: biz. nélkül)

Eldönthetetlen problémák az elsőrendű logikában

Tétel

Eldönthetetlen, hogy A elsőrendű logikai formulára

(1) $\models A$ teljesül-e (logikailag igaz-e).

(biz. nélkül). L_{PMP} -t lehet visszavezetni rá. Azaz minden D dominókészlethez megadható egy A_D elsőrendű formula, melyre van D -nek megoldása $\Leftrightarrow \models A_D$. (részletek l. pl. Gazdag jegyzet)

Következmény

Legyen $\mathcal{F}$ egy elsőrendű formulahalmaz és A egy elsőrendű formula.
Eldönthetetlen, hogy

(2) A kielégíthetetlen-e

(3) A kielégíthető-e

(4) $\mathcal{F} \models A$ teljesül-e

Bizonyítás: (2) $\models \neg A \Leftrightarrow A$ kielégíthetetlen. (3) Eldönthetetlen nyelv komplementere. (4) Kielégíthetlenségre visszavezethető (l. logika rész).

Eldönthetetlen problémák az elsőrendű logikában

Logikából tanultuk, hogy van olyan algoritmus, ami egy tetszőleges A elsőrendű formulára pontosan akkor áll meg igen válasszal, ha A kielégíthetetlen (például a elsőrendű logika rezolúciós algoritmus). Ezért a kielégíthetlenség eldöntése RE-beli probléma.

$\Rightarrow$ a kielégíthetőség eldöntése nem RE-beli probléma.

Mi a helyzet nulladrendű logika esetén?

A fenti kérdések mindegyike eldönthető. (ítélettábla). Véges sok interpretáció van, elsőrendben végtelen.

Nulladrendű logikában, az a kérdés van-e hatékony megoldás.

A továbbiakban az R nyelvosztályt vizsgáljuk. (Bonyolultságelmélet.)

BONYOLULTSÁGELMÉLET

Determinisztikus és nemdeterminisztikus időbonyolultsági osztályok

A továbbiakban eldönthető problémákkal foglalkozunk, ilyenkor a kérdés az, hogy milyen hatékonyan dönthető el az adott probléma.

- ▶ $\text{TIME}(f(n)) = \{L \mid L \text{ eldönthető } O(f(n)) \text{ időigényű determinisztikus TG-pel}\}$
- ▶ $\text{NTIME}(f(n)) = \{L \mid L \text{ eldönthető } O(f(n)) \text{ időigényű NTG-pel}\}$
- ▶ $P = \bigcup_{k \geq 1} \text{TIME}(n^k)$.
- ▶ $NP = \bigcup_{k \geq 1} \text{NTIME}(n^k)$.
- ▶ Észrevétel: $P \subseteq NP$.
- ▶ Sejtés: $P \neq NP$ (sejtjük, hogy igaz, de bizonyítani nem tudjuk).

NP

A P tartalmazza a gyakorlatban is hatékonyan megoldható problémákat.

Milyen problémákat tartalmaz NP?

Egy L NP-beli problémához definíció szerint létezik öt polinom időben eldöntő NTG ami gyakran a következőképpen működik: a probléma minden I bemenetére polinom időben „megsejti” (azaz nemdeterminisztikusan generálja) I egy lehetséges m megoldását és polinom időben leellenőrzi (determinisztikusan), hogy m alapján $I \in L$ -e.

A következőkben a P és NP bonyolultsági osztályok közötti kapcsolatot vizsgáljuk.

Polinom idejű visszavezetés

Polinom időben kiszámítható szófüggvény

Az $f : \Sigma^* \rightarrow \Delta^*$ szófüggvény **polinom időben kiszámítható**, ha van olyan Turing-gép, ami polinom időben kiszámítja.

Visszavezetés polinom időben

$L_1 \subseteq \Sigma^*$ **polinom időben visszavezethető** $L_2 \subseteq \Delta^*$ -ra, ha van olyan $f : \Sigma^* \rightarrow \Delta^*$ polinom időben kiszámítható szófüggvény, hogy $w \in L_1 \Leftrightarrow f(w) \in L_2$. Jelölés: $L_1 \leq_p L_2$.

A polinom idejű visszavezetést Richard Karpról elnevezve *Karp-redukciónak* is nevezik.

Tétel

- ▶ Ha $L_1 \leq_p L_2$ és $L_2 \in P$, akkor $L_1 \in P$.
- ▶ Ha $L_1 \leq_p L_2$ és $L_2 \in NP$, akkor $L_1 \in NP$.

Az elsőt bizonyítjuk, a második analóg.

Polinom idejű visszavezetés

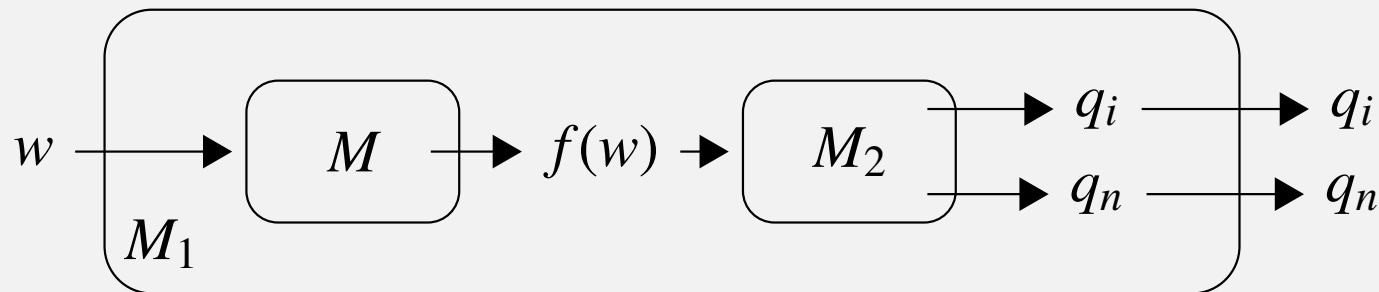
Bizonyítás:

Legyen $L_2 \in P$ és tegyük fel, hogy $L_1 \leq_p L_2$.

Legyen M_2 az L_2 -t eldöntő, míg M a visszavezetést kiszámító TG.

Feltehetjük, hogy M $p(n)$ és M_2 $p_2(n)$ polinom idejű TG-ek.

Konstruáljuk meg M_1 -et:

- ▶ M_1 eldönti az L_1 nyelvet
- ▶ ha w n hosszú, akkor $f(w)$ legfeljebb $p(n)$ hosszú lehet
- ▶ M_1 időigénye $p_2(p(n))$, ami szintén polinom

Polinom idejű visszavezetés

Adott problémaosztályra nézve nehéz nyelv

Legyen $\mathfrak{C}$ egy problémaosztály. egy L probléma **$\mathfrak{C}$ -nehéz** (a polinom idejű visszavezetésre nézve), ha minden $L' \in \mathfrak{C}$ esetén $L' \leq_p L$.

Adott problémaosztályban teljes nyelv

Egy $\mathfrak{C}$ -nehéz L probléma **$\mathfrak{C}$ -teljes**, ha $L \in \mathfrak{C}$.

Tétel

Legyen L egy NP-teljes probléma. Ha $L \in P$, akkor $P = NP$.

Bizonyítás: Elég megmutatni, hogy $NP \subseteq P$.

Legyen $L' \in NP$ egy tetszőleges probléma.

Ekkor $L' \leq_p L$, hiszen L NP-teljes.

Mivel $L \in P$, ezért az előző tétel alapján $L' \in P$.

Ez minden $L' \in NP$ -re elmondható, ezért $NP \subseteq P$.

Logika és számításelmélet

11. előadás

NP-teljesség

Emlékeztetőül:

NP-teljes nyelv

Egy L probléma **NP-teljes** (a polinom idejű visszavezetésre nézve), ha

- ▶ $L \in \text{NP}$
- ▶ L NP-nehéz, azaz minden $L' \in \text{NP}$ esetén $L' \leq_p L$.

Azaz az NP-teljes problémák (ha vannak) az NP-beli problémák legnehezebbjei. Egyikre sem ismeretes polinomiális algoritmus és nem túl valószínű, hogy valaha is lesz ugyanis láttuk, hogy elég egyetlen NP-teljes problémáról bizonyítani, hogy P-beli, ez implikálná, hogy $P = \text{NP}$.

Van-e NP-teljes probléma egyáltalán?

$\text{SAT} = \{ \langle \varphi \rangle \mid \varphi \text{ kielégíthető nulladrendű KNF} \}$

Tétel (Cook)

SAT NP-teljes.

Cook tétel bizonyítás

Bizonyítás:

- ▶ $\text{SAT} \in \text{NP}$: Adott egy φ input. Egy NTG egy számítási ágán polinom időben előállít egy I interpretációt. Majd szintén polinom időben ellenőrzi, hogy ez kielégíti-e φ -t.
- ▶ SAT NP-nehéz: ehhez kell, $L \leq_p \text{SAT}$, minden $L \in \text{NP}$ -re.
  - Legyen $M = \langle Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_i, q_n \rangle$ egy L -et eldöntő $p(n)$ polinom időkorlátos NTG. (Feltehető, hogy $p(n) \geq n$.)
  - Legyen továbbá $w = a_1 \cdots a_n \in \Sigma^*$ egy szó.
  - M segítségével megadunk egy polinom időben előállítható φ_w nulladrendű KNF formulát, melyre $w \in L \Leftrightarrow \langle \varphi_w \rangle \in \text{SAT}$.
  - M egy számítása w -n leírható egy T táblázattal, melynek
    - első sora $\# \sqcup^{p(n)} C_0 \sqcup^{p(n)-n} \#$, ahol $C_0 = q_0 w M$ kezdőkonfigurációja w -n
    - T egymást követő két sora M egymást követő két konfigurációja (elegendő $\sqcup$ -el kiegészítve, elején és a végén egy $\#$ -el). Minden sor $2p(n) + 3$ hosszú.

Cook tétel bizonyítás (folyt.)

- $p(n) + 1$ sor van. Ha hamarabb jut elfogadó konfigurációba, akkor onnantól kezdve ismételjük meg az elfogadó konfigurációt.

Diagram illustrating the grid structure for the reduction. The grid has $2p(n) + 3$ columns and $p(n) + 1$ rows. The top row is labeled "kezdőkonf." (initial configuration) and contains symbols: $\#$, 11 squares, q_0 , a_1 , $\dots$, a_n , 11 squares, $\#$. The first column is labeled "1. konf.", the second "2. konf.", and the last " $p(n)$. konf.". The grid is divided into three regions: a top region with a diagonal band of shaded cells, a middle region with a diagonal band of white cells, and a bottom region with a diagonal band of shaded cells. The grid is labeled " $2p(n) + 3$ oszlop" (columns) at the bottom and " $p(n) + 1$ sor" (rows) on the right.

- a konfigurációátmenet definíciója miatt bármely két sor közötti különbség belefér egy 2x3-as "ablakba"
- T magassága akkora, hogy minden, $\leq p(n)$ lépéses átmenetet tartalmazhasson. A $\sqcup$ -ek számát ($\Rightarrow T$ szélességét) pedig úgy, hogy az ablakok biztosan "ne eshessenek le" egyik oldalon se.

Cook tétel bizonyítás (folyt.)

- φ_w ítéletváltozói $X_{i,j,s}$ alakúak, melynek jelentése: T i -ik sorának j -ik cellájában az s szimbólum van, ahol $s \in \Delta = Q \cup \Gamma \cup \{\#\}$.
- φ_w a w bemenetre M minden lehetséges legfeljebb $p(n)$ lépésű működését leírja. Felépítése: $\varphi_w = \varphi_0 \wedge \varphi_{\text{start}} \wedge \varphi_{\text{move}} \wedge \varphi_{\text{accept}}$.
- φ_0 akkor és csak akkor legyen igaz, ha minden cellában pontosan 1 betű van:

$$\varphi_0 := \bigwedge_{\substack{1 \leq i \leq p(n)+1 \\ 1 \leq j \leq 2p(n)+3}} \left(\left(\bigvee_{s \in \Delta} X_{i,j,s} \right) \wedge \bigwedge_{s,t \in \Delta, s \neq t} (\neg X_{i,j,s} \vee \neg X_{i,j,t}) \right)$$

- φ_{start} akkor és csak akkor legyen igaz, ha T első sora a $\sqcup$ -okkal és $\#$ -ekkel a fent említett módon adott hosszúságúra kiegészített kezdőkonfiguráció.

$$\varphi_{\text{start}} := X_{1,1,\#} \wedge X_{1,2,\sqcup} \wedge \cdots \wedge X_{1,2p(n)+2,\sqcup} \wedge X_{1,2p(n)+3,\#}$$

Cook tétel bizonyítás (folyt.)

– φ_{move} akkor és csak akkor legyen igaz, ha minden ablak legális, azaz δ szerinti átmenetet ír le:

$$\varphi_{\text{move}} := \bigwedge_{\substack{1 \leq i \leq p(n) \\ 2 \leq j \leq 2p(n)+2}} \psi_{i,j},$$

ahol $\psi_{i,j} \sim \bigvee_{\substack{(b_1, \dots, b_6) \\ \text{legális ablak}}} X_{i,j-1,b_1} \wedge X_{i,j,b_2} \wedge X_{i,j+1,b_3} \wedge X_{i+1,j-1,b_4} \wedge X_{i+1,j,b_5} \wedge X_{i+1,j+1,b_6}$

b_1	b_2	b_3
b_4	b_5	b_6

De: $\psi_{i,j}$ nem elemi diszjunkció!!! Ezért e helyett:

$$\psi_{i,j} := \bigwedge_{\substack{(b_1, \dots, b_6) \\ \text{illegális ablak}}} \neg X_{i,j-1,b_1} \vee \neg X_{i,j,b_2} \vee \neg X_{i,j+1,b_3} \vee \neg X_{i+1,j-1,b_4} \vee \neg X_{i+1,j,b_5} \vee \neg X_{i+1,j+1,b_6}$$

Cook tétel bizonyítás (folyt.)

– végezetül: φ_{accept} akkor és csak akkor legyen igaz, ha az utolsó sorban van q_i -t:

$$\varphi_{\text{accept}} = \bigvee_{j=2}^{2p(n)+2} X_{p(n)+1,j,q_i}$$

.

- $w \in L \Leftrightarrow$ az M NTG-nek van w -t elfogadó számítása $\Leftrightarrow T$ kitölthető úgy, hogy ϕ_w igaz $\Leftrightarrow \phi_w$ kielégíthető $\Leftrightarrow \langle \varphi_w \rangle \in \text{SAT}$,

- hány literált tartalmaz a φ_w formula? Legyen $k = |\Delta|$.

$\phi_0 : (p(n) + 1)(2p(n) + 3)(k + k(k - 1)) = O(p^2(n))$,

$\varphi_{\text{start}} : 2p(n) + 3 = O(p(n))$,

$\varphi_{\text{move}} : \leq p(n)(2p(n) + 1)k^6 \cdot 6 = O(p^2(n))$,

$\varphi_{\text{accept}} : 2p(n) + 1 = O(p(n))$,

azaz φ_w $O(p^2(n))$ méretű, így polinom időben megkonstruálható

- tehát $w \mapsto \langle \varphi_w \rangle$ pol. idejű visszavezetés, így $L \leq_p \text{SAT}$.

- Ez tetszőleges $L \in \text{NP}$ nyelvre elmondható. Így SAT NP-nehéz.

Mivel NP-beli, ezért NP-teljes is.

További NP-teljes problémák, kSAT

Tétel

Ha L NP-teljes, $L \leq_p L'$ és $L' \in \text{NP}$, akkor L' NP-teljes.

Bizonyítás: Legyen $L'' \in \text{NP}$ tetszőleges. Mivel L NP-teljes, ezért $L'' \leq_p L$. Mivel a feltételek szerint $L \leq_p L'$, ezért a polinom idejű visszavezetések tranzitívítása miatt ($p_1(p_2(n))$ is polinom!) L' NP-nehéz. Ebből és a 3. feltételből következik az állítás.

Tehát polinom idejű visszavezetéssel további nyelvek NP-teljessége bizonyítható.

$k\text{SAT} = \{\langle \varphi \rangle \mid \varphi \text{ kielégíthető KNF és minden tagban pontosan } k \text{ különböző literál van}\}.$

Az ilyen formulákat $k\text{KNF}$ -nek nevezzük a továbbiakban.

3SAT NP-teljesége

Tétel

3SAT NP-teljes.

► 3SAT NP-beli: lásd SAT

► $\text{SAT} \leq_p 3\text{SAT}$

Kell $f : \varphi \mapsto \varphi'$, φ KNF, φ' 3KNF, φ' kielégíthető $\Leftrightarrow \varphi$ kielégíthető, f polinom időben kiszámolható.

$\varphi \mapsto \varphi'$:

ℓ	$\ell \vee X \vee Y, \ell \vee X \vee \neg Y, \ell \vee \neg X \vee Y, \ell \vee \neg X \vee \neg Y$
$\ell_1 \vee \ell_2$	$\ell_1 \vee \ell_2 \vee X, \ell_1 \vee \ell_2 \vee \neg X$
$\ell_1 \vee \ell_2 \vee \ell_3$	$\ell_1 \vee \ell_2 \vee \ell_3$
$\ell_1 \vee \ell_2 \vee \ell_3 \vee \ell_4$	$\ell_1 \vee \ell_2 \vee X, \neg X \vee \ell_3 \vee \ell_4$
$\ell_1 \vee \dots \vee \ell_n \ (n \geq 5)$	$\ell_1 \vee \ell_2 \vee X_1, \neg X_1 \vee \ell_3 \vee X_2, \dots, \neg X_{n-2} \vee \ell_{n-1} \vee \ell_n$

$X, Y, X_1, \dots, X_{n-2}$ új ítéletváltozók. φ' ezek konjunkciója.

Megjegyzés: HORNSAT: mint SAT, de klózonként max. 1 pozitív literál lehet. HORNSAT és 2SAT $\in P$.

3 színezhetőség

Egy gráf k -**színezhető**, ha csúcsai k színnel színezhetők úgy, hogy a szomszédos csúcsok színei különbözőek.

$3\text{SZÍNEZÉS} = \{\langle G \rangle \mid G \text{ 3-színezhető}\}$

Tétel

3SZÍNEZÉS NP-teljes.

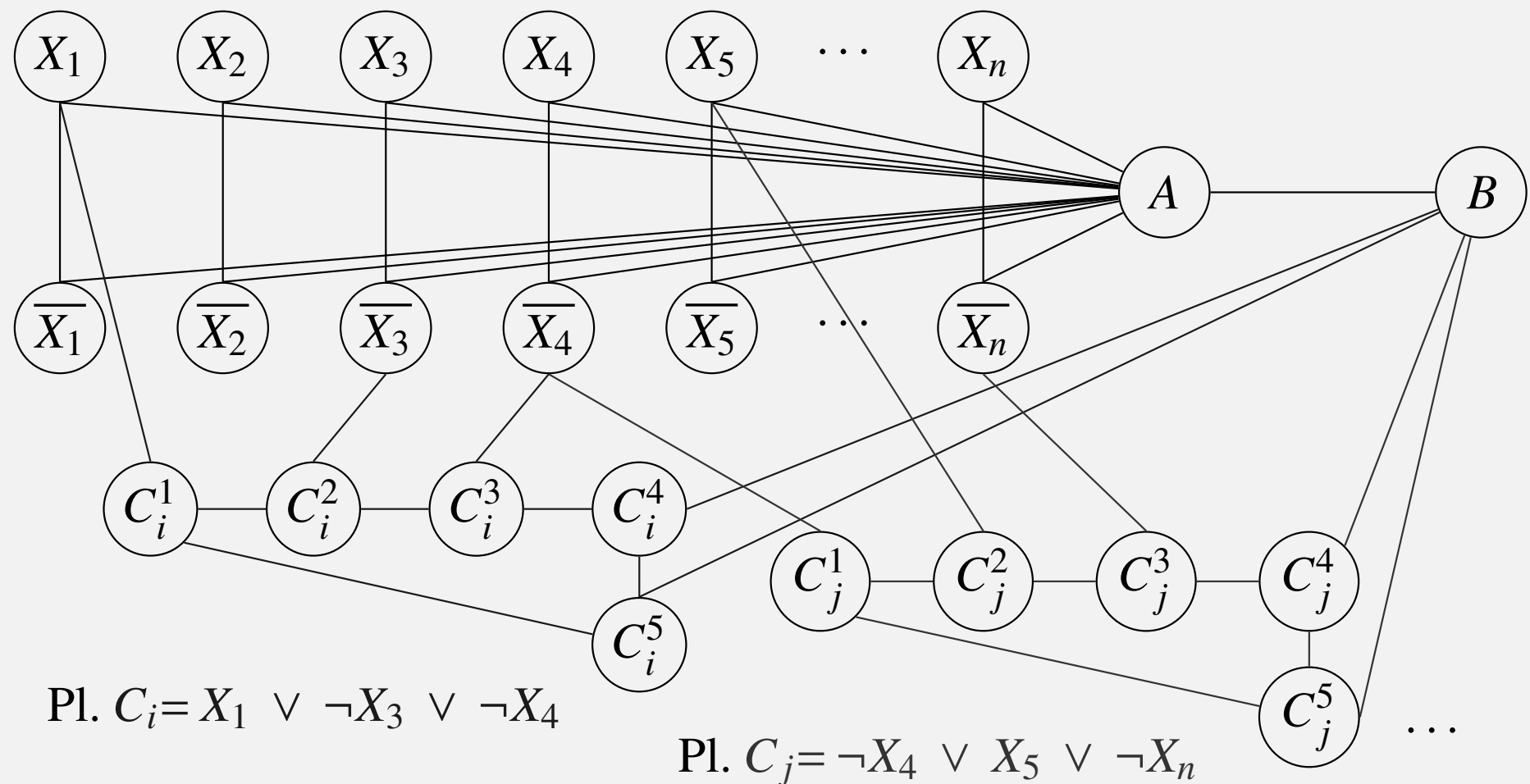
- ▶ 3SZÍNEZÉS NP-beli: egy NTG számítási ágai színezzék ki a gráfot. Egy konkrét színezésről ellenőrizni, hogy helyes-e polinom időben megtehető.
- ▶ $3\text{SAT} \leq_p 3\text{SZÍNEZÉS}$

Elegendő minden φ 3KNF formulához polinom időben elkészíteni egy G_φ gráfot úgy φ kielégíthető $\Leftrightarrow G_\varphi$ 3 színezhető.

3 színezhetőség

Legyenek $X_1, \dots, X_n$ a φ -ben előforduló ítéletváltozók. Továbbá $\varphi = C_1 \wedge \dots \wedge C_m$, azaz $C_1, \dots, C_m$ φ pontosan 3 literálból álló klózai.

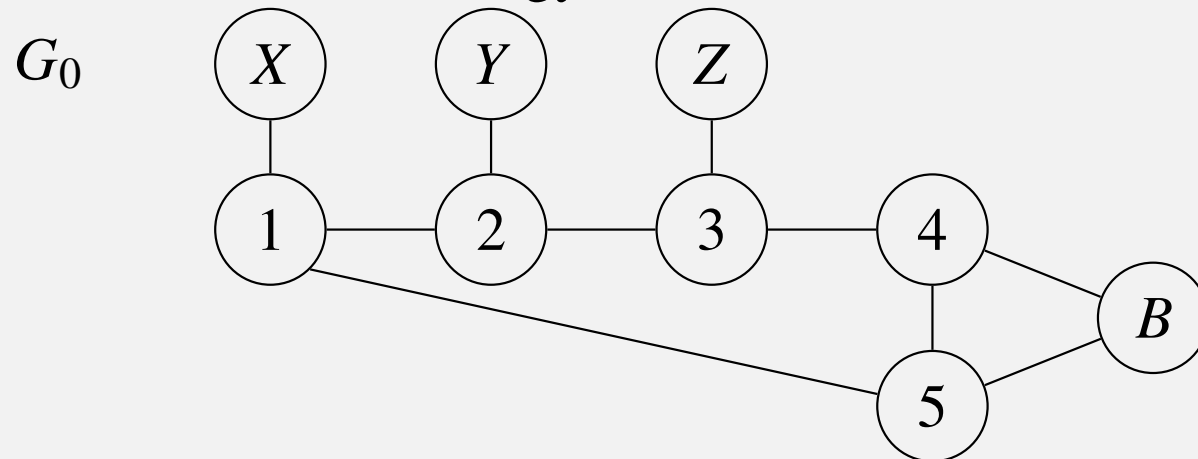
G_φ konstrukciója:

Minden klózhoz tartozik egy ötszög a fenti módon.

3 színezhetőség

Lemma: Legyen G_0 az alábbi gráf és tegyük fel, hogy az X, Y, Z, B csúcsokat 2 színnel kiszíneztük. Akkor és csak akkor létezik ehhez a parciális színezéshez az egész G_0 -ra kiterjeszthető 3-színezés, ha X, Y, Z, B nem mind egyszínű.

A lemma bizonyítása:

- ▶ Ha X, Y, Z, B egyszínű, akkor a maradék 2 színnel kéne az ötszöget kiszínezni, amit nem lehet.
- ▶ Egyébként megadunk egy színezést. *1. lépés:* első körben csak 2 színt használunk, 1,2,3,4,5-öt színezzük az $\{X, Y, Z, B\}$ -beli szomszédjával ellentétes színűre.

3 színezhetőség

Ez persze még nem jó, mert 1,2,3,4,5 között lehetnek azonos színű szomszédok.

2. lépés: bevetjük a 3. színt: ha 1,2,3,4,5 között van ciklikusan, az óramutató járása szerint valahány egymás utáni egyszínű csúcs, akkor minden párosadikat színezzük át a 3. színre.

A visszavezetés bizonyítása:

- Tegyük fel hogy φ kielégíthető, ekkor meg kell adnunk G_φ egy 3-színezését. Legyenek a színek piros, zöld és kék. Ha X_i igaz, akkor legyen az X_i csúcs zöld, az $\overline{X_i}$ csúcs piros. Ha hamis, akkor épp fordítva. A legyen kék és B legyen piros. Mivel minden klóz ki van elégítve, így minden ötszöghöz van zöld (az igaz literál) és piros szomszéd (B) is, így a lemma miatt a színezés minden ötszögre kiterjeszthető.

3 színezhetőség

- ▶ Tegyük fel most, hogy G_φ ki van színezve 3 színnel. Ámnfth. A kék. Mivel $X_1, \dots, X_n, \overline{X_1}, \dots, \overline{X_n}$ mind A szomszédai, így egyikük se lehet kék. Továbbá az $(X_i, \overline{X_1})$ párok össze vannak kötve, így minden párban pontosan egy piros és pont egy zöld csúcs van. Ámnfth. B piros (a zöld eset analóg). Mivel az ötszögek ki vannak színezve, ezért a lemma miatt minden ötszögnek van zöld szomszédja. Az " $X_i := \text{igaz} \Leftrightarrow X_i$ csúcs zöld" interpretáció tehát kielégíti φ -t.

Tehát beláttuk, hogy $\varphi \mapsto G_\varphi$ visszavezetés. Mivel G_φ φ ismeretében az input méretének polinomja időben legyártható, ezért a visszavezetés polinom idejű.

Mivel 3SAT NP-teljes korábbi tételünk miatt 3SZÍNEZÉS is az.

Megjegyzés: 2SZÍNEZÉS $\in P$

3 irányítatlan gráfokkal kapcsolatos probléma

Az alábbi nyelvek esetén G egyszerű, irányítatlan gráf k pedig egy nemnegatív egész. G egy teljes részgráfját **klikknek**, egy üres részgráfját **független ponthalmaznak** mondjuk.

$\text{KLIKK} = \{\langle G, k \rangle \mid G\text{-nek van } k \text{ méretű klikkje}\}$

$\text{FÜGGETLEN PONT HALMAZ} =$

$\{\langle G, k \rangle \mid G\text{-nek van } k \text{ méretű független ponthalmaza}\}$

Legyen $S \subseteq V(G)$ és $E \in E(G)$. Ha $S \cap E \neq \emptyset$, akkor a csúcshalmaz **lefogja** E -t. Ha S minden $E \in E(G)$ élt lefog, akkor S egy **lefogó ponthalmaz**.

[Megjegyzés: LEFOGÓ PONT HALMAZ a Gazdag jegyzetben CSÚCSLEFEDÉS néven szerepel]

$\text{LEFOGÓ PONT HALMAZ} = \{\langle G, k \rangle \mid G\text{-nek van } k \text{ méretű lefogó ponthalmaza}\}$

Ha G -nek van k méretű klikkje/független ponthalmaza, akkor bármely kisebb k -ra is van. Ha van k méretű lefogó ponthalmaz, akkor bármely nagyobb k -ra is van ($k \leq |V(G)|$).

FÜGGETLEN PONTALMAZ

Tétel

KLIKK, FÜGGETLEN PONTALMAZ, LEFOGÓ PONTALMAZ NP-teljes.

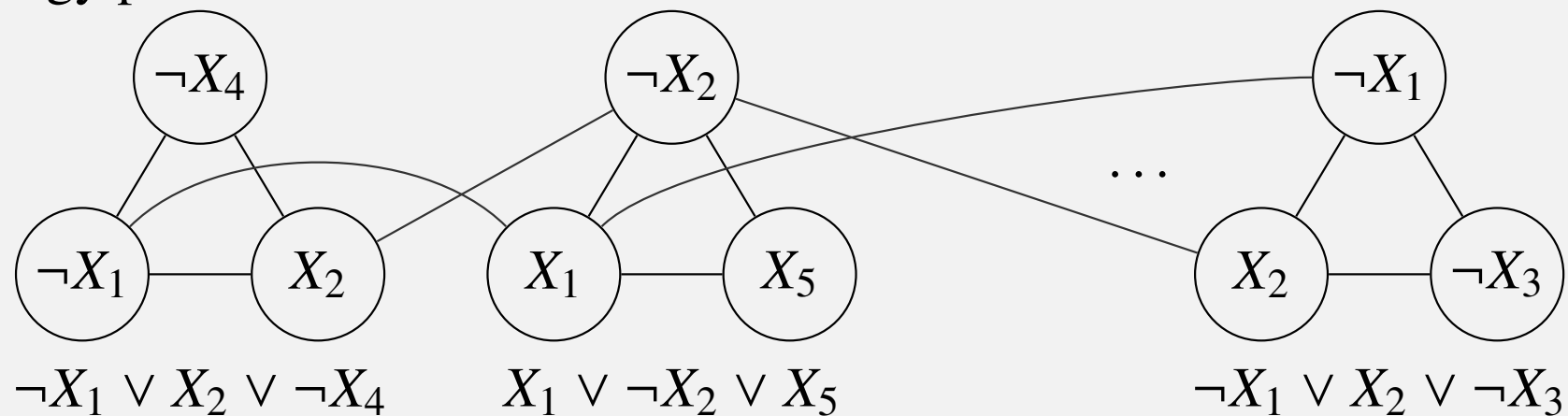
- ▶ Egy NTG egy számítási ágán vizsgáljon meg egy k elemű pontalmazt. Mindhárom esetben az ellenőrzés polinomiális.
- ▶ $3SAT \leq_p$ FÜGGETLEN CSÚCSALMAZ

Kell: $f : \varphi \mapsto (G_\varphi, k)$, φ 3KNF, G_φ -ben van k független akkor és csak akkor ha φ kielégíthető.

(G_φ, k) konstrukciója: minden egyes $L_1 \vee L_2 \vee L_3$ klózhoz vegyünk fel egy a többitől diszjunkt háromszöget, a csúcsokhoz rendeljük hozzá a literálokat. Így m darab klóz esetén $3m$ csúcsot kapunk. Kössük össze éllel ezen felül a komplement párokat is.
 $k := m$.

FÜGGETLEN PONTHALMAZ

Egy példa:

* Ha φ kielégíthető, akkor minden klózban van kielégített literál, válasszunk klózonként egyet, ezeknek megfelelő csúcsok m elemű független csúcshalmazt alkotnak.

* Ha G_φ -ben van m független csúcs, akkor ez csak úgy lehet, ha háromszögenként 1 van. Vegyünk egy ilyen, ezen csúcsoknak megfelelő literálok között nem lehet komplementens pár, hiszen azok össze vannak kötve. Így a független halmaznak megfelelő, (esetleg csak parciális) interpretáció kielégít minden klózt. Ha nincs minden változó kiértékelve, egészítsük ki tetszőlegesen egy interpretációvá.

KLIKK, LEFOGÓ PONTALMAZ

- FÜGGETLEN PONTALMAZ $\leq_p$ KLIKK

$$f : (G, k) \mapsto (\bar{G}, k)$$

Ez jó visszavezetés, mert ami G -ben klikk az $\bar{G}$ -ban független pontalmaz és viszont.

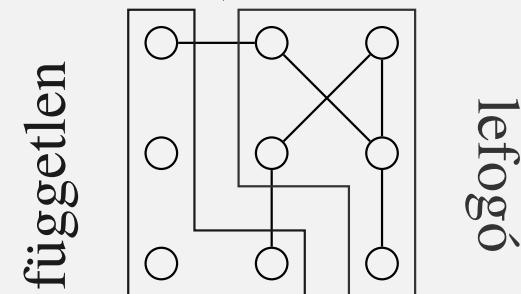
- FÜGGETLEN PONTALMAZ $\leq_p$ LEFOGÓ PONTALMAZ

$$f : (G, k) \mapsto (G, |V(G)| - k)$$

Ha G -ben van k méretű F független pontalmaz, akkor van $|V(G)| - k$ méretű lefogó pontalmaz (F komplementere).

Ha G -ben van $|V(G)| - k$ méretű L lefogó pontalmaz, akkor van k méretű független pontalmaz (L komplementere).

Mindkét visszavezetés polinom időben kiszámítható.

Lefogó ponthalmaz hipergráfokban

S egy **hipergráf** (vagy halmazrendszer), ha $S = \{A_1, \dots, A_n\}$, ahol $A_i \subseteq U$, $(1 \leq i \leq n)$ valamely U alaphalmazra. $H \subseteq U$ egy **lefogó ponthalmaz**, ha $\forall 1 \leq i \leq n : H \cap A_i \neq \emptyset$.

HIPERGRÁF LEFOGÓ PONTALMAZ = $\{\langle S, k \rangle \mid S \text{ egy hipergráf és } S\text{-hez van } k \text{ elemű lefogó ponthalmaz}\}$.

Tétel

HIPERGRÁF LEFOGÓ PONTALMAZ NP-teljes.

Bizonyítás: HIPERGRÁF LEFOGÓ PONTALMAZ NP-beli, hiszen polinom időben ellenőrizhető, hogy U egy részhalmaza minden S -beli halmazt metsz-e.

LEFOGÓ PONTALMAZ a HIPERGRÁF LEFOGÓ PONTALMAZ speciális esete, hiszen a gráf a hipergráf speciális esete: egy gráf éleire úgy gondolunk, mint 2-elemű halmazokra, így a gráf éleinek halmaza egy hipergráf. (A visszavezetés az identikus leképezés.

$U := V(G)$, $S := E(G)$, k ugyanaz).

[Megjegyzés: a Gazdag jegyzetben HITTING SET]

Logika és számításelmélet

12. előadás

Irányítatlan/irányított Hamilton út/kör

Hamilton út/kör

Adott egy $G = (V, E)$ irányítatlan / irányított gráf ($|V| = n$). Egy $P = v_{i_1}, \dots, v_{i_n}$ felsorolása a csúcsoknak **Hamilton út** G -ben, ha $\{v_{i_1}, \dots, v_{i_n}\} = V$ és minden $1 \leq k \leq n - 1$ -re $\{v_{i_k}, v_{i_{k+1}}\} \in E$ (illetve irányított esetben $(v_{i_k}, v_{i_{k+1}}) \in E$). Ha $\{v_{i_n}, v_{i_1}\} \in E$ (illetve irányított esetben $(v_{i_n}, v_{i_1}) \in E$) is teljesül, akkor P **Hamilton kör**.

Jelölés: H-út/ H-kör Hamilton út/ Hamilton kör helyett.

$HÚ = \{\langle G, s, t \rangle \mid \text{van a } G \text{ irányított gráfban } s\text{-ből } t\text{-be H-út}\}.$

$IHÚ = \{\langle G, s, t \rangle \mid \text{van a } G \text{ irányítatlan gráfban } s\text{-ből } t\text{-be H-út}\}.$

$IHK = \{\langle G \rangle \mid \text{van a } G \text{ irányítatlan gráfban H-kör}\}.$

Irányított $s - t$ -Hamilton út NP teljessége

Tétel

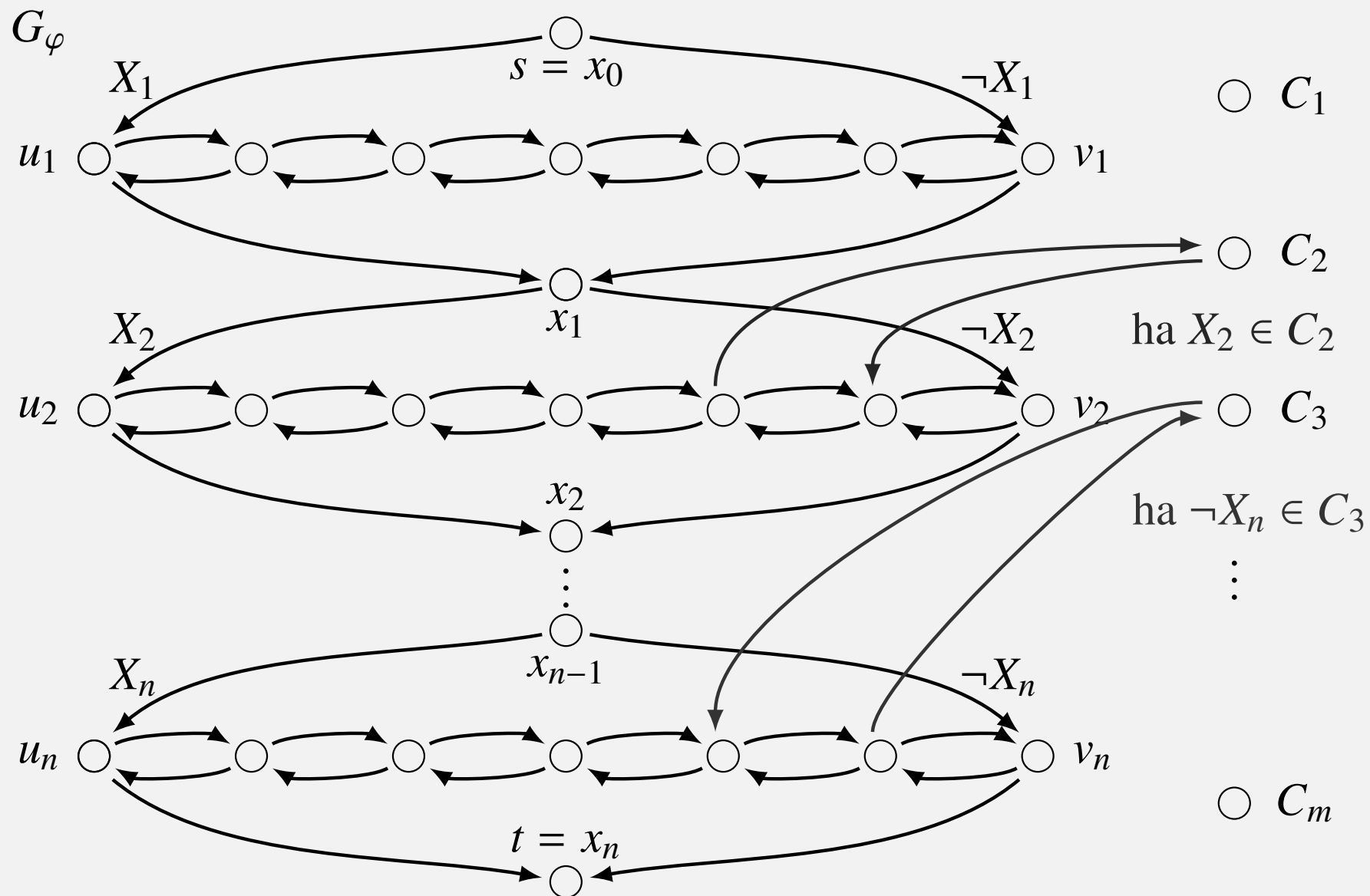
HÚ NP-teljes

Bizonyítás: NP-beli, hiszen polinom időben előállítható egy n darab csúcs egy P felsorolása. P -ről polinom időben ellenőrizhető, hogy a csúcsok egy permutációja-e és hogy tényleg H-út-e.

$\text{SAT} \leq_p \text{HÚ}$. Elég bármely φ KNF-hez konstruálni (G_φ, s, t) -t azzal a tulajdonsággal, hogy φ kielégíthető $\Leftrightarrow$ a G_φ -ben van s -ből t -be H-út.

Legyenek $X_1, \dots, X_n$ a φ -ben előforduló ítéletváltozók és $C_1, \dots, C_m$ φ klózai.

Irányított $s - t$ -Hamilton út NP teljessége

Irányított $s - t$ -Hamilton út NP teljessége

G_φ konstrukciója

- ▶ $\forall 1 \leq i \leq n : (x_{i-1}, u_i), (x_{i-1}, v_i), (u_i, x_i), (v_i, x_i) \in E(G_\varphi)$
- ▶ $s := x_0, t := x_n$
- ▶ $\forall 1 \leq i \leq n$ -re u_i és v_i között $2m$ belső pontú kétirányú út $w_{i,1}, \dots, w_{i,2m}$.
- ▶ Minden $w_{i,k}$ legfeljebb egy C_j -vel lehet összekötve.
- ▶ Ha $X_i \in C_j$, akkor $(w_{i,k}, C_j)$ és $(C_j, w_{i,k+1}) \in E(G_\varphi)$. (pozitív bekötés)
- ▶ Ha $\neg X_i \in C_j$, akkor $(w_{i,k+1}, C_j)$ és $(C_j, w_{i,k}) \in E(G_\varphi)$. (negatív bekötés)

Az $u_i v_i$ út pozitív bejárása: $u_i \rightsquigarrow v_i$.

Az $u_i v_i$ út negatív bejárása: $u_i \leftrightsquigarrow v_i$.

Irányított $s - t$ -Hamilton út NP teljessége

- ▶ Egy $s - t$ H-út $\forall 1 \leq i \leq n$ -re az (x_{i-1}, u_i) és (x_{i-1}, v_i) közül pontosan egyiket tartalmazza, előbbi esetben az $u_i v_i$ utat pozitív, utóbbi esetben negatív irányban járja be.
- ▶ Egy $s - t$ H-út minden C_j -t pontosan egyszer köt be, meggondolható, hogy az $u_i v_i$ út pozitív bejárása esetén csak pozitív, negatív bejárása esetén csak negatív bekötés lehetséges.
- ▶ Ha van H-út, akkor az $u_i v_i$ utak pozitív/negatív bejárása meghatároz egy változókiértékelést, a $\forall 1 \leq j \leq m : C_j$ klóz bekötése mutat C_j -ben egy igaz literált.
- ▶ Ha φ kielégíthető, válasszunk egy őt igazra kiértékelő interpretációt és ebben minden klózhoz egy igaz literált. Az $u_i v_i$ utaknak válasszuk igaz változók esetén a pozitív, egyébként a negatív bejárását. Ha a kiválasztott literálokhoz rendre bekötjük a C_j csúcsokat H-utat kapunk.

G_φ polinom időben megkonstruálható így $\text{SAT}_{\leq p}$ HÚ, azaz HÚ NP-nehéz, de láttuk, hogy NP-beli, így NP-teljes is.

Irányítatlan $s - t$ -Hamilton út NP teljessége

Megjegyzés: IHÚ és IHK NP-belisége az előzőekhez hasonlóan adódik.

Tétel

IHÚ NP-teljes

Bizonyítás: $HÚ \leq_p IHÚ$. Adott G, s, t , ahol G irányított. Kell G', s', t' , ahol G' irányítatlan és akkor és csak akkor van G -ben s -ből t -be H-út, ha G' -ben van s' -ből t' -be.

G minden v csúcsának feleljen meg G' -ben 3 csúcs v_{be} , $v_{közép}$ és v_{ki} . és G' élei közé vegyük be a $\{v_{be}, v_{közép}\}$ és $\{v_{közép}, v_{ki}\}$ éleket. Továbbá minden $E = (u, v)$ G -beli él estén adjuk hozzá $E(G')$ -hez $\{u_{ki}, v_{be}\}$ -t.

$s' := s_{be}, t' := t_{ki}$.

Könnyű látni, hogy ha P H-út G -ben, akkor P' H-út G' -ben, ahol P' -t úgy kapjuk P -ből, hogy minden v csúcsot v_{be} , $v_{közép}$ és v_{ki} -vel helyettesítünk, ebben a sorrendben.

Irányítatlan Hamilton út/kör NP teljes

Fordítva, könnyen látható, hogy ha P egy H-út G' -ben akkor v_{be} , $v_{közép}$, v_{ki} sorrendű 3-asok követik egymást (különben a $v_{közép}$ -eket nem tudnánk felfűzni). Ezeket a 3-asokat v -vel helyettesítve egy G -beli utat kapunk.

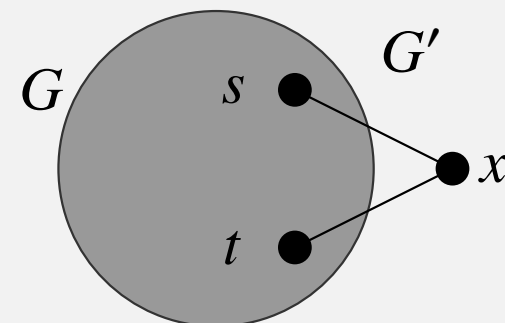
Az utak kezdetére és végére vonatkozó feltételek is teljesülnek.

Tétel

IHK NP-teljes

Bizonyítás: $IH\dot{U} \leq_p IHK$. Adott G, s, t . G' konstrukciójában adjunk hozzá egy új x csúcsot és két új élt $\{s, x\}$ -et és $\{t, x\}$ -t G -hez.

Könnyen meggondolható, hogy akkkor és csak akkor van G -ben s - t H-út, ha G' -ben van H-kör.

Az utazóügynök probléma

Számítási (optimalizálási) verzió: Adott egy G élsúlyozott irányítatlan gráf nemnegatív élsúlyokkal. Határozzuk meg a legkisebb összsúlyú H-kört (ha van).

Eldöntési verzió:

$\text{TSP} = \{ \langle G, K \rangle \mid G\text{-ben van } \leq K \text{ súlyú H-kör} \}.$

Tétel

TSP NP-teljes

Bizonyítás: $\text{TSP} \in \text{NP}$, hasonló érvek miatt, mint HÚ, az összköltségfeltétel is polinom időben ellenőrizhető.

$\text{IHK} \leq_p \text{TSP}$. Adott egy G gráf. G függvényében konstruálunk egy G' élsúlyozott gráfot és megadunk egy K számot. $G' := G$, minden élsúly legyen 1 és $K := |V|$. Könnyen látható, hogy G -ben van H-kör $\Leftrightarrow G'$ -ben van legfeljebb K összsúlyú H-kör.

NP szerkezete

NP-köztes nyelv

L NP-köztes, ha $L \in \text{NP}$, $L \notin \text{P}$ és L nem NP-teljes.

Ladner tétele

Ha $\text{P} \neq \text{NP}$, akkor létezik NP-köztes nyelv.

(biz. nélkül)

NP-köztes jelöltek (persze egyikről se tudhatjuk):

- ▶ GRÁFIZOMORFIZMUS = $\{\langle G_1, G_2 \rangle \mid G_1 \text{ és } G_2 \text{ irányítatlan izomorf gráfok}\}$.
- ▶ PRÍMFAKTORIZÁCIÓ: adjuk meg egy egész szám prímtényezős felbontását [számítási feladat],

Egy új eredmény: Babai László, magyar matematikus (még nem lektorált) eredménye: GRÁFIZOMORFIZMUS $\in$ QP, ahol

$$\text{QP} = \bigcup_{c \in \mathbb{N}} \text{TIME}(2^{(\log n)^c})$$

a "kvázipolinom időben" megoldható problémák osztálya.

co $\mathfrak{C}$ bonyolultsági osztály

Ha $\mathfrak{C}$ egy bonyolultsági osztály $\text{co}\mathfrak{C} = \{L \mid \bar{L} \in \mathfrak{C}\}$.

Bonyolultsági osztály polinom idejű visszavezetésre való zártsága

$\mathfrak{C}$ **zárt a polinomidejű visszavezetésre nézve**, ha minden esetben ha $L_2 \in \mathfrak{C}$ és $L_1 \leq_p L_2$ teljesül következik, hogy $L_1 \in \mathfrak{C}$.

Volt: P és NP zártak a polinomidejű visszavezetésre nézve.

Tétel

Ha $\mathfrak{C}$ zárt a polinomidejű visszavezetésre nézve, akkor $\text{co}\mathfrak{C}$ is.

Bizonyítás: Legyen $L_2 \in \text{co}\mathfrak{C}$ és L_1 tetszőleges nyelvek, melyekre $L_1 \leq_p L_2$. Utóbbiból következik, hogy $\bar{L}_1 \leq_p \bar{L}_2$ (ugyananaz a visszavezetés jó!). Mivel $\bar{L}_2 \in \mathfrak{C}$, ezért a tétel feltétele miatt $\bar{L}_1 \in \mathfrak{C}$. Azaz $L_1 \in \text{co}\mathfrak{C}$.

Igaz-e, hogy $P=coP$? Igen. (L -et polinom időben eldöntő TG q_i és q_n állapotát megcseréljük: $\bar{L}$ -t polinom időben eldöntő TG.)

Igaz-e, hogy $NP=coNP$? A fenti konstrukció NTG-re nem feltétlen $\bar{L}$ -t dönti el.

Következmény

coNP zárt a polinom idejű visszavezetésre nézve.

Tétel

$L \in \mathfrak{C} \iff \bar{L} \in co\mathfrak{C}$.

Bizonyítás:

- ▶ Ha $L \in \mathfrak{C}$, akkor $\bar{L} \in co\mathfrak{C}$.
- ▶ Legyen $L' \in \mathfrak{C}$, melyre $L' \leq_p L$. Ekkor $\bar{L}' \leq_p \bar{L}$.
Ha L' befutja $\mathfrak{C}$ -t akkor $\bar{L}'$ befutja $co\mathfrak{C}$ -t. Azaz minden $co\mathfrak{C}$ -beli nyelv polinom időben visszavezethető $\bar{L}$ -re.

Tehát $\bar{L}$ $co\mathfrak{C}$ -beli és $co\mathfrak{C}$ -nehéz, így $co\mathfrak{C}$ -teljes.

Példák coNP teljes nyelvekre

$\text{UNSAT} := \{\langle \varphi \rangle \mid \varphi \text{ kielégíthetetlen nulladrendű formula}\}.$

$\text{TAUT} := \{\langle \varphi \rangle \mid \text{a } \varphi \text{ nulladrendű formula tautológia}\}.$

Tétel

UNSAT és TAUT coNP-teljesek.

Bizonyítás: $\text{ÁLTSAT} = \{\langle \varphi \rangle \mid \varphi \text{ kielégíthető nulladrendű formula}\}$ is NP-teljes (NP-beli és SAT speciális esete neki.)

$\text{ÁLTSAT} = \text{UNSAT}$, az előző tétel alapján UNSAT coNP-teljes.

$\text{UNSAT} \leq_p \text{TAUT}$, hiszen $\varphi \mapsto \neg \varphi$ polinom idejű visszavezetés.

Informálisan: coNP tartalmazza a polinom időben cáfolható problémákat.

Megjegyzések: Sejtés, hogy $\text{NP} \neq \text{coNP}$. Egy érdekes osztály ekkor a $\text{NP} \cap \text{coNP}$. Sejtés: $\text{P} \neq \text{NP} \cap \text{coNP}$. Bizonyított, hogy ha egy coNP-teljes problémáról kiderülne, hogy NP-beli, akkor $\text{NP} = \text{coNP}$.

Tárbonyolultság

Probléma a tárbonyolultság mérésénél: Hiába "takarékos" a felhasznált cellákkal a gép, az input hossza mindig alsó korlát lesz a felhasznált tárterületre. Egy megoldási lehetőség: A valódi tárigény az **ezen felül** igénybevett cellák száma. A csak az input területét használó számításoknak 0 legyen a tárigénye? Ez se az igazi.

Off-line Turing-gép

Az **off-line Turing-gép** egy legalább 3 szalagos gép, amelynek az első szalagja csak olvasható, az utolsó szalagja csak írható. További szalagjait munkaszalagoknak nevezzük.

Off-line TG-ek tárigénye

Az off-line TG **tárigénye** egy adott inputra a munkaszalagjain felhasznált cellák száma. Egy TG $f(n)$ **tárkorlátos**, ha bármely u inputra legfeljebb $f(|u|)$ tárat használ.

Determinisztikus és nemdeterminisztikus tárbonnyolultsági osztályok

Így az off-line TG-pel **szublineáris** (lineáris alatti) tárbonnyolultságot is mérhetünk.

- ▶ $\text{SPACE}(f(n)) := \{L \mid L \text{ eldönthető } O(f(n)) \text{ tárkorlátos determinisztikus off-line TG-pel}\}$
- ▶ $\text{NSPACE}(f(n)) := \{L \mid L \text{ eldönthető } O(f(n)) \text{ tárkorlátos nemdeterminisztikus off-line TG-pel}\}$
- ▶ $\text{PSPACE} := \bigcup_{k \geq 1} \text{SPACE}(n^k).$
- ▶ $\text{NPSPACE} := \bigcup_{k \geq 1} \text{NSPACE}(n^k).$
- ▶ $\text{L} := \text{SPACE}(\log n).$
- ▶ $\text{NL} := \text{NSPACE}(\log n).$

Az ELÉR probléma

$\text{ELÉR} = \{ \langle G, s, t \rangle \mid \text{A } G \text{ irányított gráfban van } s\text{-ből } t\text{-be út} \}.$

$\text{ELÉR} \in \text{P}$ (valójában $O(n^2)$, lásd Algoritmusok és adatszerk. II., szélességi/mélységi bejárás)

Tétel

$\text{ELÉR} \in \text{SPACE}(\log^2 n).$

Bizonyítás:

- ▶ Rögzítsük a csúcsok egy tetszőleges sorrendjét.
- ▶ $\text{ÚT}(x, y, i) := \text{igaz}$, ha létezik x -ből y -ba legfeljebb 2^i hosszú út.
- ▶ s -ből van t -be út G -ben $\iff \text{ÚT}(x, y, \lceil \log n \rceil) = \text{igaz}$.
- ▶ $\text{ÚT}(x, y, i) = \text{igaz} \iff \exists z (\text{ÚT}(x, z, i - 1) = \text{igaz} \wedge \text{ÚT}(z, y, i - 1) = \text{igaz})$.
- ▶ Ez alapján egy rekurzív algoritmust készítünk, melynek persze munkaszalagján tárolnia kell, hogy a felsőbb szinteken milyen (x, y, i) -kre létezik folyamatban lévő hívás.

ELÉR: az $\text{ÚT}(x, y, i)$ algoritmus

- ▶ ha $i = 0$, akkor $2^0 = 1$ hosszú út (megnézi az inputot).
- ▶ A munkaszalagon (x, y, i) típusú hármasok egy legfeljebb $\lceil \log n \rceil$ hosszú sorozata áll. A hármasok 3. attribútuma 1-esével csökkenő sorozatot alkot $\lceil \log n \rceil$ -től
- ▶ $\text{ÚT}(x, y, i)$ meghívásakor az utolsó hármas (x, y, i) a munkaszalagon. Az algoritmus felírja az $(x, z, i - 1)$ hármaszt a munkaszalagra (x, y, i) utáni helyre majd kiszámítja $\text{ÚT}(x, z, i - 1)$ értékét.
- ▶ Ha hamis, akkor kitörli $(x, z, i - 1)$ -et és z értékét növeli.
- ▶ Ha igaz, akkor is kitörli $(x, z, i - 1)$ -et és $(z, y, i - 1)$ -et ráírja, (y -t tudja az előző (x, y, i) hármasból).
  - Ha igaz, akkor $\text{ÚT}(x, y, i)$ igaz, visszalép ((x, y, i) és $(z, y, i - 1)$ 2. argumentumának egyezéséből látja)
  - Ha hamis akkor kitörli és z értékét eggyel növelve $\text{ÚT}(x, z, i - 1)$ -en dolgozik tovább.
- ▶ Ha egyik z se volt jó, akkor $\text{ÚT}(x, y, i)$ hamis.

Konfigurációs gráf

Az $\text{ÚT}(s, t, \lceil \log n \rceil)$ algoritmus a munkaszalagján $O(\log n)$ darab tagból álló egyenként $O(\log n)$ hosszú (x, y, i) hármast tárol, így $\text{ELÉR} \in \text{SPACE}(\log^2 n)$.

Konfigurációs gráf

Egy M TG G_M konfigurációs gráfjának csúcsai M konfigurációi és $(C, C') \in E(G_M) \Leftrightarrow C \vdash_M C'$.

Elérhetőségi módszer: bonyolultsági osztályok közötti összefüggéseket lehet bizonyítani az $\text{ELÉR} \in P$ vagy $\text{ELÉR} \in \text{SPACE}(\log^2 n)$ tételeket alkalmazva a konfigurációs gráfra, vagy annak egy részgráfjára.

Savitch tétele

Savitch tétele

Ha $f(n) \geq \log n$, akkor $\text{NSPACE}(f(n)) \subseteq \text{SPACE}(f^2(n))$.

Bizonyítás: Legyen M egy $f(n)$ tárigényű NTG és w az M egy n hosszú bemenete.

Ekkor M egy konfigurációját $O(f(n) + \log n)$ tárral eltárolhatjuk (aktuális állapot, a munkaszalagok tartalma, fejek pozíciója, az első szalag fejének pozíciója n féle lehet, ezért $\geq \log n$ tár kell ennek eltárolásához). Ha $f(n) \geq \log n$, akkor ez $O(f(n))$.

Feltehető, hogy M -nek csak egy elfogadó konfigurációja van.

(Törölje le a TG a munkaszalagjait, mielőtt q_i -be lép!)

A legfeljebb ekkora méretű konfigurációkat tartalmazó konfigurációs gráf mérete $2^{df(n)}$ valamely $d > 0$ konstansra. Így az előző tétel szerint $O(\log^2(2^{df(n)})) = O(f^2(n))$ tárral egy determinisztikus TG eldönti, hogy

$\text{ÚT}(c_{\text{kezdő}}, c_{\text{elfogadó}}, \lceil \log(2^{df(n)}) \rceil)$ igaz-e.

Savitch tétele

Következmények

Következmény

$$\text{PSPACE} = \text{NPSPACE}$$

Bizonyítás: polinom négyzete is polinom.

Tétel

$$\text{NL} \subseteq \text{P}$$

Bizonyítás

Legyen $L \in \text{NL}$ és M L -et $f(n) = O(\log n)$ tárral eldöntő NTG.

Meggondolható, hogy egy n méretű inputra M legfeljebb $f(n)$ méretű szalagtartalmakat tartalmazó konfigurációinak a száma legfeljebb $cnd^{\log n}$ alkalmas c, d konstansokkal, ami egy $p(n)$ polinommal felülről becsülhető. Így a G konfigurációs gráfnak legfeljebb $p(n)$ csúcsa van. G polinom időben megkonstruálható.

Feltehető, hogy G -ben egyetlen elfogadó konfiguráció van. G -ben a kezdőkonfigurációból az elfogadó konfiguráció elérhetősége $O(p^2(n))$ idejű determinisztikus TG-pel eldönthető, azaz $L \in \text{P}$.

L és NL

ELÉR fontos szerepet tölt be az $L \stackrel{?}{=} NL$ kérdés vizsgálatában is.

Tétel

$ELÉR \in NL$

Bizonyítás: Az M 3-szalagos NTG a (G, s, t) inputra ($n = |V(G)|$) a következőt teszi:

- ▶ ráírja s -t a második szalagra
- ▶ ráírja a 0 -t a harmadik szalagra
- ▶ Amíg a harmadik szalagon n -nél kisebb szám áll
  - Legyen u a második szalagon lévő csúcs
  - Nemdeterminisztikusan felírja u helyére egy v ki-szomszédját a második szalagra
  - Ha $v = t$, akkor elfogadja a bemenetet, egyébként növeli a harmadik szalagon lévő számot binárisan eggyel
- ▶ Elutasítja a bemenetet
- ▶ Mindkét szalag tartalmát $O(\log n)$ hosszú kóddal tárolhatjuk.

L és NL

Log. táras visszavezetés

Egy $L_1 \subseteq \Sigma^*$ nyelv **logaritmikus tárral visszavezethető** egy $L_2 \subseteq \Delta^*$ nyelvre $L_1 \leq_\ell L_2$, ha $L_1 \leq L_2$ és a visszavezetéshez használt függvény kiszámítható logaritmikus táras determinisztikus (off-line) Turing-géppel

NL-nehéz, NL-teljes nyelv

Egy L nyelv **NL-nehéz** (a log. táras visszavezetésre nézve), ha minden $L' \in \text{NL}$ nyelvre, $L' \leq_\ell L$; ha ráadásul $L \in \text{NL}$ is teljesül, akkor L **NL-teljes** (a log. táras visszavezetésre nézve)

Tétel

L zárt a logaritmikus tárral való visszavezetésre nézve

Bizonyítás: Tegyük fel, hogy $L_1 \leq_\ell L_2$ és $L_2 \in \text{NL}$.

Legyen M_2 az L_2 -t eldöntő, M pedig a visszavezetésben használt f függvényt kiszámoló logaritmikus táras determinisztikus TG.

L és NL

Az M_1 TG egy tetszőleges u szóra a következőképpen működik

- ▶ A második szalagján egy bináris számlálóval nyomon követi, hogy M_2 feje hányadik betűjét olvassa az $f(u)$ szónak; legyen ez a szám i (kezdetben 1)
- ▶ Amikor M_2 lépne egyet, akkor M_1 az M -et szimulálva előállítja a harmadik szalagon $f(u)$ i -ik betűjét (de csak ezt a betűt!!!)
- ▶ Ezután M_1 szimulálja M_2 aktuális lépését a harmadik szalagon lévő betű felhasználásával és aktualizálja a második szalagon M_2 fejének újabb pozícióját
- ▶ Ha eközben M_1 azt látja, hogy M_2 elfogadó vagy elutasító állapotba lép, akkor M_1 is belép a saját elfogadó vagy elutasító állapotába, egyébként folytatja a szimulációt a következő lépéssel

Belátható, hogy M_1 L_1 -et dönti el és a működése során csak logaritmikus méretű tárat használ, azaz $L_1 \in L$.

ELÉR NL-teljesége

Következmény

Ha L NL-teljes és $L \in L$, akkor $L = NL$.

Bizonyítás: Legyen $L' \in NL$ tetszőleges, ekkor $L \leq_\ell L$ és $L \in L$, így L logaritmikus tárral való visszavezetésre nézve zártsága miatt $L' \in NL$.
Tehát $L = NL$.

Tétel

ELÉR NL-teljes a logaritmikus tárral történő visszavezetésre nézve.

Bizonyítás:

- ▶ Korábban láttuk, hogy $ELÉR \in NL$
- ▶ Legyen $L \in NL$, megmutatjuk, hogy $L \leq_\ell ELÉR$
- ▶ Legyen M egy L -et eldöntő $O(\log n)$ táras NTG és $|u| = n$
- ▶ Az $O(\log n)$ tárat használó konfigurációk $\leq c \cdot \log n$ hosszúak (alkalmas c -re)

ELÉR NL-teljesége; Immerman-Szelepcsényi

- ▶ A G_M konfigurációs gráfban akkor és csak akkor lehet a kezdőkonfigurációból az elfogadóba jutni (feltehető, hogy csak 1 ilyen van), ha $u \in L(G)$. Így $L \leq \text{ELÉR}$.

Kell még, hogy a visszavezetés log. tárat használ, azaz G_M megkonstruálható egy log. táras N determinisztikus TG-pel:

- ▶ N sorolja fel a hossz-lexikografikus rendezés szerint az összes legfeljebb $c \cdot \log n$ hosszú szót az egyik szalagján, majd tesztelje, hogy az legális konfigurációja-e M -nek, ha igen, akkor a szót írja ki a kimenetre
- ▶ Az élek (konfiguráció párok) hasonlóképpen felsorolhatók, tesztelhetők és a kimenetre írhatók

Immerman-Szelepcsényi tétel

$\text{NL} = \text{coNL}$

(biz. nélkül)

Hierarchia tétel

$$\text{EXPTIME} := \bigcup_{k \in \mathbb{N}} \text{TIME}(2^{n^k}).$$

Tétel

$\text{NL} \subset \text{PSPACE}$ és $\text{P} \subset \text{EXPTIME}$.

(biz. nélkül)

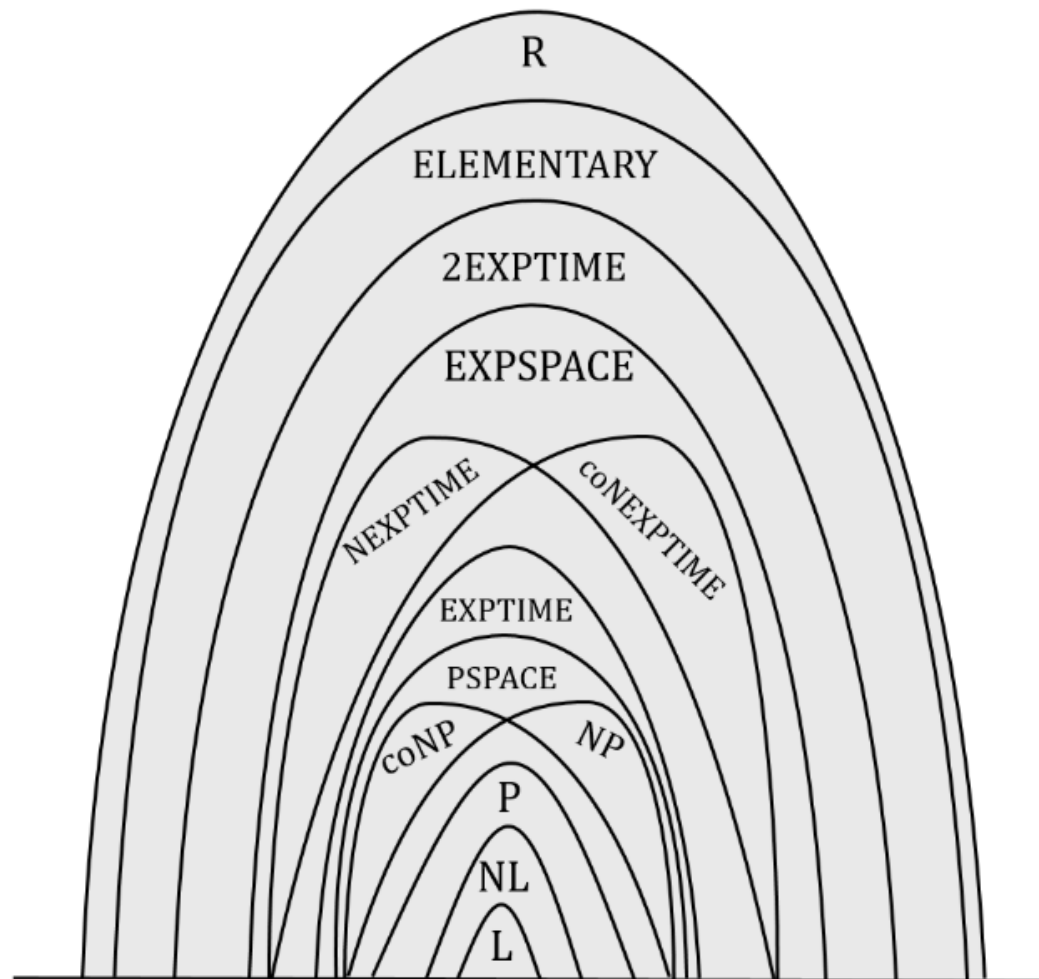
Tétel

$\text{L} \subseteq \text{NL} = \text{coNL} \subseteq \text{P} \subseteq \text{NP} \subseteq \text{PSPACE} \subseteq \text{EXPTIME}$

Bizonyítás: 1 és 4 definíció szerint, 2-es Immerman-Szelepcsényi, 3-ast előbb bizonyítottuk. 5-ös: egy TG-nek "nincs ideje" több tárat használni, mint időt. 6-os: elérhetőségi módszerrel. A használt tárban exponenciális méretű lesz a konfigurációs gráf, a gráf méretében négyzetes (azaz összességében a tár méretében exponenciális) időben tudjuk az elérhetőséget tesztelni a kezdőkonfigurációból az elfogadóba konfigurációba.

Sejtés: Utóbbiban minden tartalmazás valódi.

R szerkezete

R szerkezete $P \neq NP$ esetén [ábra: Gazdag Zs. jegyzet]